

ԹԵՄԻԿ

ԱՄԵՆՈՐՈՒ ՏԱՐԵՅՈՅՅԸ

Ժ.Ձ. ՏԵՐԻ

1922

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Բ. ՅՈՎ. ԱՆՆՈՒՄՅԱՆ

Կ. ՊՈԼԻՍ

Գ Ի Ն

Ղրու՛ 150. Ծրանի 15

Երկին 5. Տօլար 1,50

Գիտելի
Հեղինակին

Թ Է Ո Ւ Կ Ի Գ Ո Ր Մ Ե Ր Ը

Հագու ազիւ
օրինակներ

I. Տ Պ Ո Ւ Ա Մ Ն Ե Ր

Լիւր. Թաւ.

- 1. Ամէնուն Տարեցոյցը 1907 2 —
- 2. Ամէնուն Տարեցոյցը 1908 2 —
- 3. Ամէնուն Տարեցոյցը 1909 2 —
- 4. Ամէնուն Տարեցոյցը 1910 2 —
- 5. Ամէնուն Տարեցոյցը 1911 2 —
- 6. Յաւելումս Ամ. Տարեց. 1911 0 50
- 7. Ամէնուն Տարեցոյցը 1912 2 —
- 8. Ամէնուն Տարեցոյցը 1913 2 —
- 9. Ամէնուն Տարեցոյցը 1914 2 —
- 10. Ամէնուն Տարեցոյցը (Թայեացի կառավարութեան
օրով սրգիլումս) 1915 10 —
- 11. Ամէնուն Տարեցոյցը 1916-20. 2 —
- 12. Ամէնուն Տարեցոյցը 1921 2 —
- 13. Ամէնուն Տարեցոյցը 1922 1 50
- 14. Կազանի (Փրցումս կիւր. կեանքի Հանրեմ 0 50
- 15. Տիպ ու Տաւ (Դեպար. պատկ. սպաքուքումս) 3 —
- 16. Յուշարձան Ապրիլ 11ի (Այլմտ 1915ի կիւրեղական
և մտաւորական 761 գրկերու) 1 —
- 17. Զուլումք և մեր սրբերք 0 25
- 18. Ամիս մք Ի Կիլիկիա (Տիկ. Արշակունի Թեոդիկ) 1 —
- 19. Արդի Քառայագիտութիւնք (Տիկ. Ա. Թեոդիկ) ազատս

II. Մ Ա Մ Ո Ւ Լ Ի Տ Ա Կ

- 20. Գողգոթա Թրեմայ Հոգեւորականութեան
և իր Հօտին, աղէտալի 1915 Տարիին (Նուրբ
1000 մեծալիւր կէ, 2 հաստ, պատկերազարդ) 4 —
- 21. Ամէնուն Տարեցոյցը 1923 1 50

III. Շ Ր Ա Տ Ա Ր Ա Կ Ե Լ Ի

- 22. Պօլիսի Հայեկաւրք (Եզմիտեանցի առաջին մրցանակին
արժանացումս յնշխայ-բասցիւրք սաւկարեմի, 2500 կէ) :
- 23. Տարաւաւր (Տօնական օրերու հորալիպիւր և ճիւղարկեր) :
- 24. Սէրունիք (Զանազան պատմութիւնք կոյ կեանքի) :
- 25. Հանգստի Գէմեր (Աննիսացոյ և ոյր մտաւորականներու
մասին ուրուագիծ-ֆենադաստակներ) :
- 26. Գեղերումներ (Պոլսական սեսարաններու նկարազարկաններ) :
- 27. Վերջիումներ ուսանողութի կեանքէս (Տ. Ա. Թեոդիկ) :
- 28. Արդի Քառայագիտութիւնք (Բարձր.) Տիկ. Ա. Թեոդիկ :

ԹԷՈՂԻԿ

ԱՄԵՆՈՒՆ ՏԱՐԵՅՈՅՅԸ

Ժ.Ձ. ՏԵՐԻ

1922

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ
Մ. ՅՈՎԱԿԻՄՅԱՆ
Կ. ՊՕԼԻՍ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԿՐԹԱԳՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԿՐԹԱԳՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

1955

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԶԵԿՈՅՑ

Ծանօթ բանասեր Պրն. Արշակ Ալպոյանեան, մեր հրաւերին վրայ, սիրա-
յօժար ստանձնեց Տարեցոյցիս աշխատակցութիւնը, զլիաւորարար հոգ
տանելով Գ. ՄԱՍին բովանդակութեան:

✿ Ա. ՄԱՍ ✿

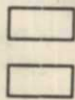
ՀԱՅ ՄԻՏՔԸ ԵՐԷԿ ԵՒ ԱՅՍՕՐ

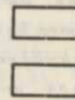
ՅՕԴՈՒԱԾՆԵՐ,
 ՔԵՐԹՈՒԱԾՆԵՐ,
 ՅԻՇԱՏԱԿԻ ՔՈՒՂԹԵՐ,
 ՆԱՄԱԿՆԵՐ
 ԵՒ
 ՇԱՀԵԿԱՆ ԱՆՏԻՊ ԷԶԵՐ
 ՄԵՐ { 1. ԱՆՀԵՏԱՅՈՂ
 2. ՆԱՀԱՏԱԿ
 3. ՎԵՐԱՊՐՈՂ
 ԳՐԶԻ ՎԱՍՏԱԿԱԻՈՐՆԵՐԷՆ
 ԻՐԵՆՑ ՀԻՆ ՈՒ ՆՈՐ ԼՈՒՍԱՆԿԱՐՆԵՐՈՒՆ
 ՀԵՏ

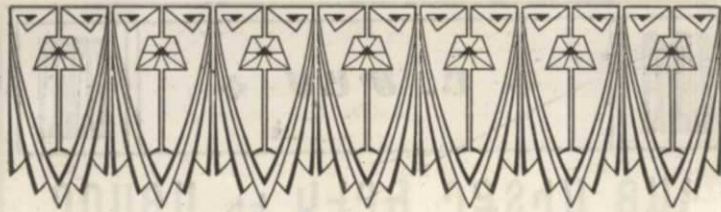

ԱՄԷՆՈՒՆ ՏԱՐԵՑՈՅՑԸ

ԾԶ. ՏԱՐԻ Թ 1922

ՈՂԲ ԿԱՔԱԻՆ

ԵՆԱԼ կարկաչէր կափան, ու գանգաս առնէր ձագերուն :
Ելալ է՛ի սարերդ անկայ, ՚ի կանուչ դաշտն նայեցայ :
Իջայ, այս որոգայք անկայ, ՚ի վայր մի մէջն պատեցայ :
Եկին, զիս ՚ի վեր առին, զմահաբեր սուրբն ցրցուցին :
Այս իմ կարմիր կրտսնս՝ փողերովս ՚ի վայր կտրեցին :
Այս իմ կարմիր արիւնս՝ ՚ի գէտն ՚ի վայր վայրեցին :
Այս իմ կարմրիկ սօսիկս՝ կոներովս ՚ի վայր կտրեցին :
Այս իմ հասումաս փեփկս՝ մէկ ՚ի սար եղել՝ մէկ ՚ի ձոր :
Այն որ ՚ի սարերն անկաւ, զայն ելաւ քամին ու սարաւ :
Այն որ ՚ի ձորերն անկաւ, զայն ելաւ հեղեղն ու սարաւ :
Զինչ Սուրբ Գրիգորի նըման՝ զիս ՚ի խոր վիրապն իջուցին ¹ :
Առին է՛ի թէփսին դրին, ՚ի մրնլիսն ի՛ շուռ կու ածին :
Զինչ Սուրբ Յակոբայ նըման՝ մասք մասըն կտրեցին :
Ըզլոցն ² ինձ պատանմ բերին, ու կարմիր զինիով քաղեցին ³ :

**Ձեռագիր հին Տաղարանէ մը Տարեցոյցիս համար քաղեց սերտասցի
բանասէր՝ Կ. Գաբրիէան, պատերազմի նախընթացին :**

¹ Կ՛աղնարկէ՝ խորովելու համար կարաւք թոնիր իջեցնելնն :
² Բարակ կակուղ հաց, բիսէ :

³ Ողբերգու կարաւք կարծես դիմառնարար կը պատկերացնէ եղկելի վիճակը Տաճկաստանի Հայութեան — 1915 աղէտալի տարիին — որ ճղակտար եղաւ, անօրէն-անաստուածներու որոգայթն ինկած, և որ ձորերու, լեռներու և դաշտերու մէջ ցիրուցան՝ իր մարմինով և արիւնով յագուրդ տուաւ ի թթիհատի անյագ ճիւղալով եանն :

ԳԻՐ, ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ ՍԻ ՄԱՄՈՒԼ

Մենք այսօր կրնանք հպարտանալ մեզմով, վասն զի այն շնաշխարհիկ աւանդը զոր մեր երանելի նախնիք մեզ յանձնեցին՝ զիտցանք անաղարատ պահել, մեր արեան սահանքներուն մէջ վեր բռնել ու մեր թշնամիներուն աւերիչ յարձակումներուն դէմ պաշտպանել: Վասն զի ամէն սերունդէ աւելի՛ մեր սերունդը տուաւ իր արեան բաժինը մարդկային ահաւոր հրէշութեան, առւայտելով, նահատակուելով, պատառ պատառ յօշոտուելով: Այն օրը որ մեր զրականութեան ծնունդ տուող տառերը հնարուեցան, հայ ցեղը գոյութիւնն ապահովեց և անոր տեւականութիւնը զրուս մարտիրոսի հիմերու վրայ: Առանց այդ տառերուն գիւտին և առանց այդ զրականութեան, այս ցեղը շատո՞նց թաղուած էր գերեզմանին լռութեանը մէջ, շատո՞նց ինկած ոչնչացած էր այն հսկայական զրահներուն տակ որոնք մեր վրայ խուժեցին դարերու ընթացքին, շատո՞նց դադրած էինք ողջունելէ արեւն ու բնութիւնը, և անցած էինք ի շարս այն ազգերուն որոնք մենկեաք ծնունդ առին, բայց որ հիմա պատմական հնութիւններ են լոկ:— Տառն ապրեցուց զմեզ: Եւ Կրականութիւնը կ'ապրեցնէ: Ազգի մը զրականութիւնն իր այն մասն է որ անկապտելի է: Մեր թշնամիները յափշտակեցին մեր հարստութիւնները, քանդեցին մեր տունն ու տեղը, մոխիրի վրայ նստեցուցին զմեզ, տասանորդեցին մեր ցեղը, նմանը շտեմուած վայրագութեամբ մեր անճիտութիւնը քանդեցան, բայց մազի՛ չափ չկրցան վստել մեր մտքին, մեր այն սրբազան մասունքին զոր ցեղին հանճարն արտադրած էր: Եւ ահա այսպէս ազգային զրականութիւնը կը դառնայ կ'ըլլայ փրկութեան խարխաբ՝ որուն կու գայ կառչիլ կորստեան անդունդին մօտեցող մեր ցեղը: — Վերջին ժամանակներու զարհուրանքներուն մէջ, Հայը վտարական թափառեցաւ ի սփիւռս աշխարհի: Հայ զրագէտը չէր որ իր ցեղին ցաւը ողեց անմահ տաղերու մէջ, հայ յեղափոխականի անձնուիրութիւնը գիւցազներկեց, և վհատութեամբ մահացող սրտերու մէջ շողացուց յոյսի ճառագայթը: Հայ զրագէտը չէր որ թշուառութեան և անօթութեան նոսպաներն արհամարհելով՝ իր ցեղին մեծութիւնը, փառաւոր անցելալը, անոր ճակատագրին զարմանահրաշ զրուագները նկարագրեց քաղաքակիրթ աշխարհին առջեւ, հետաքրքրութիւնն ու շարժում առաջ բերելու համար ճիւղներու մազիլներուն մէջ թաղտկող այս ցեղին ի նպատ: — Ազգի մը զրականութիւնն՝ անոր մտաւորական կեանքը, անոր իտեալներուն ազնուութիւնն ու վստելու-

ՄՐԱԻՅԱՆ

Թիւնն են, քսենք, իր կենսունակութեան ապացոյցներն ու իր գոյութեան երաշխիքները: Արդարեւ ոչինչ աւելի վաղանցիկ ու խաբուօիկ եղաւ՝ քան գոյութիւնն այն ազգերուն որոնք զէնքի և բիրտ ոյժի վրայ միայն դիմելու իրենց կազմը: Անանկներն ինկան՝ ալ չելլելու համար:

Հայ ազգն ալ կորսնցուց իր պետական կազմը, բայց չդադրեցաւ գոյութիւն ունենալէ, որովհետեւ երկրպագեց Իպրութեան շատուծոյն: Այդ հաւատքն իր նախնեաց սեպհականութիւնը եղաւ: Յեղբ համօրէն կարծես ընտղգով այդ հաւատքը սնոյց իր հոգիին մէջ. ու ասիկա ժամանակակից ու յետագայ Հայութեան ալ լաւագոյն ժառանգութիւնը պէտք է մնայ: Միտքին ու անոր գեղեցիկ արտադրութեանց վրայ, միտքի ներկայացուցիչներուն վրայ պիտի նայինք իրրեւ կոչեցեալներու՝ որոնք այս տառապեալ ազգը տարին ամէն փոթորիկներու և յեղաշրջումներու մէջէն, և որոնց կ'իյնայ դարձեալ վաղուան անակընկալներուն մէջէն ազգն առաջնորդել անսայթաք և անկորուստ:

Փա՛ռք անոնց որ այս դժբախտ ազգին գոյութիւնն ապահովեցին, տառ և գրականութիւն տալով անոր: Փա՛ռք բոլոր այն գործաւորներուն որ միտքի սայլին վրայ դարձեցին ու կռեցին մեր ազգային կեանքը, և յեշատակելի գրուագներով զարդարեցին զայն: Փա՛ռք մեր ազգային հարազատ գրականութեան որ ազգին գերագոյն միթարութիւնն ու կռուանք եղաւ մեր դժբախտութեանց ամենէն սեւ օրերուն, և զոր կրնանք ներկայացնել քաղաքակիրթ աշխարհին՝ անոր համարուսն ու համակրանքը վստակելու համար:

ԵՐ. ՍՐՍԱՔԷՇՈՒԱԿԼԵԱՆ
(Նահաւսակ)

Խարբերդ, 1913 Նոյ.

Գիրն ու գրականութիւնը մեծ

Փոօճ. Կ. Մագիկեան

կատարեն. Թնդանօթ ու ռուսը շատ անարժէք կը մնան անոնց բազմապատմութիւնը:

Խարբերդ, 1913 Նոյ.

ազդեցութիւն ունին ազգերու ճակատագրին վրայ, մասնաւորապէս Հայերուն համար որոնք — առանց անոր — վաղուց սըրբուած պիտի ըլլային ազգերու ցուցակին մէջէն, իբր առանձին համայնք: Մարդիկ շատ սխալ կը դատեն երբեմն, կարծելով թէ թագաւորներ ու զիւանազէտներ, ոյժ, դրամ, գիրք՝ աշխարհք կը կառավարեն: Իրականին մէջ գիրն ու գրականութիւնն են ազգերը կազմակերպող ու անոնց ճակատագիրը պատրաստող ազգակները: Այսօր ո՞վ կրնայ հաշուել այն ահագին ազդեցութիւնը զոր գիրքերն ու թերթերը կը փոխեն:

ՓՐՕՖ. ԿՐՊՏ. Մ. ՍՈՂԻԿԵԱՆ
(Նահաւսակ)

Ասիան երկու անգամ էլ մեղք ունի, որոնց համար է որ ասիական ազգերը չեն յառաջ գիմեր.—Նախանձ և ստրկութիւն: Ասիացին ո՛չ կը պաշտէ իր բարերարները, ոչ ալ կը կախէ իր բռնաւորները: Ան կը քծնի բռնաւորին, կը նախանձի արժանաւորին: Եւրոպացին կը պաշտէ արժանիքը. անոր համար է որ կը յառաջ գիմէ: Մինչեւ այս ոգին շտարբանայ Ասիացոց, մանաւանդ Հայերուս մէջ՝ անկարելի է որ կարենանք բաղձալի դիրք գրաւել պատմութեան էջերում: Ազգային ոգի շունեցող ժողովուրդ մը կենդանի դիակ մըն է. ան շունի ազգային կեանք և յառաջ գիմութիւն: Ազգ. պատմութիւն ու գրականութիւն, երգեր և աւանդութիւններ, բարքեր ու սովորութիւններ, եկեղեցի և դպրոց՝ այդ ոգին վառ պահող աբարուշաններն են: Ազգի մը բախտը ձեռքն է իր երեսասարգութեան, և երեսասարգութեան ալ ճակատագիրը ձեռքն է իր ազգին անցեալ պատմութեան:

Նոր սերունդն ամէնէն շատ կը ներշնչուի իր ազգ. պատմութեանէն, հայելի՛ մը՝ ուր կը կարդայ անհկա իր ազգին ոգին ու ձրգտումները, ընդունակութիւններն ու հերոսութիւնները, ցաւերն ու վէրքերը: Անոր մէջ է որ կը դանկ զինք մագնիսացնող, խնթեցնող վսեմ հոգիները. իր պաշտաման առարկաները: Հայն ալ — արիական ու յառաջ գիմական ժողովուրդ — սուրին հետ փայլեցուցած է նաև զրիշն իր անցեալ շրջանին, և հասարակ դարերու ընթացքին մէջ կրած պարտութեանց, շղթաներուն, աւարին ու ջարդին՝ կոտորած չէ իր զրիշը, մտցած չէ մշակել իր գրականութիւնը որ իր կենսունակութեան և անհատականութեան գոյապատճառն է: Այնքան անպատա պայմաններուն տակ, իր գիրն ու գրականութիւնը պահող ազգ մը, մտաւորական ու բարոյական իր իտեալները պաշտպանող ժողովուրդ մը արժանի՛ է որ ապրի: Հայուն ճակատագրին հետ խաղացող ներքին և օտար պետութիւնք պէտք է որ այս կէտն ըմբռնեն և իրաւունք ընեն այս մտաւորական ու յառաջ գիմական, ուշեղ և անպարտելի ժողովուրդին, ֆիզիքսպէս նահատակուած՝ իսկ բարոյապէս անմահ սնունդական ժողովուրդին: Ապագայ պատմագրութիւնը պիտի դատապարտէ և ամօթի խարանդ զրոշմէ բոլոր ազգերու ճակատին որոնք հայ ճակատագրին հետ խաղացած են, զայն բարբարոս ժողովուրդ մը նկատելով:

Փրօճ. Յ. Պոսիկանեան

Խարբերդ, 1913 Նոյ.

Փրօճ. ՅՈՎ. ՊՈՒՃԻԳԱՆԵԱՆ
(Նամասկ)

Մամուլը ստացվիրան է քաղաքակրթութեան, որուն ձեռքնին տակ կը ծաղկի: Ան չի սիրեր վառօղին ծուխը, չի ներբողեր սուրին շաշիւնը, չըպսոյր չի գաներ թնդանօթին սրտաքին մէջ: Ան խաղաղութիւն կ'աւետարանէ և բարութիւն կը քարոզէ: Անոր շունչին տակ կը ծաղկին արուեստ, ճարտարարուեստ և առևտուր: Զեռնեցութիւն և հնարք ան՝ վ թեւ կ'առնեն. գեղարուեստն անոր հովանին տակ կը կենդանանայ և երկրագործութիւնն անոր պաշտպանութեան տակ կը զարգանայ: — Հայ գիրն ու գրականութիւնն են որ մամուլին միջոցաւ ազգութեան և հայրենասիրութեան կապերը կ'ամրացնեն: Հարստահարուած Հայը մամուլին կը յանձնէ իր արցունքը. և ահա՛ իր եղբայրներն իրենց՝ նոյն իսկ օտարներուն ալ արցունքը ցաւակցութեան կը բերեն: Տկարը բռնակալին դէմ կը բողոքէ, կ'ապստամբի. և ահա՛ կամաւորներու խումբեր անոր դրօշին տակ կը հաւաքուին՝ իրենց արիւնքը զօհելու: Մամուլն է որ ազգին բոլոր անհատներն իր բողոքներով կը զայրացնէ, իր արցունքով կը լացնէ, իր ազօթքով կը յուզէ, իր երգով կը հրճուեցնէ և իր խանդով կը գուրգուրայ ամէնուն վրայ: — Մամուլը մաքաւեցաւ զիւային բոլոր ոյժերուն դէմ. խորտակեց խարոյկները, փշրեց գեղեցիկ մանկերը, քանդեց բանտերը, հաւատացեալին թողլով իր խղճի ազատութիւնը:

ՓՐՕՅ. Տ. Կ. ԼԻԻԼԵՃԵԱՆ (Նահասակ)

Օտար գիտուններու կարծիքներն ամբարած, օտար տառերու ամբողջական գաղտնիքին թափանցած և իր սիրելի գաղափարէն հիփնոսացած,

Վարդան Քիմյ. Արուսեան

տան իր երեսը դարձուց յուսաշող Արեւմուտքին, կոնակն ալ առ յաւէտ դարձնելով յետագլմ Արեւելքին: Եւ Մեքսիկայի ծնունդ տուող Հայաստանը, Սահակներ արտադրող մեր ցեղն անկորնչելի է:

Խարիւղ, 1913 Նոյ.

կ'ամփոփուի ինք իր մէջ և աչքերը յառած երկինքին, Մամուլը ստաի բլուրներուն ու դաշտերուն վրայ թափառայած, բազկատարած աւաչ մը ունի Մեքսիկայ՝ ուղղեալ տիեզերքի Մեծ Հողին. «Կարո՞ղ բրէ զիս, մ՛վ Ամենակարող, որպէս զի ե՛ս ալ բնւմ Եղիցի շոյս. ու թող փարատի Հայաստանի վրայ ճնշող ազիտութեան մառախուղը»: Ու կ'ստեղծուի հայ Ա. Բ. Կ. ք. Այդ օրէն ասդին է որ ստեղծուի կալուստն ու դանդաղ կեանքին մէջ եւրոպ. յառաջդիմական շունչը սկսաւ փչել. այդ օրէն Հայաստանը

ՎԱՐԴԱՆ ՔՇՆՅ, ԱՐՍԼԱՆԵԱՆ (Նահասակ)

Հ Ա Ր Մ Ը

Թ Ա Տ Ր Ե Ր Գ ՈՒ Թ Ի Ի Ն Մ Է Կ Ա Ր Ա Ր

Բրոքի
1918

Գրեց
ՍԻՊԻԼ

Ա. Տ Ե Ս Ա Ր Ա Ն

Տիկիցի Տիրուհի և Օրհորդ Հանրմիկ

Տիր.— Ա՛լ շատ յողնեցար, աղջիկ՛ս, քիչ մը գործդ ձեռքեդ ձգէ՛, մէյ մը սա պատուհանին առջին գնա՛, նայէ՛ բազմութիւնը Բեա՛հատ հանէ՛ն կը դառնայ կոր. օգը ինչ աղուոր է. չորս գիդ նայէ՛ որ սիրող բացուի՛:

Հան.— Սիրա ունիմ որ բացուի, սիրա մնաց վրաս, աչքիս բան մը չերեւար կոր: Աշխարհք մութ, ամէն կողմս նեղ. խեղդուելս կու գայ կոր, քանի կը մտածեմ որ օտար աղջիկ մը մտած է մեր տունէն ներս և ամէն բաներնուս տէր ըլլալ կ'ուզէ. խելքիս պիտի գայ: Ո՛չ միայն եղբայրս ձեռքէս առաւ, քեզ ալ կ'ուզէ կոր ձեռքէս առնել: «Մայրիկ» կ'ըսէ քեզի, «մեր տունը, մեր սալօնը» կ'ըսէ. . . . Անցեալ օր միտեղ Սանդիկեաններուն այցելութեան գացեր էինք. շատ ճոխ ամաններով անանկ փառաւոր թէյ մը հանեցին որ, շիտակը աչքս վրան մնաց: Ես դարձած ատենին՝ կառքին մէջը շատ կտորուեր էի, բերանս չէր բացուեր կոր: «Ինչ ունիս» հարցուց: «Ասոնց արծաթեղէնները մերիննե՛րէն աւելի ծանր են եղեր» ըսի: Գիտե՛ս ի՛նչ պատասխանեց. «Մերինները աւելի՛ սիրուն են» չըսէ՞ աներեսը: Անանկ մը եկաւ ինձի որ ապակի մը դարձեմ քիթին բերնին: Արդեօք կը կարծէ որ մեր ունեցածները իրենն են կամ անոնցմէ ինք ալ բաժին ունի: Այն օրը սիրտս ա՛յնչպիսի գէշ եղաւ որ, գացի սենեակս մտայ, լացի լացի, ժամերով լացի, և ուրիշ ըրի որ ձեռքէս եկածը ընեմ, մեր ունեցածէն թել մը դերձան չի տամ անոր: (Թաշխիմակովը ալիսը կը սրբի):

Տիր.— Տղայութիւն շուգեր, Հանրմիկ, աղջիկս, ատանկ լալով ինքզինքիդ կ'ընես. մեղք չե՛ս. . . . Ան ս՛ղ է որ մեր ունեցածին տէր պիտի ըլլայ. ես ունեցածնիս շունեցածնիս քու վրայ պիտի ընեմ որ մեռնելէս ետքը մէկը չիսանուի: Հիմակուհիմա կ'սպասեմ կոր որ քեզ ուզող մը եթէ ըլլայ, կտրելի է Գատըգիւղի տուներնիս ծախել պէտք կ'ըլլայ, ինչ աւելորդ ծախք ընենք՝ վրայ գարձենք: Ան ուզածին չափ թո՛ղ անուշերնէ գիս, «մայրիկ» ըսէ, «մամա՛ս» ըսէ, ես անոր զաւակ չըսելէս ետքը. . . . Հարս ըսածդ զաւակ չէ, թշնամի է:

Հան.— Ատիկա Արշակին հասկցո՛ւր, խենդի պէս կը սիրէ կոր կինը. սանձը անոր ձեռքը տուեր է որ ուզած կողմը քշէ ասնի գինքը: Դուն ալ ձայն ձուն հանած չունիս. բամպակ ես դարձեր: Մէր է. ժամանակ մը իմ ամէն քրտօն թողածիս կը խօսէիր, կը բարկանայիր, մեծ ձայներդ ո՛ւր ես պահեմ. քիչ մը պոռա՛ս՝ կանչէ որ ան ալ ինքզինքը քիչ մը

քաշէ: Տանը մէջ, մէկ խօսքը երկուք չըլլար կոր: Յանցանքը Արշակինն է. մեզի օր մը բան մը բերած ունէ՛ր. հիմա ամէն իրիկուն խոշոր խոշոր ծրարներով տուն կու գայ:

Տիր.— Ձե՛, ատ մ'ըսեր, շանքմիկ, ինչ որ բերէ՛ քեզի ալ կու տան: Դեռ անցեալ օր չքուէր աք Շին սլուզաները երկուքը մէկէն քեզի բերաւ որ մէջէն ուղածդ տոնես: Եթէ անանկ չընեն, տունը տեղէն կը քակեմ:

Հան.— Գիտեմ, խօսքով, կը քակես, կը կտարես, կը թափես, գործքով բան մը քրած չունիս: Եթէ գո՛ւն քիչ մը խիտտ, կտարուկ կ'ըն մը ըլլայիր, Արուսեակին թող չէիր տար որ եկողին գացողին հետ խնդայ խօսի, բաց գոյն «տէքօլթէ» հագուստներ հագնի, ամէնուն առջեւ դաշնակ դարնէ, երգէ: Ընքզինքը հաւնեցնելու համար ինչ որ քսես՝ կ'ընէ կոր. ես ալ ծրարի պէս անկիւն մը կը մնամ կոր: Տունին աղջիկը ա՛ն է թէ ես:

Տիր.— Այ խօսքիդ իրաւունք ունիս: Ես ատոնք Արշակին քսեմ, թո՛ղ արգիլէ: Ի՛նչ քսել է, կարգուած կնիկ, օտարներու առջեւ հազար կտոր ըլլայ: Քուկին ընկիւք բաներդ ա՛ն կ'ընէ կոր: Իմին ալ ջիղերուս գպած բաները՝ մէյ մը գորտի պէս շարունակ երգելն է. բերանը լուռ չի կենար. սենեակը ժողոված ատենը կ'երգէ, կար կարած ատենը կ'երգէ, անկողին շտկած ատենը կ'երգէ, կ'երգէ, կ'երգէ: Դուռ դրացի ինչ կ'ըսէ. այստեղ թատրոն է, «քաֆէ շանթան» է, ի՛նչ է: Մէյ մըն ալ սենեակը չի՞ քաշուիք զիր գրեկու, բոլոր ջիղերս թունտ կ'ելլան: Աս ի՛նչ գիր էր որ չհատաւ չլմցաւ. առտու կը գրէ, իրիկուն կը գրէ, ի՛նչ կը գրէ . . .

Հան.— «Թօման» կը գրէ եղեր:

Տիր.— Աս ի՛նչ տեսակ բան է:

Հան.— Սուտ ու փուտ պատմութիւններ կը շինէ, մէկուն մէկուին վրայ կը գրէ:

Տիր.— Ես անոր ստախօս ըլլայը զիտէի արդէն: Գրածը ի՛նչ է, որո՞ւն վրայ է. գուն տեսա՞ր:

Հան.— Անցեալ օր կտոր մը կարգաց ինծի. խայտառակ բանէ՛ր. ամբողջ սիրահարութիւն է. խիպ ամօթ չունի որ . . .

Տիր.— Գիտեմ, խելքը միտքը ատանկ բաներու վրայ է: «Արշակս կը սիրեմ» կ'ըսէ կ'երթայ, մեղմէ ալ շամշնար: Մե՛նք ալ կարգուեր, ամուսինի տէր ենք եղեր, օր մը ատանկ ամօթ խօսք բերաննուս ելած չունէր: Ի՛նչ կը վայլէ որ քու քովդ ատանկ բաներ կարգայ, չի մտածեր որ աղջիկ գաւակ էս: Դուն ի՛նչ քսիր:

Հան.— Ականջներս գոցեցի, մայրի՛կ. «Ես այդ տեսակ խօսքերէ չեմ փորժիր» քսի, բարկութեամբ սենեակէն դուրս ելայ:

Տիր.— Ի՛հ, ասիկա անպատճառ. Արշակիս պիտի քսեմ: Սիրահարաւ կան բաներ գրողը սիրահարական նամակ ալ կը գրէ:

Հան.— Ատիկա իմ միտքէս ալ կ'անցնի կոր, բայց Արշակը ո՛ւր պիտի գտնաս որ քսես: Վայրկեան մը մինակ չի ձգեր:

Տիր.— Ինչո՞ւ ատանկ կ'ըսես. առտունները ծոյլ ծոյլ կը պառկի ան, ես մուծն ու լուսուն կ'ելլամ, դրանք ետին կ'սպասեմ, Արշակը վար իջած ատենը ետեւէն կ'երթամ, պէտք եղածը կը խօսիմ, կը համոզեմ: Իրիկամարդ ըսածդ վառարանին դուրսի «Ֆուլտախ»ին կը նմանի, հոյ՞ք ո՞ր կողմ որ փչէ՝ այն կողմ կը դառնայ: Մէյ մը միտքը պղտորե՛սք, նայէ ի՞նչպէս կ'նջմէն կը պաղի: Նարուզթոնոսքի փուռին պէս կնկանք կրակը կը մարի, ա՛լ չի վառիր, չայրիւր, սառ կը կտրի: Անգամ մը պաղելէն ետքը, նորէն Արշակնիս մեր ձեռքին մէջ կ'առնենք, կը շոյենք, կը շփացնենք, ամէն կտուքը կը կատարենք և ուղածնիս ընել կու տանք:

Հան.— Ինձի կու գայ որ ան ամուսինին ալ կարեւորութիւն պիտի չտայ: Ամէն օր, առտուքնէ մինչեւ իրիկուն, երկուքս փոխն ի փոխ քար կը նետենք իրեն, ընաւ վրան չառներ, կատակի կը դարձնէ, կը խնդայ: աներսին մէկն է: Կը տեսնէ որ սա անձեռոցիկները ժամ առաջ աւարտելու կ'աճապարեմ կոր և 12 հատին գեռ նը բաներ եմ. չըսեր որ 1-2 հասն ալ առնէ ինք բանի:

Տիր.— Է՛յ, անոր ձեռքը կու տա՞ս. նայինք կրնա՞յ քեզի պէս մաքուր բանիլ:

Հան.— Իրեն է Յացե՛ր. ո՞վ կու տայ. միայն թէ իր կողմէն կը վայլէ որ անգամ մը առաջարկէ: Մարդ ձեւի համար, գոնէ մէկ բերան մը կ'ըսէ: Մենք ամէն առթիւ մեր տեսնուած մարդոց «Առաջ դուք հրամանեցէ՛ք, դուք տուա՞նք անցէ՛ք» կ'ըսենք, իրա՞ւ կ'ըսենք. կեղծ խօսք մըն է կ'ընես, քաղաքավարութիւն:

Տիր.— Զէ՛, ատանկ բարակ բաներ ո՞ւր պիտի գիտնայ, դուրսեցիի աղջիկ: Անցեալ իրիկուն, պարահանգէսին զիշերը, չէ՞ր վայլեր որ անգամ մը առաջարկէր ինձի որ հետերնիդ գամ: Դուն տասն անգամ ըսիր. «Մայր՛ի, դուն ալ գալու էիր»: ան բերանը չբացաւ, կարծես թէ վրան պիտի փակչէի: Երբ Արշակիս հասկցուցի որ սիրտս կտրեր էր, «Մայր՛ի, Արուսեակը կեղծաւորութիւն չի կրնար ընել. գիտէ որ դուն պարահանգէս չես երթար, ինչո՞ւ ծաղրելի խօսքեր ընէ» ըսաւ:

Հան.— Արդէն չուղեր մեզի հետ դուրս ելլալ: Շիտակը ես ալ իրմէ աւելի չեմ ուղեր: փողոցին մէջ անանկ մը կը քայլէ որ՝ ամէնքը երեսը կը նային. ես կ'ամչնամ, ան չամչնար: Եթէ Արշակին ըսելիք մը ունիս, սա ըսէ որ դիս անոր հետ դուրս չհանէ: Եթէ դիս տեղ մը տանիլ կ'ուզէ, մինա՛կ թող տանի. հակառակ պարագային, տունը կը նստիմ, կը ճաթիմ, կը հիւանդանամ, կը մեռնիմ, անոր հետ դուրս չեմ ելլար, որովհետեւ պիտի խօսուինք, գէշ պիտի խօսուինք, արծաթի պէս մաքուր անուննիս պիտի աղտոտի, ցեխերու մէջ պիտի թաթխուի:

Տիր.— Աղջիկս, չե՞ս գիտեր որ ոսկին ժանգ չի վերցնէր. ամէն մարդ քեզ չի՞ գիտեր. ո՞վ կը համարձակի անունդ բերանը առնել. քեզ բերանը առնողին բերանը կը պապանձի:

Հան.— Ասանկ ասանկ մեր տունին անունն ալ պիտի աւրուի:

կրք երկուքս մեկտեղ տեսնեն Արշակին հետ, ամէն մարդ ինչ զիտէ թէ
ս'րն է կինը, ս'րն է քայրը:

Տիր.— Գիտցողը գիտէ, շղիացողն ալ կը հարցնէ կը հասկնայ.
Իրարմէ անչափ տարբեր էք որ, դուն ս'ւր ան ս'ւր. մէյ մը որ անկէ
պղտիկ կ'երեւան, փափուկ հասակովդ, բարակ մէջքովդ, կապոյտ
աչքերովդ, սոկիի պէս գեղին մազերովդ Գաղղիացիի մատմազէլ կը
նմանիս: Ան դուրսեցիի աղջիկ մըն է վերջապէս . . . :

Հան.— Անոր ալ հասա'կը երկայն է, մայրիկ . . .

Տիր.— «Չամաշքրին սրբբուն ալ երկայն է . . . : Ա'խ, ինչ քսեմ
ես Արշակին որ ինծի չհարցուցած՝ ելաւ ածապարանքով դուրսը ամուս-
նացաւ: Եթէ քովս ըլլար, նորէն թող չէի տար. բայց 3000 սոկիին
սիրոյն՝ ձայնս կարեցի. չէ նէ ինչ կար, ամուսնանալու ժամանակն էր.
առաջ քեզ ամուսնացնելու էր: Առաջ Աստուած, նորէն բարի բախտ
մը կ'ելլայ գէմերնիս, անոնց ձեռքը շես մնար:

Հան.— Ատիկա անկարելի է, քանի որ Արուսեակը տանը մէջ է՝
թող պիտի շատայ. միշտ ինք առաջ պիտի նետուի որ մէկը ինծի չհաւնի:
Մայրի'կ, եթէ դուն զիս երջանիկ տեսնել կ'ուզես, աղօթք քրէ՛ որ
անոնց մէջ հակառակութիւն մը ծագի և Արուսեակը մեր տունէն կոր-
սրւի երթայ, մենք ալ առջի հանդատութիւննիս զանանք . . . : Ձե՛ս
տեսներ, անոր այս տունը ոտք կոխելէն ի վեր ես հաստայ լիմցայ, թեւ
ու դերձան կարեցայ:

Տիր.— Ինչո՞ւ համար, աղջի'կս, ինչո՞ւզ պէտք. մարդու տեղ մի՛
զներ անիկա. ըրածներուն, ըսածներուն կարեւորութիւն մի՛ տար: Եթէ
կ'ուզես, ասկէ ետքը սենեակնիս կը քաշուինք քեզի հետ. սեղանէ
սեղան իրարու երես կը տեսնէք:

Հան.— Ա'խ, ս'ւր է, ատանկ կարգադրութիւն մը ընէիր. ատիկա
առջի օրէն ընելու էինք. հիմա պատճառ մը գտնալու է:

Տիր.— Կը մտածենք. դուն հոգ մի՛ բներ, աղջի'կս. հարսը ս'վ է
որ քեզ անհանգիստ պիտի բնէ: Տունին հանքմը դուն ես: Ա'լ ես տարիքս
առած եմ. դուն իմ տեղս պիտի անցնիս. ամէն բան քու հրամանովդ
պիտի դառնայ տանս մէջ: Որ բանը որ կամքիդ հակառակ կու գայ
կոր, դուն ինծի բռնէ՛. ես քեզ բերան չեմ տար, և ուզած ձեւովդ
կը կարգադրեմ:

Հան.— Մայրի'կ, անանկ մը ընես որ, Արուսեակը ձգէ երթայ տունէն:

Տիր.— Ազ գիւրին է, բայց կը վախնամ որ Արշակն ալ ետեւէն
կ'երթայ: Այն ատեն տուներնիս տեղերնիս տակնուվրայ կ'ըլլայ. թէ՛
զաւակս ձեռքէ կ'ելլէ և թէ կը հարկադրուինք մեր զրամէն ծախել,
քանի որ հիմա ծախքի համար առած դրամնիս կ'աւելցնենք և պանքան
կը դնենք կոր: Աւելի աղէկ է որ հարսը հոս պահենք մեր ձեռքին
տակը, ուզածնուս պէս դործածենք: Անանկ մը ընենք որ չհամարձակի
մեր հիւրերուն առջին գալ նստիլ խօսիլ և մեզի հետ դուրս ելլել:

Հան.— Ատանք չեն բաւեր: Չէ՞ մի որ Արշակը անոր համար ծախք պիտի ընէ, ըսել է որ ան նորէն մեր իրաւունքը պիտի ուտէ: Անանկ բան մը մտածելու է որ բուրսովին իրարմէ զատուին:

Տիր.— Աս ալ կ'ըլլայ, աղջիկս, Աստուծով ատոր ալ կարգը կու գայ, համբերէ՛. գիտե՞ս համբերութիւնը ինչ բան է. «Սապր իլէ գորուգ հելվա օլուր, թութ ետփրաղը՝ աթլագ» ըսեր են:

Բ. Տ Ե Ս Ա Ր Ա Ն

Տիկին Տիրուհի, Օր. Հանրմիկ, Արուսեակ

Արուս.— Բարե՛ւ, մամա՛ս, բարե՛ւ, Հանրմիկ, դեռ կ'աշխատի՞ս կոր:

Հան.— Ինչ ընեմ. մէկ պաշտողին մէկ աշխատող մըն ալ պէտք է:

Տիր.— Անանկ չէ՞ մի ես. «Ես աղա, դուն աղա, տէյիբմէնը ո՞վ աղայ»: Վ

Հան.— Տան մը անդամները եթէ ամէնքն ալ պաշտին, ան տունը կը փլչի:

Արուս.— Անանկ է, քուրի՛կս, եթէ այդ անձեռոցները օր առաջ չաւարտես՝ տուներնիս կը փլչի, անօթի կը մնանք. . . (Գլխարկը, մննկոցները կը հանկ, սեղանին վրայ կը դնի):

Հան.— Կը ծաղրե՞ս կոր, հա՞նքմ. մինակ ադ պակաս էր. դուն երթաս Սինէմաները, թատրոնները պաշտիս, ես նստիմ օրը մինչեւ իրիկուն աշխատիմ, բանիմ դատիմ որ տուներնիս տեղերնիս կոկիկ ըլլայ, կանոնաւոր ըլլայ, պատիւններս ապրինք, մէյ մըն ալ գաս, վրաս խնդաս. . .

Արուս.— Իրաւացի խօսքին ինչ ըսեմ. քուրի՛կս, եթէ այդ «պաօս տէ»ին կտորը չըլլայ, տուներնիս տեղերնիս, պատիւնիս ձեռքերնուս պիտի երթայ. . . Հանրմի՛կս, դուն այսօր նորէն նեղուեր ես, եկո՛ւր քիչ մը վերի «թէռաս»ը ելլանք, օգ առնես որ ջիղերդ հանդարտին:

Տիր.— «Թառացասն մի ելլէք. դուք «տասաս» էք, չէ՛ նէ տղայ էք: Ասոր աստեղը ս'ըր դիտցար. Անատուին լեռները չենք. Ի՛րային շիտակ ճամբան կ'ըսեն ասոր: Փողոցէն անցնող դարձող ի՞նչ կը մտածէ: Օր մը օրանց Հանրմիկս «թէռացասն ելած մարդ չէ: Գեղի ալ հրաման չունիմ, գիտցած ըլլա՛ս: Եթէ խօսքս մտիկ չընես, դուն գիտես:

Արուս.— Ինչո՞ւ խօսքդ մտիկ չընեմ, մամա՛ս, չէի գիտեր որ. . .

Տիր. (Ընդմիջելով).— Ո՛ր բանը գիտես որ աս ալ գիտնաս. . .

Արուս.— Իրաւ, բան մը չեմ գիտեր, բայց կ'ուզեմ սորվիլ. դպրոցէն ելայ չելայ ամուսնացայ:

Տիր.— Է՛հ, այնչափ ալ շուտ չէ. դուն Հանրմիկէս մեծ ըլլալու ես:

Արուս.— Կարելի է. խնդիրը իմ տարիքիս վրայ չէ. ըսել ուզեցի թէ ընտանեկան և ընկերային սովորութեանց վարժուելու ժամանակ չեմ ունեցած:

Տիր.— Ընտանեկան և ընկերային սովորութեանց Անատուին լեռները պիտի վարժուէիր:

Արուս.— Իզմիրը Անատուին լեռը չէ, մայրի՛կ, ասոր պէս քաղաք մըն է. յետոյ, գիտէք թէ ծնողքս Պոլսեցի են. . .

Հան.— Պոլսեցի կայ, Պոլսեցի ալ կայ: Ազնուականները ուրիշ են:
Արու. (Մեկուսի) — Նորէն սկսան. կարճ կապե՞նք: (Բարձր) Իրաւունք ունիս. Il y a cordonnier et cordonnier :

Հան.— Արուսեակ, խօսքդ գիտցե՛ր. նախատինք կ'ընեն կոր մեղի. կօշկակարի աեղ կը դնես կոր մեղի. չափը կ'անցընես կոր, գիտե՞ս:

Արու.— Նախատինք ընողը ս՛վ է. իմ ըսածս առած մըն էր. կատակի համար ըսի:

Հան.— Եթէ խօսիլ չես գիտեր, լուե՞լ ալ չես գիտեր: Աս ալ առած մըն է: Այս տանը մէջ ամէնէն աղէկը չխօսիլն է: Ես սենեակս կ'երթամ կոր, մայրի՛կ: (Զեռագործը կը ժողվի):

Արու.— Իմ պատճառաւ անհանդիստ մի՛ ըլլաք: Հանրմի՛կ, ես արդէն վեր պիտի ելլեմ որ իրիկուան ճաշին համար հազուստս փոխեմ: (Երկու խալ կ'ստնէ դեպի դուռը):

Տիր. (Մեկուսի) — Հագուստ փոխելդ պակաս ըլլայ. վրադ նայողը ս՛վ է: (Բարձր) Սա գլխարկդ հետդ տա՛ր: Մէկը պէտք է որ թափածուներդ ժողվէ: (Գլխարկը անոր կը կարկան):

Արու.— Ծորհակալ եմ, մամաս: (Զեռֆեկ կ'ստնէ):

Հան. (Ծորհակալ) — Մայրի՛կ, նայէ՛, ձեռնոցներն ալ հոս ձգեր է:

Արու. (Կը դառնայ, ձեռնոցներն ալ կ'ստնէ). — Ներեցէ՛ք:

Հան.— Ի՛ր մէկուն: (Ետնահեծ) Թափթփա՛ծ, շիտի՛, մե՛ղք եղբորս: (Արուսեակ ալ կողմին դուռս կ'ընդի):

Գ. Տ Ե Ս Ա Ի Ա Ն

Տկն. Տիրուհի, Օր. Հանրմիկ, Արուսի (Զախ կողմին գաղտնի)

Արու.— Բարե՛րիկուն. (Արեւելոսի քիտի կը կանկ, սեղանին վրայ կը նստի):

(Տիրուհի եւ Հանրմիկ խաղոյն ոտի կ'ընեն եւ Արուսիին շուրջը կը փոխարկուին)

Տիր.— Բարե՛րիկաբ, աղա՛ս:

Հան.— Ե՛րբ տըսիւնք կը հանե՞ս, եղբայ՛րս, «բանթուֆաներդ բերել տամ» (Արուսի ձեռնովը սեղանի վրայ նշան կ'ընէ):

Տիր.— Բո՛վս եկո՛ւր նստէ, նայի՛մ, Արուսիս, Բ՛նչպէս ես, աղէ՛կ ես:

Արու. (Միշտ արեւելոսի). — Սանկ նա՛նկ, Արուսեակը ս՛ւր է:

Տիր.— Հո՛, անմեջապէս Արուսեակը հարցո՛ւր, մեղի հարցնել չկայ սր, մայրի՛կ, Բ՛նչպէս եղար:

Արու.— Հիւանդ էիր, մայրի՛կ:

Տիր.— Հապա՛, երէկ գիշեր մինչեւ լոյս ակուսի ցաւ քաշեցի: Աչքս չեմ գոցեր:

Արու.— Գիշ մը «թէնթիւն տ'իտ» դնէիր:

Տիր.— Հանրմիկին ալ գլխուն ցաւը բռնեց նորէն:

Հան.— Լուէ՛, մայրի՛կ, իմ գլխուն ցաւը Բ՛նչ կարեւորութիւն ունի: Ես փափուկ աղջիկ մը չեմ. Բնֆիլիսն ցաւ քաշելու վարժուած

եմ. ո՞վ հոգ պիտի տանի ինծի: Մարդ կայ որ, եթէ մատին ծայրը
ցաւի, աշխարհքը իրար կ'անցընէ:

Տիր. (Զայրոյրով).— Ի՞նչ քսիր, ո՞վ հոգ պիտի տանի մի քսիր: Իմ
տանս մէջ ամէնքը պարտական են քեզի հոգ տանելու: Ո՞վ որ քեզի հոգ
չի տանիր, իմ գաւազն չէ:

Արց. (Մեկուսի).— Վա՛յ, նորէն սկսանք հին ազգաց պատմու-
թեան: (Բարձր) Մա՛յրիկ, կարծեմ, ես իմ պարտականութեանս մէջ
թերացած չունիմ: Ինչպէ՛ս ի՞նչ կ'ուզէք: Եղած մարդ մըն էմ ես:
Առտունէն մինչեւ իրիկուն հաղարուձէկ մտահոգութիւններու, սրանե-
ղութիւններու մէջ կը տապալակիմ. նիւթական, ֆիզիքական, բարոյական
ամէն տեսակ աշխատութիւններով բեռնաւորուած՝ կը շարժարուիմ:
Ի՞նչ կը պահանջուի այր մարդէ մը: Տունը տեղը նայիլ, քնտանիքին
հանգիստը ապահովել, ինչ աստիճանէն ձեռքէս եկածին շափ կ'ընեմ կոր,
կարծեմ: Իսկ դուք ի՞նչ հոգ տարած ունիք վրաս:

Հան.— Դուն մեզի պէտք չունիս. դուն կին ունիս հիմա:

Արց.— Կ'աղաչեմ, Հանքմի՛կ, նորէն կինս մի՛ խառներ ամէն
խօսքի մէջ:

Հան.— Իրա՛ւ, մոռցայ, մենք արժանի չենք կնոջդ անունը
բերանինս առնելու:

Արց.— Որովհետեւ գիտեմ թէ իր անունը բերաննիդ կ'առնէք՝
դինքը բամբասելու կամ իրմէ գանդատելու համար միայն:

Հան.— Մեր գանդատներուն 100ին 99ը կուլ կու տանք քու սիրոյդ
համար, մինակ չը քսենք քեզի, ան ալ քու պատուոյդ համար:

Արց.— Ի՞նչ կինս իր գանդատներէն ո՞չ մէկը կ'ըսէ ինծի. ամէնքն
ալ կուլ կու տայ անիկա:

Տիր.— Ի՞նչ գանդատ ունի որ ի՞նչ պիտի քսէ. կ'ուտէ, կը խմէ,
կը պաքտի կոր:

Արց.— Դուք ի՞նչ կ'ընէք, անօթի՛ կը կենաք կոր:

Տիր.— Արշա՛կ, աղա՛ս, աղ ի՞նչ խօսք է. մեզի անոր հետ կը
բազմատես կոր: Այսչափ տարուան մայրդ, քոյրդ ենք, դեռ մեզի չե՞ս
ճանչցեր: Մենք մինչեւ ետքը ամէն բանէ ինքզինքնին կը զրկենք, միայն
կ'աշխատինք որ անուն տեղը կանոնաւոր քլլայ, հինգ փարայ աւելորդ
ծախք չերթայ: Տանը մէջ օտար աղջիկ կայ, անոր քով ամօթով չքլ-
լանք: Ան հանգիստ քլլայ, ան աղէկ ուտէ խմէ, ան ուրախ զուարթ
պաքտի, ժամանակ անցընէ: Մենք մեզի նայած ունի՞նք. սեւը ներս,
ճերմակը գուրս կ'երթանք կոր:

(Արշակ մօտը խօսած միջոցին, մեկուսի գրուիլը շարունակ կ'երկրցնի
ձեզմաս շարժումներով):

Արց.— Ես ամիսը 100 ոսկի կու տամ կոր քեզի, մայրի՛կ. քսել է թէ
այդ գուձարը չի բուեր կոր, քանի որ դուք ամէն բանէ կը զրկուիք կոր:

Հան.— Հարկա՛ւ, եղբայրս, մէկը պիտի զրկուի որ մէկն ալ վայելէ:

Արց.— Ուրեմն ամսական հարիւր ոսկին միայն կ'նսջս համար կը ծախսուի կոր:

Տիր.— Հապա որի՞ համար: Փա՞ռք Աստուծոյ, Վատէնչները, թատրոնները, բանկէմանները գացողը, օթոմօպիլններով միւղէնները պարտոզը ես չեմ, ոչ ալ Հանքմիկը:

Արց.— Բայց, մայրի՛կ, բանկէման, միւղէնն ինչո՞ւ մէջ կը խառնես, անոնք պատահական ծախքեր են. յետոյ անոնք ես միշտ գրպանէս կը վճարեմ: Դուք ինձի սաքսէ՛ք թէ կ'նսջս հետ միեւնոյն տան մէջ կը բնակի՞ք կոր, միեւնոյն սեղանէն կը ճաշէ՞ք կոր, միեւնոյն ծառաները կը գործածէ՞ք կոր, հազուսանիդ միեւնոյն դերձակներուն կարելի կուտա՞ք կոր:

Տիր.— Ատոնց ամէնն ալ կ'նսջդ համար կ'ընես կոր: Ամուսնանալէդ առաջ մենք ո՛չ Բերայի Շիտակ ձամբան կը բնակէինք, ո՛չ երկու ծառայ կը պահէինք, ոչ ալ հազուսանիս Շրիկին կարելի կուտայինք:

Արց.— Այո՛, բայց զիշեր ցորեկ գլուխս կ'ուտէիք որ տուներնիս թուէն շունենալուն համար՝ Հանքմիկը ուզող չկայ: Եւ երբ հարուստի ազջկան մը հետ ամուսնանալու իմացաք, մենք դեռ գուրսէն չեկած, ուղեցիք որ գերքերնիդ փոխէք:

Հան.— Կ'նսջդ քով քեզ պղտիկ չձգելու համար:

Արց.— Իմ կ'ինս պարզ ազջիկ մըն է. ատանկ բաներու ուշադրութիւն չընէր:

Տիր.— Խեղճ տղաս, ի՞նչ միամիտ ես. ատանկ հաւատցուցեր է քեզի: Տանը պերճանքէն բան մը պահեսցո՛ւր, նայէ՛ ի՞նչ կ'ընէ: Տանը մէջ պղտիկ աշխատութիւն մը տո՛ւր իրեն, նայէ՛ ի՞նչ կ'ընէ:

Արց.— Արուսեակի՞ն համար կ'ըսէք կոր այդ բաները:

Տիր.— Հրամանք ես, Արուսեակին համար: Կը տեսնե՞ս, ի՞նչպէս խելքդ զլիւէդ առեր է... Դուն որ մը օրանց ասանկ խօսքեր քսած ունէիք մեզի, որ մը հաշիւի դրամի վրայ խօսած ունէիք: Բայց ան է քնել ասուողը: Մե՛ղք մեզի, մե՛ղք քեզի որ երեկուան կնկանդ խօսքովք այսչափ տարուան մօրդ սիրտը կը կոտորես կոր, այսչափ տարուան սուրբի պէս քրոջդ խաթրոնին կը դպչես կոր: Ձեռքերնիս ես մեծցեր, տղայութեանէդ ի վեր մեզի փորձեր հասկցեր ես, մէյ մըն ալ կ'ինդ փորձէ՛ որ, անոր ալ ի՞նչ բլլալը հասկնաս:

Արց. (Մեկուսի).— Ձեր ինչ բլլալը մինչեւ այսօր չէի հասկցեր, բայց հիմա ազկկ հասկցայ. ձեր խաղերը քիչ մը առաջ իմացայ... Կեցէ՛ք, խաղ մըն ալ ես ձեզի խաղամ. տեսնեմ ի՞նչպէս մէջէն պիտի ելլէք: (Բարձր, անուշուրեամբ) Մայրի՛կ, կը զարմանամ որ կը տարուկուսիս քու վրայ ունեցած վստահութեանս մասին: Ձե՞ս զիտեր թէ զուկի մը համար ամէնէն սիրելի, ամէնէն թանկագին բանը իր մայրն է. իսկ եղբօր մը համար՝ իր քոյրը, Հանքմիկ:

Հան. (Դստնուրիամբ).— Խօսքով:

Արց.— Ես հիմա պիտի ապացուցանեմ թէ ս'րքան վստահութիւն ունիմ ձեր վրայ, և թէ ս'րքան վեր կը նկատեմ քու սերդ. ամէն նկատուածներէ: Տեսնեմ, դուն ալ պիտի կարենաս ապացուցանել թէ իրաւքոջ մը համար ամէն բանէ վեր է իր եղբայրը:

Հան.— Ես միշտ առոր ապացոյցը տուած եմ, և նորէն ալ առաւ պատրաստ եմ:

Արց.— Ենորհակալ եմ, շատ շնորհակալ եմ, քոյրս, որովհետեւ շատ պէտք ունիմ ձեր սիրոյն:

Տիր.— Մեզմէ զատ ո՞վ ունիս անկեղծօրէն քեզ սիրող: Կնոջ սերը խաբեբայ է, շահախնդիր է: Քոյրդ և մայրդ միշտ չուկզ են. բայց կինդ այսօր չուկզ է, վաղը ուրիշինն է: Օր մը պիտի համոզուիս առոր, Արշա'կս, բայց պիտի թողում որ ինչնիրենդ համոզուիս, ևս բան մը պիտի չըսեմ քեզի . . .

Արց. (Յուզուած ձեռով մը).— Զիս մինակ պիտի չթողուք, այնպէս չէ՞, իմ դժբախտ օրերուս մէջ:

Հան.— Միշտ չովդ պիտի բլլանք, երբ մինակ բլլաս:

Արց.— Իսկ երբ ազատս բլլամ . . .

Հան. (Մեկուսի).— Այս քնչ խօսք է:

Տիր. (Յնջում մը կը կրի).— Մայր մը իր զաւկէն չի բաժնուիր երբեք:

Հան.— Ո՛չ ալ քոյր մը իր եղբորմէն:

Արց.— Ուրեմն զիտցէ՛ք որ ասկալի դժբախտութիւն մը կ'ապտուանայ ինձի:

Հան. (Մեկուսի).— Ես ներս մտած ատենը հասկցայ որ բան մը կայ. չելլա՛յ դրամական կորուստ մը բլլայ . . .

Տիր.— Ի՞նչ կ'ըսես, աղա՛ս. քնչ պատահեցաւ. կնոջդ վրայ դուրսէն բան մը իմացար:

Արց.— Եթէ ասանկ բլլար, տունէն դուրս կը հանէի զինքը, կը վերջանար:

(Տիրուհի և Հանրմիկ իրարու նայելով, զիտու նշաններ կ'ընեն):

Հան.— Ի՞նչ տեսակ դժբախտութիւն է, մինակ քեզի՞ է, մենք ալ մէջն ենք, բռէ՛, եղբա՛յրս:

Արց.— Ա՛հ, բերանս առաջ չեմ թար. բայց պիտի բռնեմ, որովհետեւ ձեր օգնութեան պէտք ունիմ . . . Մայրի՛կ, ներէ՛, ներէ ինձի. ունեցածս չունեցածս ամբողջ կորսնցուցի և պարտքի տակ եմ այսօր:

Հան.— Ա՛հ . . . (Դեմքը քրտնցնելով դիպ ի ևս կ'երթայ):

Տիր.— Ողորմա՛ծ Աստուած, քնչպէս եղաւ, քնչ պատահեցաւ:

Արց.— Խաղացի՛:

Տիր.— Բայց կեանքիդ մէջ երբեք խաղացա՛ծ չեիր դուն:

Հան.— Ապահով եմ որ քու կինդ պատճառ եղած է: Այս ձիւնն ալ բերա՛ւ մեր գլխուն . . .

Արց.— Ժամանակէ մը ի վեր դորձերս ձախող կ'ելթային արդէն,

և այս տանը ծախքերուն մէջէն չէի կրնար կոր ելլել: Վերջերս ինծի
հետ առեւտրական յարաբերութեան մէջ գանուող մեծ վաճառատուն մը
անանկացու, և սոսկալի հարուած մը տուաւ ինծի: Նայեցայ որ պիտի
չկարենամ գիմանալ, մէկ օրէն միւսը վճարումներս դադարեցնելու հար-
կին տակ էի: Ամէն ամիս տունին համար 100 սկի պէտք էր, նոյնքան
ալ վաճառատան մէջ ծախք ունէի: Աչքս դարձաւ, խաղացի և մէկ
ձեռքէ 1000 սկի շահեցայ: Քաշուելու և ինքզինքս ժողովելու էի: Անխո-
հեմ գանուեցայ: «Իացս գոցեմ, կորսնցուցածս շահեմ» բանով, ոտքով
գլխով մէջ նետուեցայ: Քանի՜ խաղացի, կորսնցուցի, քանի՜ «շահեմ»
բառ, փնաս բրբի, վերջապէս 500 սկի պարտքով քաշուեցայ . . . : Հիմա
ի՞նչ բնեմ պիտի . . .

Հան. — Կնոջդ բո՞ր:

Ար. — Կ'ուզէ՞ք որ կնոջս քով խոյտառակ ըլլամ . . . : Քիչ մը
տառջ գուն չէի՞ր բողբ որ անոր քով զիս պղտիկ չձգելու համար
տունին «թուէն»ը փոխեր էիք:

Տիր. — Մենք հիմա քեզի ի՞նչ կրնանք բնել, իմ ձեռքէս ի՞նչ կու
գայ, գաւա՛կս:

Հան. — Կնոջդ բուրեւ պէտք չունիս որ խողի մէջ կորսնցուցեր ես.
կրնաս բուել թէ գործի մէջ փնաս բրբեր ես: Թո՛ղ երթայ ան ալ
մամտո՛յ: Աղէկ օրերուդ ինչպէս որ հաճոյքներդ վայելեց, հիմակ ալ
թո՛ղ երթայ քաշէ:

Տիր. — Մենք ալ հետք պիտի քաշենք:

Ար. — Այո՛, ես ձեզ կը մեղքնամ կոր: Պիտի ստիպուինք այս
տունէն ելլալու, ծառաները ճամբելու:

Հան. (Թաշկիմակովը ալիքը կը սրի). — Երանի՜ թէ շամուսնանայիր:

Տիր. — Կինդ դժբախտութիւն բերաւ մեր տունին:

Ար. — Մի՛ մոռնաք որ 3000 սկի ալ բերաւ:

Հան. — Իր բերածը ինք կերաւ հատցուց: Հիմակ ալ մեզի մոխրի
վրայ պիտի նստեցնէ:

Ար. — Այո՛, մոխրի վրայ պիտի նստինք, եթէ մէկը չօգնէ ինծի:

Տիր. — Մենք ի՞նչ ունինք որ ինչո՞վ օգնենք:

Ար. — Մայրի՛կ, չէ՛նք կրնար մեր Գառքիւղի տունը գրաւի գնել
և 500 սկի առնել: Սա խողի պարտքս վճարեմ, պատիւս փրկեմ, ետքը
բնելիւքիս վրայ կը մտածեմ:

(Հանրմիկ մօրը մօտեցաւ, անոր իրանցիկը կը փաշի և նշան կ'ընէ
որ մերժի):

Տիր. — Ան տունը, տղա՛ս, սա խեղճ «չօճուխ»ին պահած եմ որ
բացը չմնայ:

Ար. — Ես զինքը բացը կը ձգե՞մ, մա՛յրիկ, մինչեւ հիմա ո՞վ
նայած է ձեզի:

Հան. — Ի՞վ նայած է մի՛. դուն եթէ քանի մը գրուշ ծախք բրած

ես, մենք ալ առնդ տեղդ կառավարած, քեզի խնամք տարած ենք: Եթէ տեղ մը բանաստեղծու է ըլլայիր, ասոր երեք անգամը ծախք պիտի բնէիր: Միտքդ բե՛ր, ինՖլուէնցաս եղար նէ, ո՞վ նայեցաւ քեզի: Ճերմակներդ ո՞վ կը կարկառէր, թաշկինակներուդ ամարքաները ո՞վ կը զնէր. Բ՛նչ շուտ մտացար:

Արց.— Ըսել է, փոխադարձաբար օգտակար եղած ենք իրարու, նորէն միեւնոյն բանը կրնանք բնել: Այսօր նեղն եմ, պէտք ունիմ ձեզի, կ'ըսեմ կոր: Վաղը, նորէն երբ գործս շտկեմ, ամէն պէտքերնիդ կը հոգամ: Այս վիճակիս մէջ երեսէ մի՛ ձգէք զիս, շա՛տ կը յուսահատիմ. . .

Տիր.— Ես քեզի իրատ մը տամ, ազա՛ս, եթէ մտիկ բնես, դուն ալ կը հանգստանաս, մենք ալ. չէ նէ դուն զիտեալ կինդ զի՛ր հօրը առնը զբկէ՛ քիչ մը ասեն որ, խելքերնիս զլուխնիս ժողովնք, բնելիքնիս մտածենք: Դուն ալ ազգականներ, բարեկամներ ունիս, անոնց զիմէ՛, մէկը չէ մէկը հարկաւ կ'օգնէ քեզի. . .

Արց.— Ձեզմէ մօտ ազգական ո՞վ ունիմ, ձեզմէ սերտ բարեկամ ո՞ւր պիտի գտնեմ, մայրի՛կ, եթէ դաք մերժէք զիս, ուրիշները Բնչ՞ու օգնեն:

Համ.— Մենք կին ենք, գործի մէջ կիները բան մը չեն կրնար բնել:

Գ. Տ Ե Ս Ս Բ Ա Ն

Տիկին Տիրուի, Օր. Հանրմիկ, Արցակ եւ Արուսեակ

Արուս.— Վա՛յ Արշակս, դուն եկե՛ր ես, բա՛րեւ. . . .

Արց. (Տիրուրեւմբ).— Բա՛րեւ. . . .

Արուս.— Այդ Բնչ է, Բնչ ունիս, հիւանդ ես:

Արց.— Ձգէ՛, գէշ գլխու ցաւ մը բռնիմ:

Արուս. (Իրար անցնելով).— Բժիշկ կանչենք. (Կ'երթայ զանգակը զարնել):

Արց.— Իմ հիւանդութեանս բժիշկ օգուտ չունի:

Արուս.— Ի՞նչ ունի, մայրի՛կ, Հանրմիկ, դուք ալ տխուր էք: Ի՞նչ կայ, բէ՛ք, սիրտս մի՛ հատցնէք: (Տիրուի եւ Հանրմիկ կ'սկսին լալ):

Արց.— Քեզի բուշտ Բնչ օգուտ ունի: Կիները բան մը չեն կրնար բնել, կ'ըսէ կոր Հանրմիկը: Դուն ալ կին ես:

Արուս. (Արշակին առջեւ ծուկի գաղով, ձեռները կը թռնէ).— Ի՞նչ ունիս, Արշա՛կս, կը պաղատեմ, բէ՛, յոգնեցա՞ր, յուզուեցա՞ր, դժբախտութի՛ւն մը պատահեցաւ:

Համ. (Լալով).— Մե՛ծ դժբախտութիւն մը:

Արուս. (Շուարած).— Ամէնքնիդ ալ զիտէք կոր. Բնչմէ Բնչ՞ու կը պահէք: Պիտի խենդեցնէ՛ք զիս:

Տիր.— Բոլոր ունեցած գրամները գործի մէջ կորսնցուցեր է:

Արուս. (Շուկի առնելով ոսկի կ'ելլի).— Ասո՞ր համար է. գրամի համար մարդ հիւանդ կ'ըլլա՞յ, Արշա՛կ:

Համ.— Տուներնիս պիտի փլչի. . . .

Արու.— Փլշի նէ փլշի'. երկուքս մէկ կ'ըլլանք, Աբշակս, ձեռք ձեռքի կու տանք, նորէն կը շինենք:

Ար.— Ինչ գիւրին գործ, խորհէ' որ վաղը պիտի ստիպուիս խոհանոց իջնելու, լաթ լուալու, Արուսեա'կ:

Արու.— Ատանք լալու, սղբալու բաներ չեն. խոհանոց իջնողները, լաթ լուացուցներն ալ ինծի պէս մարդ են: Ուրիշին բրածը ես ալ կրնամ քնել:

Տիր.— Դուք մինակ մեծ մեծ ջարդել գիտես: Լեզուն ոսկոր չունի: Ուզածիդ չափ նեակէ'. աղաս ալ կը կարծէ որ իրաւ ձեռքէդ բան մը կու գայ. աւել մը աւել չես գիտեր:

Արու.— Կը սորվիմ, մամա'ս:

Ար.— Դեռ ամէնը այս չէ. 500 ոսկի ալ պարտք ունիմ զոր պատիւս փրկելու համար, պէտք է այս իրիկուն իսկ վճարեմ, և զրպանս 500 զբուշ չունիմ:

Արու.— Բայց իմ գոհարեղէններս կան. հարկաւ այդչափ կ'արժեն: Տա'ր ծախէ, անմիջապէս պարտքդ վճարէ': Կեցի'ր, երթամ բերեմ (Վազիրով դուրս կ'ընի):

Գ. Տ Ե Ս Ս Բ Ա Ն

Տիգ. Տիրուի, Օր. Հանրմիկ եւ Արուսի

Ար.— Տեսա՞ր, մայրի'կս, թէ ճշմարիտ սերը ո՞րն է: Տեսա՞ր, թէ կիներն ալ կրնան բան մը քնել, իթէ սիրեն: Դուք երկուքդ մէկէն 1000 ոսկիի չափ գոհարեղէն ունիք, և սակայն շառաջարկեցիք մէկ հատ մը ալ ինծի' պարտքս վճարելու համար: Ես խոնարհեցայ ձեր առջեւ, և աղաչեցի որ զբաւի զնե՛ք հօրեհական աւանդինս, բրուն կէսը իմս է, բատ օրինի. ա՛ն ալ մերժեցիք: Եւ սակայն տեսաք թէ Արուսեակը ինքնաբերաբար իր բոլոր ունեցածը կը բերէ կը յանձնէ ինծի, զժբախտ օրիս մէջ՝ զիս սփոփելու և պատիւս փրկելու համար: Հիմա որ ձեր ճշմարիտ արժէքը, ինչպէս կիսոյս արժէքը երեւան ելան, բան մը չեմ ուզեր ձեզէ: Կը խնդրեմ միայն որ ակնածութեամբ իր անունը բերանդից անձէք և յարգանքով վարուիք իրեն հետ:

Տիր.— Քու կինդ խենդին մէկն է. յարգա'նքս էր պակաս իրեն: Ես, իմ տարիքիս փորձառութեամբ, միշտ խնայեր, հաշուեր, չափեր ձեւեր եմ ամէն բան, յետոյ նայեր, մեծցուցեր, մարդ եմ բեր գէղ: Միշտ հեռախոսութեամբ վարուելով է որ կրցեր եմ պատիւով ապրեցնել ձեզի: Եթէ անոր պէս ունեցածս չունեցածս ծախած ըլլայի, փողոցը կը մտայիք զուք: Ասկէ զատ, չէի ուզեր կոր բսել, բայց ստիպեցի զիս բսելու թէ կինդ կրնայ պատճառներ ունենալ քեզ շողորթթելու, ինչ որ մենք չունինք: Մենք ամենեւին ծածկելիք բան մը չունինք. մեր ճակատը բաց է. բայց անոր մասին չեմ կրնար ապահովել զքեզ:

Ար. (Մեկուսի).— Ստախոսներ: (Բարձր) Ամբաստանելը բաւական չէ, մայրի'կ, պէտք է ապացուցանել ինծի զէմ ունեցած բարկութեանդ համար, անմեղէ մը վրէժ լուծելու իրաւունք չունիս:

Տիր.— Տղա՛ս, մայր մը իր զաւկէն վրէժ չի լուծեր: Եւ քեզի դէմ ո՛չ բարկութիւն ունիմ, ոչ ալ՝ վրէժ լուծելու փափաք: Մինակ կ'ուզեմ որ աչքերդ գոց, կոյրի պէս չպարտիս տանը մէջ: Եւ այսչափ կ'ըսեմ. դուն աչքդ բաց. շուրջդ անցած զարձածը դիտէ՛, քննէ՛, հասկցի՛ր: (Բարկութեամբ դուրս կ'երի: Հանրմիկ այ կը հետեւի անոր, սոսկայի նայուածք մը ձգելի յետոյ եղորդը վրայ):

Ե. Տ Ե Ս Ս Բ Ա Ն

Արցակ (Առանձին)

Եւ իրա՛ւ կոյր եմ եղեր, որ տան մէջ անցած զարձածը մինչև այսօր չեմ տեսեր: Ի՛նչ սարսափելի արարածներ են եղեր ասոնք: Արդեօք ինչպէ՛ս չարչարուէր է կինս ասոնց ձեռքը, առանց ինձի բան մը զգալի բնելու: Այն ի՛նչ ատոց անգոսնոց նայուածքներ կ'արձակէր կոր Հանրմիկը կնոջս վրայ, ինչպէ՛ս ցցեց գլուխը, ի՛նչ չար շեշտ մը առաւ ձայնը, երբ առաջարկեցի որ գրաւի դնենք տուներնիս, որուն վարձքովը արժեթուղթեր կը գնեմ միշտ իրեն համար: Եւ գիտեմ թէ 1000 ոսկիի պահարկէն ունին . . . : Ասոնցմէ զատ, սարսափելի դաղանիք մը իմացայ զոր ես ինձի խոստովանելու կ'ամչնամ և զոր չեմ կրնար մտքէս վանել, ա՛յնչափ կը շարչարէ դիս այն դաղափարը թէ տարիներէ ի վեր խարուեր, շահագործուեր եմ տանս մէջ՝ մօրս և քրոջս կողմէ: Ախ, իցի՛ւ թէ իմացած չըլլայի . . . : Տարիներէ ի վեր կոյր ապրեր եմ հաստատացեր եմ իրենց անձնութեան, իրենց սիրոյն, իրենց պարկեշտ, մտքուր, սուրբ կնոջ, խնայող, անտեսող կնոջ երեւոյթներէն խարուելով, և ապահով ու երջանիկ ապրեր եմ . . . : Ի՛ր սատանան մղեց դիս որ այս իրիկուն կանուխ տուն դառնամ . . . : Հողիւ մեր տանը առջև հասեր էի, տեսայ Բուէտի Լիօնի պաշտօնականներէն մէկը որ մեր դրան զանգակը կը հնչեցնէր: Հարցուցի թէ ի՛նչ կ'ուզէր: Նամակ մը տուաւ ձեռքս: Ա՛յնքան մտքէս չէր անցներ մերիներուն՝ Պանքայի մը հետ գործ ունենայր որ, առանց նամակին հասցէն նայելու, իմս կարծելով, պահարանը բացի: Ի՛նչ տեսամ: Օր. Հանրմիկ Արձաթեանի անուան եռամսեայ հաշիւ մը, որմէ հասկցայ թէ օրիորդը ամէն ամիս քսան ոսկի կը դնէ եղեր Պանքան: Անանկ անակնկալ մըն էր ասիկա որ, միտքս յանկարծ կեցաւ. չկրցայ խորհիլ թէ ի՛նչպէս կրնար ըլլալ, և անմիջապէս մօրս սենեակը ելայ՝ միամտօրէն բացատրութիւն պահանջելու համար: Բարեբախտաբար հոն չէր. բայց սեղանին վրայ էր իր հաշուետուարը՝ Հանրմիկին ձեռքով գրուած . . . : Ախ, չտեսնայի՛, չկարողայի: Վճարած 100 ոսկիիս 70ը տան ծախքերուն կը գործածեն եղեր, 10ը՝ իրենց անձնական պէտքերուն, և 20ն ալ Բուէտի Լիօնէն կը դնեն եղեր . . . : Ի՛նչ հեղնական ճշմարտութիւն կար մօրս շեշտերուն մէջ, երբ պոռաց երեսիս. «Գուն կոյրի պէս կը պարտիս կոր այս տանը մէջ, աչքերդ բաց ու շուրջդ նայէ՛ որ տեսնես . . . » : Ախ, մայրի՛կս, իցի՛ւ

Թէ միշտ կոյր մնայի և զքեզ այսպէս ինկած, արատուած չտեսնէի: Իցի՛ւ թէ այդ դուամարին կրկինը պահանջէիր ինձմէ և չիջնայիր այն պատուանդանէն ուր բարձրացուցած էի զքեզ: (Սեղանին առջիւ կը նստի, գոյսը երկու ձեռքերուն մէջ պահ մը կը մնայ, յետոյ գոյսը վեր կ'անեկ): Ձէ՛, չէ՛, մայրս այս տեսակ բան մը պիտի չընէր. իրեն համար. Հանք-մի՛կն է զինքը թեկազրոզը: Տղայ հասակէն զիտեմ թէ ի՛նչ չար, ի՛նչ ծակաչք էր անիկա. բայց քանի մեծցաւ՝ փոխուեցաւ, սկսաւ անուշ-նալ, մօտենալ ինձի, հաճոյակատար, գորոգոտ բլլալ ինձի հանգէպ-անձնուէր, անշահախնդիր քրոջ կերպեր ստանալ, որոնք զիս իրեն կապե-ցին: Եւ ես ճշմարտապէս սիրեցի զինքը, իր բոլոր փափաքները գոհա-ցուցի, իր բոլոր հաճոյքներուն ծառայեցի. միայն մէկ բան չկրցայ բնեւ-չկրցայ ամուսնացնել զինքը: Ի՛նչ կրնայի ընել, երբ չէր կրնար սիրելի բլլալ: Արուսեակը միշտ կ'ըսէր. «Ամէն զոհոյւթիւն բնե՛նք, այս աղջիկը ամուսնացնենք»: Եւ ես կը կարծէի թէ անոր ներկայութիւնը աւելորդ կը նկատէր տանը մէջ: Կոտջ նախա՛նձ, կ'ըսէի ինքնիրենս, և կը ցուէի որ ամէնէն ազնիւ կիները զերծ չեն այդ զգացումէն: Ի՛նչ ապուշ, ի՛նչ անիրաւ եմ եղեր . . . : Խե՛ղճ կիներ, արդեօք ս'ըքան տառապած է այդ հրէշին ձեռքը . . . : Այն ի՛նչ տակութիւն, ի՛նչ քամահարնք կ'արձա-կեր իր դէւային նայուածքը Արուսեակի վրայ, երբ ան կ'երթար բոլոր ունեցածը բերել յանձնել ինձի: Ա՛խ, իցի՛ւ թէ այս իրիկուն կանուխ ելած շրջայի վաճառատունէն, իցի՛ւ թէ հանդիպած շրջայի Պանքայի պաշտօնեային . . . : Ինչպէ՛ս անգամ մը շնայեցայ նամակին վրայ: Եթէ հասցէն տեսնէի, պիտի չբանայի անշուշտ. Հանքմիկը սուտ մը պիտի ըսէր ու պիտի հաւատայի: Մինչեւ հիմա ո՞վ զիտէ ի՛նչ սուտեր ըսած է ինձի . . . : Ի՛նչ փոյթ, ես ապահով կ'ապրէի տանս մէջ . . . : Ապօրէն գործ մը ըրի նամակը բանայով, և որովհետեւ միշտ յանցանք մը ուրիշ մը կը բերէ ետեւէն, ապօրէն գործ մըն ալ ըրի՝ մօրս հաշիւները քննե-ով, ինչ որ երբեք ըրած չէի: Երբորդ ապօրէն գործ մը ըրի՝ ինքզինքս անանկացած և պարտքի տակ ձեւացնելով: Հիմա այս սուտերուն մէջէն ի՛նչպէս պիտի ելլեմ: Անգամ մը որ մարդ Լարիւրինթոսին մէջ իյնայ, շարունակ կը մոլորի ու կը մոլորի. անգամ մը որ լոյժ աւազին մէջ խրեցար, ամէն քայլափոխիչ կը խրիս ու կը խրիս: Հիմա ի՛նչ պիտի բնեմ Արուսեակին: Կը նախընտրեմ մեռնիլ քան թէ մօրս ու քրոջս գոյ բլլալը իմացնել անոր: Բայց ի՛նչպէս ըսեմ թէ անանկութիւնս, պարտքս սուտ էին: Կարելի չէ: Պէտք է մինչեւ վերջը ստել. պէտք է մօրս խրատին հետեւիլ. աչքերս բանալ և շուրջս զիտել, ոչ թէ Արուսեակը, այլ զիրենք փորձելու և հասկնալու համար թէ իմ բացակայութեանս ի՛նչ-պէս կը վարուին կնոջս հետ: Ուստի հիմա երբ անիկա գոհարեղէնները բերէ, պիտի առնեմ և մեկնիլ ձեւացնելով՝ հոս տեղ մը պիտի պահուե-տիմ, որպէս զի ամէն բան աչքովս տեսնեմ ու ականջովս լսեմ:

Չ. ՏԵՍԱՐԱՆ

Արշակ եւ Արուսեակ

Արուս. (Հեւ ի հեւ ներս մտնելով, արկղիկ մը կը բերէ).— Ահա՛, Արշակս, ամէնքն ալ ասոր մէջ են: Քիչ մը դրամ ունէի, ա՛ն ալ մէջը գրի: Անմիջապէս առ տա՛ր ծախէ, մինակ՝ նայէ՛ որ նորէն չյուզուիս. ինչպէ՛ս յուզուեր էիր քիչ մը ասած. կարծեցի թէ հիւանդ ես, շատ զոգ ելայ:

Արշ.— Արուսեակ, ի՞նչպէս պիտի զրկեմ զքեզ զարդերէդ: Դեռ հազիւ մէկ երկու տարի գործածեր ես, և շատ երիտասարդ ես, և մշտ պէտք ունիս անոնց՝ հանդէսներու մէջ փայլելու համար: Ըրշափ պզտիկ պիտի մնաս բարեկամութիւններու քով, երբ անոնք իրենց գոհարներովը զարդարուին ու զու՛ն անշուք և անզարդ մնաս:

Արուս. (Յուցամասը շարժելով ու նայելով).— Սասիս՛, զու՛ն չե՛ս բեր ինծի թէ մանեակս զիկա ազւորութիւնը կը ծածկէ, թէ թեւերս աւելի շքեղ են ասանց ապարանջանի, թէ մատնիները ձեռքերուս նորբութեանը կը փնտսեն: Ըսէ՛լ է՝ շողոքորթութիւն կ'ընես եղեր. . .

Արշ.— Արուսեակ, ես զիտեմ թէ կնոջ մը համար ի՞նչ է գոհարեղէնը. եթէ իր բոլոր կեանքը չէ, իր կեանքին թանկագին մէկ մասն է, իր երջանկութեան գլխաւոր տարրերէն մէկն է. . . Զէ՛, Արուսեակ, չեմ կրնար ասանկ զոհութիւն մը բնորոշել քեզմէ: Ես ուրիշ միջոց մը կը փնտսեմ, կը գտնամ ճար պահէ՛ զանոնք:

Արուս.— Տղայութիւն չուզեր, Արշա՛կ. բսէ՛լ է՝ թեթեւամիտ կնոջ մը տեղ զրեր ես զիս որ քարի կտորներու կարեւորութիւն պիտի տամ. ի՞նչ բանի կը ծառայեն ասոնք պահարանիս մէջ մնալով: Տարլն երկու անգամ պիտի զարդարուիմ եղեր. է՛՛հ, կ'արժէ՞ որ ասոր համար զու՛ն նեղուիս: Քեզի օգնելու համար, ես կեանքս, արիւնս կու տամ: Առ տա՛ր, բոլորն ալ ծախէ՛ և պարտք վճարէ որ սիրտերնիս հանգստանայ: Ետքը հայրեկին կը գրենք, ա՛ն կ'օգնէ քեզի:

Արշ.— Կ'աղաչեմ, հայրեկին բան մը չգրես. ասոնք կը բաւեն զործս կարգին զնելու: Ծնորհակալ եմ, Արուսեակ. անմասն, անգին արարած մըն ևս զու՛ն, պահապան հրեշտակս ես զու՛ն: Ես ինչո՞ւ հոգամ, ինչո՞ւ տառապիմ, երբ ասանկ սիրտ մը ունիմ իմ սրտիս մօտ. . . Ըիմա կ'երթամ, անմիջապէս գրաւի կը գնեմ ասոնք, պէտք եղած զու՛մարը կը հայթայթեմ ու պարտքս կը վճարեմ: Միայն, խոստացի՛ր որ հօրդ բան մը չգրես. չեմ ուզեր որ մարդ իմանայ այս ձախողութիւնս: Ես պիտի ջանամ անձայն անշուք զործս կարգադրել, և պիտի յաջողիմ, ապահով եղի՛ր, անուշի՛կս:

Արուս.— Ինչպէս կ'ուզես, անանկ կ'ընեմ. . .

Արշ.— Ըիմա մտիկ քրէ՛. ես այս գիշեր բնթրիքի պիտի չկարենամ գալ. հաւանական է որ մինչեւ կէս գիշերէն ետքը զործս չկարենամ աւարտել: Դու՛ն ինծի մի՛ սպասեր: Ծտտաներն ալ թո՛ղ երթան տեղերնին պառկին: Բոլոր լոյսերը մարել տա՛ւր, միայն այս որահն լամպարը

վառած թո՛ղ մնայ: Եւ դուքսք պիտի բնթրեմ. կարելի է վերագարձիս
սյուսեղ կ'աշխատիմ:

Արուս.— Եստ աղէկ, շատ աղէկ, դուն մեզի մի՛ մտածեր, ինք-
զինքդ նայէ՛: Սոք քիչ մք զովացաւ. հաստ «բարտաբու»դ հազի՛ր որ
չմտիս: Եւ եկո՛ւր զիս համբուրէ: (Զիտար կը գրկեն): Բարի յաջողութի՛ւն:

Է. Տ Ե Ս Ա Ր Ա Ն

Արուսեակ (Աւանմիկ)

(Սպասունի մը կու գայ շամպարները կը վառէ, կը մեկնի):

Վերջապէս միտեմարեցի, սրտապնդեցի զինքը, և ուրախ զուարթ
մեկնեցաւ: Ի՛նչ աղէկ գաղափար ունեցայ սա զոհարեղեններս ծա-
խելու: Ի՛նչ պիտի բնեմ. երանի թէ աւելի շատ ունենայի և աւելի
շատ տայի: Այսչափ քիչ բանով պիտի կարենայ՞ զործք կարգի դնել,
եթէ շաջողի, պիտի հարկադրուինք ծախքերնիս պակասցնել: Ինծի
համար կարեւորութիւն չունի տակիս. . . : Այս անճաշակ պերճանքը,
այս ոսկեղօծ կարասիները կահավաճառի մը խանութին տպաւորութիւնը
կ'ընեն վրաս: Այս տան մէջ ոչինչ սիրելի է ինձ՝ բաց ի իմ սենեակէս,
ուր սիրած անձերուս կենդանազիւնները, անոնց նուէրները և ծաղիկներս
ունիմ, և որոնք կը յիշեցնեն ինծի սիրոյ, զուրգուբանքի տարիներ՝ որոնք
ա՛յնքան հեռու են հիմա ինձմէ. . . : Մ'ըչափ պիտի նախընտրէի փոքրիկ
յարկարածին մը ունենայ իմ ճաշակովս, իմ գոյներովս յարգարուած,
ուր շատ տունկեր և ծաղիկներ ունենայի, ուր ամէն բան իմ ձեռքովս
ընէի. . . : Ինծի կ'սպասուան թէ խոհանոց պիտի իջնեմ. բայց տակիս
հաճոյք մը պիտի բլլար ինծի համար, եթէ սիրած անձիս հետ առանձին
տարէի և շարունակ զիս հարուածողներ շունենայի շուրջս. . . : Իմ
ձեռքովս կերակուրներ պատրաստել իմ սիրելիիս համար, իմ ձեռքովս
չակել անոր սեղանը, վերջապէս ամէն ժամ, ամէն վայրկեան անով
զբաղել, անոր նուիրուել. ա՛յս է իմ իտեայս արգէն, և աղքատութիւնը
վախ չաղղեր ինծի. ան ալ իր հրապոյրը ունի. առիթ կ'ունենայ մարդ
իր անձնութեան տպացոյցը տալու իր սիրած անձին. . . : Միայն թէ
մայրիկը և շանքմիկը շատ դժգոհ պիտի մնան, որովհետեւ անոնք ուրիշ-
ներու երեւոյնու համար միայն կ'ապրին, և պիտի տառապին՝ եթէ ուրիշ-
ները աղքատ տեսնեն զիրենք: Իրենց կեանքը՝ իրենց կարասիներուն,
իրենց տունին տեղին, իրենց կարգուսարգին հետ կապուած է: Այդ
բոլորէն բաժնուիլ՝ մեռնիլ է իրենց համար: Սոսկայի պիտի գառնանան,
և մեզ ալ պիտի շարչարեն: Ուրեմն պէտք է ջանալ զբամ գտնելու,
բայց ի՛նչպէս, քանի որ Արչակ չուզեր որ հօրս գրեմ. . . : Բացարձակա-
պէս արգելեց անոր գրել: (Կ'սխիս սրանիկ միջ ֆայիլ ընդհատ ընդհատ խօսե-
լով): Վերջապէս. . . միջոց մը գտնելու է. . . գաղափար մը (ցուցա-
մասը անկիկն սակելով) այո՛. . . Զարեհին կը գրեմ. . . ս՞ղ պիտի իմա-
նայ. . . նամակս վազը ձեռքովս կը տանիմ թղթատուն կը յանձնեմ. . .
գաղանի կը մնայ և մէկ քանի օրէն աղուրիկ գումար մը կը հասնի

ձեռքս . . . ապահով եմ: (Չանգալի ձայն մը կը լսուի): Վա՛յ, ճաշի գանձ
գտին է. բայց ես այս իրիկուն բնաւ արորժակ չունիմ ո՛չ կերակուր
ուտելու, ոչ ալ գառն խօսքեր լսելու . . .

Ը. Տ Ե Ս Ս Բ Ա Ն

Արուեսակ եւ սպասուի մը

- Սպասուիին.**— Տիկին, սեղանը պատրաստ է:
Արու.— Մայրիկը և օրիորդը եկած են:
Սպաս.— Օրիորդը անհանգիստ բլլալուն՝ պիտի չճաշէ. մայրիկը
սեղանատունը ձեզի կ'սպասէ կոր:
Արու.— Կու գամ:

Թ. Տ Ե Ս Ս Բ Ա Ն

(Պահ մը սեւարանը պարսպ կը մնայ. յետոյ Հանրմիկ ոսփն ծայրերուն վրայ
կոխելով, յորս կողմը դիտելով, գողի պիս ներս կը մտնի):

Հանրմիկ (առանձին).— Տուներնիս պիտի կործանի, ունեցածնիս
չունեցածնիս ձեռքերնուս արտի երթայ: Աղքատ պիտի բլլանք. ա՛լ իմ
երեսս ո՞վ պիտի նայի. . . Այս ի՞նչ սեւ բախտ է իմ բախտս. ինքզինքս
գիտնալէս ի վեր խեղճ թաղ մը խեղճ տուն մը կը բնակէինք Գառքիւղի
մէջ: Տուներնիս եկող գաղտնիքն ալ մեզի պէս մարդիկ էին: Մայրիկս
կերակուր կ'եփէր: Հօրաքոյր մը ունէի, ան ալ տանը միւս գործերը
կ'ընէր, և աղքատի պէս կ'ապրէինք: Ետքը, եղբօրս գործերը հեղահեղ
յաջող գացին: Հօրաքոյրս տունէն ճամբեցինք և պզտիկ սպասուհի մը
բռնեցինք: Ինքզինքնիս գտեր էինք, երբ եղբայրս գործով իզմիր գնաց
և այնտեղ շատ հարուստ վաճառականի մը աղջկան հետ ամուսնացաւ:
Վախցանք որ հօն կը մնայ և մենք այստեղ նորէն խեղճ կ'բլլանք:
Նամակ նամակի վրայ զրեցինք, ուղենք չուղենք, հօրսը չորքորթե-
ցինք, հրաւիրեցինք, աղաչեցինք եղբօրս որ էինք առնէ հոս բերէ: Նա-
մակը զրոյր ես էի. ձեռքս կտարէ՛ր, չգրէի՛: Եղբայրս անմիջապէս մեզի
դրամ զրկեց: Եկանք Բերա, շիտակ ճամբան այս մեծ տունը բռնեցինք,
այս սքանչելի կարասիներովը շտկեցինք, մեր Գառքիւղի տունն ալ
վարձու տունք, և վարձքը ինծի կապեցին: Երկու ծառայ բռնեցինք,
խոհարար մը և սպասուհի մը. ա՛լ հազուստ, կապուստ, պահաս բան մը
չմտաց: Բոլոր թաղին հարուստները այցելութեան եկան մեզի, բայց
մենք ինքզինքնիս ծանրէն ծախեցինք որ շտեմ չերեւանք: Ես օր մը
առանձին դուրս չէի ելլար, միշտ մայրիկին հետ, շատ անգամ կառքով
նիժէ յայտէս շարունակուէր, անպատճառ աղէկ ամուսնութիւն մը պիտի
քնէի: Ամէնքը կը հիանալին վրաս. ի՞նչ «չիպար» աղջիկ է, ի՞նչ ազնիւ
աղջիկ է, ի՞նչ պարկեշտ աղջիկ է կ'ըսէին ամէնքը: Բայց երջանկու-
թիւնս շատ կարճ տեւեց: Եղբայրս իր կինը նւրպա տարեր էր. երեք
ամիսէն առաւ եկաւ: Հարսը գուռներնուս ներս մտաւ շմտաւ, իմ բախտ

զարձաւ: Ոտքը կտարէ՛ր, ճամբան մնա՛ր, տուներնիս շմանէր: Ամէն բան յափշտակեց ձեռքէս: Ա՛լ ամէն յարգանք, ամէն պատիւ անոր. . . ուր որ երթայինք՝ առաջին տեղերը անոր կու տային, ամէն բան առաջ անոր կը հրամայէին, որովհետեւ միշտ առաջ կը նետուէր լի՛րբբ: Ես ազնուահան բաներու վարժուած, ազնուական կրթութիւն առած, մտթ գոյն հազուամտեր կը հաղնէի, ճամբաս քայած տոննս սոչիս կը նայէի, խօսքի մէջ չէի իյնար, վերջապէս դեռտաի աղջկան մը վարմունքը ունէի: Ան բնաւ քաշուիլ չէր գիտեր. բաց գոյն հազուամտեր, «տեքօլթէ պլուզաներ, կուրծքը ծաղիկ խթելներ, էրիկ մարդոց հետ ֆրանսերէն, անդիներէն խօսիլներ, ո՛ր մէկը բտեմ: Եղբայրս ալ ձայն չէր հաներ: Հարուտի աղջիկ է, բտելով՝ առաջները մենք ալ չխօսեցանք, ձեզցինք որ ուզածը բնէ. ետքը նայեցանք որ երես տոու. ա՛լ սկսանք կամաց կամաց իր յանցանքները երեսին զարնել որ կարգի դնենք զինքը: Սկսեց էի նորէն խօսքս քաշեցնել տունին մէջ և Արշակն ալ ձեռքերնիս պիտի առնէինք մայրիկին հետ ու պիտի պաղեցնէինք կնաջմէն, մէյ մըն ալ այս փորձանքը չհասնի՛ մեր գլխուն. . . Ինչ բտեմ սեւ բոխտիս որ ամէն բան տակնուվրայ բրաւ. . . Հիմա ես գլխուս ճարք նայելու եմ: Ասոնք վաղը միւս որ եղածը չեղածը պիտի ծախեն: Արշակը չի գիտեր թէ ինչ կայ տանը մէջ. Արուսեակին ալ բսած ենք թէ ամէն բան մերն է: Ձեռքի եկած բաները քիչ մը ժողովեմ, սենեակս տանիս որ գոնէ ձեռքս բան մը մնայ: (Գրպանեկն բսնայի մը կը հսնէ, պսնստան մը կը բսնայ. մէկ բսնի առանկեր կ'առնէ մէկոյի կը դնէ: Գուրսեկն ոսնածայն մը կը յտնի: Հանրմիկ յոտ կոտր կը մայի): Մէկը կու գայ կոր. . . Արուսեակն է. . . փախի՛մ. . . (Առանկերը գեցիւնը կը ձգի, կը հնոսնայ):

Ժ. Տ Ե Ս Ս Բ Ա Ն

Արուսեակ (Առանձին)

Արուս. (Ձեռքը քոյրակալ մը, կաղամար մը, Երես մտնելով).— Մայրիկը և Հանձիկը սենեակին քաշուեր են: Ըստաներուն ալ բտի որ էրթան պատկին: Ես այտակը Արշակին պիտի սպստեմ, որ եկածին պէս գուռք բանամ: Մինչեւ որ չգայ, քուես պիտի շտանի. . . Պիտի յաջողի՞ արդեօք գործը կարգադրել. . . Ով գիտէ ինչ նեղութիւններու մէջ է հիմա, խեղճ Արշակ. . . Իրա՛ւ այսանդակ են բնկերային սովորութիւնները. այրը երթայ աշխատի, յոգնի, չարչարուի, այտակը մենք երեք կին հանգիստ նստինք կամ անհոգ պատկինք, ինչո՞ւ. որովհետեւ այսպէս է սովորութիւնը. անհեթեթ, փսմա՛ր սովորութիւն: Պէտք էր որ Արշակը հանգչէր այս գիշեր և մենք երթայինք իր տեղը, ապին անդին ինտայինք, քանի որ մենք ենք որ իր աշխատութեան արդեւնքը կը վայելենք. . . Ինչ կրնամ բնել. ձեռքս ոտքս կապուած է. առանց հրամանի բան մը չեմ կրնար բնել. . . բայց սա նամակը պիտի գրեմ. . . Մայրիկը և Հանձիկը շիմանան որ Ձարեհին նամակ կը գրեմ, վիզէս չուան մը կ'անցընեն և կը կախեն դիս. . . (Գրասեղանին առջեւ կը մտի դեպի հանդիսակները դարձած և կ'սխի գրել: Պսն մը յուրքիւն):

Ժ Ա. Տ Ե Ս Ա Ր Ա Ն

Արուսեակ (Միշտ գրեղու գրադած), **Արցակ** (Կամաց մը ներս կը մտնի) :

Արց. (Մեկուսի).— Մօրը հնազանդիւր աստուածային պատուիրանք-ներուն առաջինն է, և զայն պահողը կը վարձատրուի կ'ըսեն. իրաւ է եղեր՝ «Աչքդ բա՛ց» քսու ինձի: Եթէ աչքս չբանայի, ինչպէ՞ս պիտի իմանայի թէ դո՞ղ մը կայ տանս մէջ, և թէ այդ դո՞ղը, սւա՛ղ, իր աղջիկը և իմ քոյրս է. . . : Ա՛հ, տխուր ճշմարտութիւն, դժբա՛խտ զիւս. . . թո՛ղ առնէ տանի. իրե՛նք ըլլան սրճաթները, սակիներն ալ ամէն ունեցածս ալ. այդ չէ՛ որ ցաւ կը պատճառէ ինձի. բայց ինչպէ՛ս իր երեսը պիտի նայիմ այսուհետեւ, ինչպէ՛ս պիտի խօսիմ իրեն հետ: Ինք վարժուած է այս տեսակ դորձերու, պիտի չամչնայ և թերեւս ուրի՛շ մը ամբաստանէ. . . : Ձե՛, պէտք է վերջ գտնեն այս խայտառաւ կուժիւնները, պէտք է միանգամ ընդ միշտ հասկնայ թէ երեւան իլլած են իր զուերը. . . : Ես հիմա այս ամանները կը տանիմ կը պահեմ. թո՛ղ երթայ փնտռէ ու փնտռէ. տեսնենք ի՞նչ պիտի ընէ. . . : (Ամանները կը ժողիկ կը սանի) :

Ժ Բ. Տ Ե Ս Ա Ր Ա Ն

Արուսեակ (առանձին, միշտ գրեղու գրադած), **Հանքմիկ** ոսփե՛ն ծայրերուն վրայ ֆախիլ ներս կը մտնի, ամանները կը փնտռի, և լցանելով՝ կը շուարի, զայրացկոտ շարժումներ կ'ընէ) :

Հանք. (Մեկուսի, սպառնազին, Արուսեակին հետեւ).— Բեզե՛, քեզի՛, քեզի՛, դո՛ղ սւազակ, բռնեցի՛, բռնեցի՛, ա՛լ օձիքդ չես կրնար աղաատել. ձեռքիս մէջն ես :

Արուս. (Առանց զայն տեսնելու).— Վերջապէս Արցակը չեկած՝ սա նամակը աւարտեցի. կը վախճայի որ վրայ կը հասնի: Հասցէն ալ գրեմ որ պատրաստ ըլլայ: (Պահարան մը կ'առնէ, վրան կը գրէ թարգմանայն. Monsieur Zarch Tatossian, Smyrne, և նամակը մէկը դնելով կը փակի):

Հանք. (Մօտնայով անոր).— Բռնեցի՛. . .

Արուս. (Շփոքած ոսփի եղելով).— Վախճուցի՛ր զիս, Հանքմիկ՛ (նամակը սկզբին վրայէն առնելով գրպանը կը դնէ) :

Հանք.— Վախճուրու ի՞նչ կայ. ես մարդ չեմ բւտեր. «գող՝ սիրաք դո՞ղ», անանկ չէ՛:

Արուս. (Մտնելով).— Ձեմ հասկնար կոր. . .

Հանք.— Հարկա՛ւ պիտի չհասկնաս. տասնկ բանը ո՞վ կը հասկնայ. զիս քնացած կը կարծէիր, մաքէդ չէր անցներ որ վրայ պիտի հասնիմ: Յանցանքը սամուր մուշտակ ըլլայ նէ մարդ վրան չառներ. բայց ես քեզի հիմա պիտի հասկցնեմ: Ո՛ւր են այս տեղ դրուած արծաթ ամանները, ի՞նչ եղան:

Արուս. (Հանդարտած, պաշարիւնով).— Ես ի՞նչ գիտեամ. . . :

Հանք. (Պոռալով).— Հիմա, հիմա արծաթները մէջտեղ պիտի հանես,

եթէ ոչ կը պրտամ, կը կանչուէրստեմ, ամբողջ տունը ոտքի կը հանեմ, ծառաները կ'արթնցնեմ, ամենուն առջեւ խաղք կ'ընեմ քեզի:

Արուս.— Կը զառանցե՞ս կոր, Հանքմի՛կ. . . ես արծաթի, ամանի խառնուած ունի՞մ, ուր որ դրեր ես՝ հո՛ն փնտռէ:

Հան.— Հոս դրեր էի, գեախնը, այս պահարանին քով որ տանիմ մտրեմ փայլեցնեմ: Մայրիկս վերէն կանչեց, վազեցի դացի, հիմա եկայ որ գողցուեր են:

Արուս.— Ի՞վ պիտի գողնայ, դրած տեղը մոռցած չըլլա՞ս:

Հան.— Ինքզինքդ կարծեցիր զիս, որ դրած տեղս մոռնամ: Ատանկ խօսքերով ձեռքէս չեմ կրնար ազատիլ: Արծաթները մէջտեղ հանե՛, եթէ ոչ, ես ալ ուրիշ բան մէջտեղ կը հանեմ: (Իրան սեմին վրայ Արշակ կ'երևայ):

Ժ Պ. Տ Ե Ս Ա Ր Ա Ն

Արուսեակ, Հանքմիկ եւ Արցակ

Արուս. (Առանց Արշակը տեսնելու).— Յուզուած ես դուն այս գիշեր, քուրի՛կս, չեմ ուզեր ես ալ գրեզ վերաւորել, բայց ի՞նչ կրնամ ընել երբ չեմ տեսած:

Հան.— (Վրան վազելով սպաննազիւն)— Արծաթները ո՞ւր են, կ'ըսեմ կոր քեզի, արծաթները ո՞ւր են:

Արց. (Արծաթները ձեռքի՛ն հանդարտ առայ զարով).— Արծաթները հոս են. ես ալ հոս էի ժամէ մը 'ի վեր. տեսայ որ գող մը ներս մտաւ, պահարանը բացաւ, արծաթները դուրս հանեց, և երբ պիտի առնէր տանէր, կրնջս օտնածայքը լսելով, ամէն բան գեախնը ձգեց փախաւ: Ես ալ վերցուցի պահեցի: (Քանի մը վայրկեանէ ի վեր Տկն. Տիրուհի ներս մտած է):

Ժ Պ. Տ Ե Ս Ա Ր Ա Ն

Արուսեակ, Հանքմիկ, Արցակ եւ Տկն. Տիրուհի

Տիր.— Տունս գող մի մտաւ, այս ի՞նչ փորձանքներ կը բերէք կոր զլիտուս: Արուսեակը նորէն սենեակին պատուհանը բաց ձգած ըլլալու է:

Արուս.— Դուն գողը տեսա՞ր, Արշակ, չկրցա՞ր բռնել:

Արց.— Աչքովս տեսայ, Արուսեակ, բայց ամէջայ բռնկուէ:

Հան.— Սխալ տեսեր ես, եղբա՛յրս, հոս գող մտած չէ: Արծաթները պահարանէն հանողը ես էի: Գունս չէր տաներ կոր. եկայ որ սենեակս տանիմ մտքեմ փայլեցնեմ. . . Բայց եթէ գող բռնելու փափաք ունիս, կրնաս կինդ բռնել և հարցնել թէ ի՞նչ է այն թուղթը որ զիս տեսնելուն պէս զրպանը պահեց:

Արուս.— Իողը, գողութիւնը և իմ զրպանիս թուղթը չեմ գիտեր թէ ի՞նչ յարաբերութիւն ունին իրարու հետ: Անկապակից խօսքեր կ'ընես կոր այս գիշեր, Հանքմի՛կ:

Հան.— Դուն սա պահած թուղթը զրպանէդ հանե՛ որ իմ խօսքերուս կապակից կամ անկապակից ըլլալը հասկցնեմ քեզի:

Արուս.— Ես միթէ պարտական եմ իմ բոլոր թուղթերս քեզի ցոյց տալու. կարելի է գաղտնիք մըն է:

Տիր.— Ձէ', ես տունիս մէջ գաղտնիք չեմ ուզեր. չարիքը գաղտնի կը պահուի:

Արուս.— Եթէ սակայն իմ պահածս բարիք մըն է:

Տիր.— Բարիքը բլլայ, չարիքը բլլայ, պէտք է որ ես իմանամ:

Արց.— Մայրի՛կ, իրաւունք չունիս, կինս կրնայ գաղտնիք մը ունենալ:

Տիր.— Արշա՛կ, ազա՛ս, ես քեզի ինչ բսի չիչ մը տուչ, աչքդ բաց, չորս կողմդ նայէ՛. հարկաւ կասկած մը ունիմ որ ասանկ խօսք մը կ'ըսեմ կոր: Դուն ինչ գիտես տանս մէջ անցած դարձածը: Աստուները դուրս կ'ելլես, կինդ մինչեւ ետքը սենեակը կը քաշուի կը գրէ: Ինչ է ան գրածը որ չի հասներ չի վերջանոր:

Արց.— Մայրի՛կ, «նօման» կը գրէ կոր:

Հան.— Հիմա այս գրպանինն ալ «նօման» է:

Արուս.— Ո՛չ, գրպանինն «նօման» չէ, նամակ մըն է, բայց մի՛ ստիպէք զիս մէջտեղ հանելու, կ'աղաչե՛մ:

Հան.— Գիտէի արդէն որ չես կրար մէջտեղ հանել:

Արց.— Կ'աղաչեմ, Արուսեան՛կ, ցուցո՛ւր որ կասկածին փարատի:

Արուս.— Ա՛հ, ուրեմն լրջօրէն կը կասկածին կոր վրաս. . .

Հան.— Հրամանէ՛ր ես, լրջօրէն կը կասկածինք կոր վրադ:

Արուս.— Առե՛ք: (Նամակը գրպանէն կը հանի, սեղանին վրայ կը նետէ):

Հան. (Յափշտակելով, կը կարդայ հասցեն).— Monsieur Zareh Tatossian, Smyrne. (Յաղրական) — Հիմա հասկցա՞ր, եղբայրս:

Տիր. (Երկու մեղքը գլխուն զարնելով).— Վա՛խ գաւազ. . .

Հան.— Այս ինչ անպատուութիւն է մեզի. . . (մեղքը վրայ կը ծածկէ):

Արուս. (Չեղքը կուրծին վրայ ծաղկած՝ հանդարտ եւ մպսուն կեցած է):

Արց. (Նամակը լսնալով քարճամայն կը կարդայ).— «Սիրելի չու. . . զէնս. եթէ հաճիս ներքակ նամակը մամային յանձնել անյապաղ եւ չօրմէս գաղտնի, ծառայութիւն մը մատուցած պիտի բլլաս ինծի, շնորհ համար շատ շատ շնորհապարտ պիտի մնամ»: (Մօրը եւ իրջը խօսելով) Ինչ կ'ըսէք ստոր:

Արուս.— Ինչ բլլալը հասկցաք, տ՛լ մամային գրած նամակս կարգալու պէտք չկայ. ինծի կու տա՞ս, Արշա՛կ:

Հան.— Ձէ', ասիկա ձեւի համար գրուած սուտ բան մըն է. Գաղտնիքը միւսին մէջն է. եթէ կրնաս, միւսը կարդա՛:

Արց. (Կը կարդայ).— Անուշիկ մամաս, միշտ բսած ես ինծի որ «ամէն նեղութեանս մէջ քեզի դիմեմ: Հնազանդելով ուրեմն փափաքիդ, «կը դիմեմ քեզի: Բայց մի՛ յուզուիր, նեղութիւնս վրդովիչ բան մը չէ «ամենեւին: Բարոյապէս եւ Ֆիզիքապէս միշտ նախանձելի վիճակի մէջ «կը գտնուիմ: Ինչպէս գիտես, կը սիրեմ Արշակս եւ ան կը սիրէ զիս, ե

« ասկէ ուրիշ բաղձանք չունիմ աշխարհիս վրայ: Միայն նիւթապէս

Սիպիւ

« քիչ մը նեղուած եմ այս օւ
 « բերս, անձնական բարեգործու
 « թեան մը պատճառաւ զոր չեմ
 « ուզեր ո՛չ ամուսնիս, ոչ ալ
 « Տօրս հասկցնել, և որուն ինչ
 « բլլալը եթէ իմանաս, շատ գոհ
 « պիտի մնաս, իմ բարի մամաս:
 « Բանի մը հարիւր ոսկիի ան
 « հրաժեշտ պէտք ունիմ: Կ'ա
 « ղաշեմ, անմիջապէս դրիկ՝ ինծի
 « ինչ որ կրնաս, և շատ երջանիկ
 « պիտի բնես մէկ հատիկ աղ
 « ջիկ »: (Անդանին վրայ կը նեճե
 նամակը, թուրք կը յանա) և
 յիպի իր կիներ կը յառաջանայ:
 Արուստակ անոր զիրկը կ'իյնայ:
 Տիկին Տիրուհի և Հանրմիկ զիտի
 կոր կը մնան):

✧ Վ Ա Ր Ա Գ Ո Յ Ր ✧

Պ Ա Ր Ո Ն Ե Ս Ն Կ Ը Խ Օ Ս Ի

Հրապարակախօս մը պարտաւոր է, բոտ մեղ, իր կարծեաց հետ այն
 պէս վարուիլ՝ ինչպէս իր գրածին հետ, այսինքն անասագիտական
 սկզբանց համաձայն, որպէս զի շնանկանայ բարոյապէս:

Մեր ազգն աղքատ է և հետեւապէս կրնայ տակաւին երկար տարի
 ներ հազնիլ այն տարիները՝ զորս հինցուցած են հարուստ ազգեր:

Մեր ազգիկանց մեծագոյն մասին մանկութեան առաջին հառաչանքը
 դիտարկի համար է, երկրորդը՝ ձեռնոցի, երրորդը՝ կօշիկի, չորրորդը
 « քօրսէ » և հինգերորդը կարծեմ կաթի, թէև աւելի գոհութեամբ և
 երախտագիտութեամբ կ'ընդունին եթէ կաթի անց դիտարկ արուի իրենց:
 Կանանց ստամոքսն անոնց գլխուն, ստներուն, ձեռներուն, կուրծքին և
 մէջքին վրայ է: Ընդհանրապէս և թուշուններով կահաւորեալ դիտարկով մը
 կարող են շանթիկնալ. զոյգ մը փայլուն կօշիկ խորոված միսէն աւելի
 անդարար է անոնց համար. զոյգ մը ձեռնոց պատուական նոխածաշ
 մ'է. իսկ անոնց կուրծքին վրայ դրուած նորափթիթ կոկոն մը, կամ,
 բանաստեղծական շալլութեամբ, վարդի 2 կոկոններ աստուածներու
 արժանի ծաշ մ'են ո՛չ միայն իրենց՝ այլ և էրեկմարդոց համար: Կանայք
 զարդով կը կշտանան և զարդով կը յագեցնեն էրեկ մարդիկը:

Ալբերտ Սարատի դամբարանն 'ի Լիլ

Մեկամաղձիկ հանոյք մը կրնայ առթել մեր նոր Պաճնասեաններուն՝ վերջին հանգրուանը մեծանուն բերձողին։ Գուրեան Պետրոսի և Եղիշէ Արքեպիսկոպոսի՝ բանաստեղծ հարազատաց եղբորորդին Սուրէն — ուսանող 'ի Լիլ — Սաղիմաբնակ իր հօրեղբօր յանձնարարութեամբ, հերու, Մարտին, անոր վրայ դրաւ ծաղկեփունջ մը՝ իբր «արդաղիք նուէր» վեղարակիր հայ բնարարի մը առ ֆրանսացի վաղամուկի բանաստեղծն որ իր հոգին մրմունջներով յանկուցած է զմեզ, Հայերս ալ, և որմէ ազդուած են մեր բերձողներէն շատեր՝ առաւել կամ նուազ չափով։— Խորհրդապաշտ դպրոցի վարպետներէն է Սամէն, 1900ին մեռած 41 տարու Ունի 3 հատոր. Յեռածին Արխայզեունիին պարսեղին մեջ (1893) Անօրին կողերուն վրայ (1898) և Ոսկիսայլը՝ մահէն տարի մը վերջ լոյս

տեսած: «Առաջինը — կը գրէ Լառուս — կը բովանդակէ լուսափաղփ ու շքեղ բերձուածներ՝ ամենագեղ հոնտորունեամբ մը. իսկ երկրորդը՝ 30 հովուերգ կամ պզտիկ տեսարաններ, իրենց փափկումեամբ, շնորհով և վայելուչ կարճարանու-
թեամբ յոյժ նշանաւոր: Սա՛նն շատ ազդուած է Պօռլէնէն ու Վէոլէնէն. բայց աւելի անկեղծ բան մին և աւելի վճիտ բան միւսը, եզերերգու մըն է ան՝ կարի բաղցր, զորովագեղ և հիւանդագոյին նրբութեամբ մը» — Հաճոյքն ունինք մեր ընթերցողներուն հրամայելու իր բերձուածներէն մին՝ զոր ա՛յնքան ճարտարօրէն հայացուցած է «Հովուական սրինք»ին Ս. հեղինակը:

Ա. ՊԱՌԻՆ, Ե. Ա. Լ. ԻՆ, Ա. Ղ. ՌԹՊՐ

Անուշաւոր պարտեղներ զարգմա՛սկինն կ'որոնեն.
Ջուրն արեւով կը ցոյայ, ևւ երբակիկ է երկին՝
Սիրս իմ, կըրնաս ինչ ծածկող մտնել շուփն մէջ նտրին,
Տըխարութիւնը լուսանք մ'է քաջառոյց աշխարհին:
Սարսուռով մը, որ կու սայ ճարճասիւն քարն կեղևի,
Շենշող հրակայ՝ կը ձգտէ ծառն իր քնները քնքղուն.
Երկիրն՝ հիւրով արեւցած՝ ուժասպասար կը խեղդուի,
Տազնապն ունի տրտն ալ իր քնաւար դողերուն:
Սիրս իմ, կ'երբաս իրերու երանութեան մէջ մինակ.
Սակայն հոյսը կը զոփայ կասոյցսին մէջ այցուն զով.
Աշխատանքի շաշակեայ փոփոխմանց է ծառանակ,
Պէտք է որ օրն ունենայ իրիկուն մը ծա՛ւր աւարով:
Անտառներու մէջին մութ՝ Սիրս կ'անցնի քառատնի,
Վեհիմնանման, քազուկներն ունին քիծեր արիւնի.
Արիւնն արբուն կուտութեանց վար կը քափի աստղաբորբ,
Ի՛րիկուններուն օդը գաղջ զօրաւոր է գիւյ զինի:
Համագոյ՛ք ա՛յժըմ կ'աւնեն զարբում՝ բրբիս՝ ծիլ՝ ծաւալ,
Հըպարտութեան իրենց մէջ կրկնով արեւն աներաւ.
Աշխարհն ունի ցնծութեան երփն երանցներ լուսափայլ,
Մի՛նակ՝ ևս քաշ կ'սանիւմ իտ'նչ մարմին մը դի՛պ ի դազալ:
Տէ՛ր, իմ ցամբած քաժակիս մէջ շիր մը շոկ կարեցուր,
Ոսկեհոսան զինուոյ շէ՛ք մ'որ ունենայ լայն կայակ.
Սիրս երախայ մ'է անշոյս որ կ'ն ճիւղ աղկոսուր. . .
Տէ՛ր իմ, տուր որ վերջապէս երիբամած քնտիս օակ
Դիւցուցիչ ճին ստիկինն դեռ ցայտէ կարն անուշակ:
Շնորհէ՛ ինձի կամքի ուժ, յանդգնութիւն ու կորով,
Առնացի պէտքն առումի ու սիրաբար երանման,
Թող որ ըզգամ՝ ընդդէմնուած հոգիիս խորն անխրոնով
Մեծ Զօրութեան քացուիլը կարմիր վարդի մը երման:

Քարգմ. ԵՂԻՇԷ ԱՐՔ. ԴՈՒՐԵԱՆ
Երուսաղիմ

ALBERT SAMAIN

ԳՐՈՒԱԿ ԱՔՍՈՐԻ ՇՐՋԱՆԷՆ

ՏԻՐԱՆ ՔԷԼԷԿԵԱՆ այն Հայերէն էր որոնք իրենց տաղանդով, արուեստով, կամ հանրային ծառայութիւնով, մեր «հարեւաններուն» տունն բարձր գաղափար մը հայ ցեղին ընդունակութեանց վրայ:

Երկու տարբեր շրջանի մէջ ծառայեց թուրք մամուլին: Թէպէտ, թուրք թերթի մէջ գրելու ստիպուած, հնարը կը գտնէր, սակայն, Ազգային Դատին դէմ բան չգրելու, բուն թուրք գրչակներու թողլով այդ հոգը:

Առաջին շրջանն էր Համիտի օրով, Հայկական Հարցին սկիզբները, երբ Հնչակեան հովը գերակշիռ կը

Տիրան Քելեկեան

տըն բարդին օրը, թուրք և եւրոպացի պետական մարդոց աչքին առջեւ, կը ճեմէր իր թեւը տուած «երկաթեայ Պատրիարք»ին, զոր չէին կրնար շլացնել Համիտի ականակուս շնորհները, ոսկեղինիկ խոստումները, կամ Միւնիք պէյի հրապուրանքները (*): Թո՛ղ Հայերը, կային թուրքեր ալ որ

երբ Հնչակեան հովը գերակշիռ կը փչէր Գումգափուի Պատրիարքարանին մէջն ու շուրջը, և իր թարգման-քարուղար, կամ յարաբերութեանց միջնորդ Իզմիրլեան Պատրիարքին քով կը գտնուէին միանգամայն թէ՛ Յարութիւն Մօստիշեան թէ՛ Քելեկեան: Սամոյ ջարդը տեղի ունեցած էր, սկիզբն էր երկանց, բայց համատարած կոտորածն սկսած չէր: «Մայիսեան» Բարենորոգմանց նրազիբը «կը ծեծուէր» իսկապէս, իր յօդուածները, իր ենթականերէն ալ առաջ, սրբուելով, ջնջուելով: Եւ Սըր Ֆիլիք Քըրրի, թարապիտյ դեսպանատան պարտէզին մէջ, կար-

(*) Հայերը այն ատեն կրնային ըսել իրենց Պատրիարքին համար ինչ որ քիչ առաջ Իոլանտացիք ըսեր էին իրենց մեծ կուսակցապետին համար.—

Welcome to Parnell, Ireland's glory,
Who can't be cowed by Whig or Tory.

(Քարի զալուս Բառնէլին, Իռլանտայի պարծանքին,
Ձոր չեն կրնար վախցնել ո՛չ Հուիկը, ո՛չ Թորին:)

Սա՛ տարբերութեամբ, անշուտ, որ Բառնէլ, աւելի աղէկ կը ճանչնար Անգլիացիները քան Իզմիրլեան՝ Թուրքերը:

կը կարծէին թէ այս անգամ բան մը պիտի տրուէր Հայերուն (*): Սպարհի խմբագրատան մէջ, քրոնիկագիր Սելանիկցի թէվֆիզ այս ստանաւորը կը զրուցէր իր հայ պաշտօնակցին վրայ. —

Ղըպթա իթաի Շահը Իրան պախթընա,
Չըզտը Տիրան Էրմէնիսթան թախթընա:
(Նախանձեցաւ անոր բախսին Շահն Իրանի,
Անա՛ ելաւ Տիրան ի գահն Հայաստանի:)

Բայց երբ Համիտ, իր կոնակը Ռուսիոյ տուած, և Գերմանիոյ և Աւստրիոյ հակայեղափոխական և հակահայ զիւրքէն քաջալերուած, առ ոչինչ գրեց Անգլիոյ սահպուսները, և արեան հեղեղներու մէջ խեղդեց Հայկ. Խնդիրը, Բէլէկեան շուշը Նեղոսի կողմն առաւ, Գահիրէի Ֆրանսներէն թերթի մը սիւնակներուն մէջ, և այն ատեն Սելանիկցին կրկնեց իր երկտողը, Չըզտը բային տեղ այս անգամ գործածելով ուրիշ բայ մը նոյնայանգ բայց անթարգմանելի, թուրք թառամթերքին սեփական ապրանք կարգ մը աստիճանոց նման:

Կարծեցեալ «Ազատութենէն» ետքը, Բէլէկեան վերագարձաւ Սպարհին, և մեղ հետ, 1915ի Կարսիս Կլուսիկն, Պոլիսէն տարագրուած «մտաւորականներուն» մէջ էր: Անոնք որ հայ թերթերու մէջ միայն գրած էին, կը զարմանային իրենց հետ նոյն խստութեան ենթակայ տեսնելով զրոգ մը որ յաււտ թուրք մամուլին մէջ անուն շահած էր, և թուրք նոր սերունդին ու ուսուցիչներէն էր թէ՛ զրչով թէ՛ դատախօսութեամբ Օսմ. Համայնարանին և Սպայակոյտի վարժարանին մէջ: Սերտ յարարերութեան մէջ Իթիլաֆի հետ բայց վստահելի էր թէ՛ Մահմուտ Շէվքէթ փաշային, Իթիլահատի հերոսին, թէ՛ Եպարքոս Բեամիլ փաշային, Իթիլահատի հակառակորդին, նաեւ զահաժառանգ Եուսուֆ Իզդէտին Էֆ.ին, որ չէր համակրած թալաաղ-Էնվեր խմբակին, որուն զոհն եղաւ ի վերջոյ: Թէեւ ֆրանսասէր և անգլիասէր ճանչցուած, թուրք թերթի խմբագրի զիրքը իրեն գիւրացուցած էր յարարերութիւնը նաեւ գերման գետպան Վանկէնհայմի հետ: Բեամիլ փաշա իր վերջին Եպարքոսութեան օրով Բէլէկեանը Սուլթան Բեշատի ներկայացնել տուաւ, որպէս զի Կայսեր բերնէն լսելիք խօսքերը թուրք հասարակութեան հաղորդէր, ոյժ տալու համար Իթիլաֆի կառավարութեան:

Չանկըրքի զօրանոց-բանտին մէջ մէկ սենեակ կը գրաւէինք, Բէլէկեան, Կոմիտաս Վարդ., Պալաքեան Վարդ., Յովհան Վարդ. Կարապետեան, Հայ-Աւետ. Վեր. Քերովբէեան, Տքթ. Թորգոմեան, վաճառական Յակոբ Կորեան, սեղանաւոր Յովհ. Թէրլէմէզեան, և Բիւզանդիոնի խմբագիրը:

(*) Տէրութիւններէն վերջապէս ճանչցուած Պուլկարիոյ իշխան Ֆերտիանտ երբ Պոլիս եկաւ «իր մեծարանքը մատուցանելու գերիշխան վեհապետին», Պուրք ջոկատ մը կամուրջին զլուխը զինուորական բարեւ կու տար: Տարեց Պուրք մը քովինին կ'ըսէր դժգոն դէմքով. «Շատ չանցած մենք այս... ապուրը պիտի ուտենք Հայերուն ճամար ալ»:

... Ինչու մեզ բերեր նետեր էին այս գարշելի տեղը, ուր քիչ առաջ
ժամտասանդք աւեր գործած, զօրքերը հեռացուցած էին, բայց շէնքը
չէին ապանկեած: Ինչ պէտք էր քնէինք, գո՞նէ քողաք փոխողբուելու
համար: — Աղօթելու մասին, ամէնքս համամիտ գանուեցանք: Բայց երբ
թելադրուեցաւ թուրքերուն հետ յարաբերութեան մանել, անոնց միտքը
հասկնալու և ինքզինքնին պաշտպանելու համար, Տալ-Քեաֆ (Տ. Ք.)
դէմ կեցաւ:

«Եկեացէ՛ք ի աղօթքը սրտարուչ եղաւ: Քարայատակ մեծ դովուշին
մէջ, 130 Հայեր ցուրտ գիշեր մը, փոքրիկ կանթեղի մը ազօտ լրջսովն
աւելի խորունկցած ստուերներուն մէջէն զիրար հագիւ նշմարելով, «Հան-
գըստեան» ժամերգութիւն կը կատարէին, «Հաւատով խոստովանիմ»ով,
«Լնկալ քաղցրութեամբ»ով, «Տէր Ամենակալ»ով, «Տէր Ողորմեա»ով,
հոգինին իրենց ներթիզին հալած, զգայարանքնին թմրած, անտուգու-
թեան մղձաւանջովը լիւրւած իրենց միտքը չկրնալով կամ չուզելով
կուսակցի թէ վաղուան լրջութիւնը սրբաբար նոր ազգաներ կը վերապահէր: Պահ
մը յառաջ մեզի հետ ստասիկ կասկածով վարուող թուրք պահակներ,
պատուահաններուն առջև շարուած, հետաքրքիր կը գիտէին Պրակն եկած
«Յեռապիւններուն ջերմեանդութիւնը: Եւ երբ վեր. Բերովբէեան աստ-
ուանային այցելութիւն հայցեց մեր աստապետ ազգին, և ելինուոր
հրահարութեան յանձնեց մեր հեռաւոր սիրելիները, որոնցմէ այնքան
եղերական կերպով անակնկալ բաժանում մ'ունեցեր էինք, ամէն աչքեր
լեցուեցան, և արցունքը, զոր բարեղիպօրէն կը սքողէին համատարած
ստուերները, թեթեւացում բերաւ ծանրաբեռն սիրահրու:

Մեր մէջ կային երեք վարդապետ և երկու քահանայ, բայց աշխար-
հականներէն ալ կը գանուէին «Հաւատով խոստովանիմ»ը ծայրէ ի ծայր
անթերի արտասանողներ, — ինչպէս տարեց Բերացի մը, զոր ճանչցայ
Կեդր. Բանտին բակը, ձերբակալման հետեւեալ օրը, երբ ծառի մը տակ
նստած, ինքնիրեն բաներ մը կ'ըսէր: Հետաքրքուելով, անունը հարցուցի
երբ «Վերանկա» քաւ, մտքի ցոցում մ'ունեցայ: «Մարանն՝ ընդ» շեշտեցի
իւրոյն: Երբ «Փափագեան» քաւ, ապահովցուցի զինք թէ սխալմամբ բեր-
ուած էր իր թափակէն ու Ակնունիէն ստուգելով թէ Վրթանէս Փափագեան
բարերախտաբար հեռացած էր թուրքիայէն և Պուրէշի զպրօցին անօ-
րէնն էր, որոշեցինք անոր տեղ սխալմամբ բանտարկուած մարդը ազա-
տել: Որովհետեւ նոյն գիշերն իսկ հանուեցանք Պրիսէն, Չանկըրի զօրո-
նոցին մէջ էր որ հրամատարին բացատրեցի թէ ստիկանութեան փնտաւածը
երիտասարդ հեղինակ և ուսուցիչ Վրթանէս Փափագեան ծանօթ անձն էր
անչուշտ (*), մինչ մեզի հետ բերուածը իր կեանքը մանիֆաթուրայի
կրպակին, եկեղեցիին ու իր տան մէջ անցուցած ծերունի մ'էր: Ղրա-
մատարը իր ձեռնհասութենէն վեր նկատեց սխալին սրբազրու մը: Կառու-

(*) «Կ.» ստորագրող Բիւզանդիոնի Յղթակիցն ի Թիֆլիս, Կալիցինի բռնա-
պետութեան օրով, Հայ Եկեղեցւոյ կալուածներուն ու զպրօցներուն դրաման
տաղնապին ատեն:

վարչին մատուցուած աղերսագրով մը խնդիրը ներքին գործոց պաշտօնարանը ներկայացուեցաւ, և մարդը հազիւ ազատեցաւ Չանկըրը մնացած տարագրեալներուն խմբովին տեղահանութենէն ու քնաչնչու մէն: Այնքան շփթած շլմորած էր յեղակարծ հարուածին տակ, (*) որ երբ Պոլիսէն 700 քիլոմէտր հեռի Չանկըրը հասնելիս իրեն քսի, շատացաւ պատասխանելով. «Քանի որ ձկնահրէ հասեր ենք (**), Բերտ մօտ է սակէ, ինչու տուներնիս չեթմաք ալ ևս»:—Այս տարի (1921) ուրախ եղայ զինք ողջ առողջ տեսնելով «Արեւազալ»ի երգեցողութեանց, թէ՛ Ս. Երրորդութիւն, թէ՛ Կերեղմանատան եկեղեցին:

Հրամատարը մեզի ներկայացուց երկու թուրք և մէկ հայ վաճառական, որոնց միջոցաւ կրնայինք կատարել մեր գնումները: Հակցանք որ այս վատառողջ շրջանակէն դուրս ելլել չի կար: Բայց փրկութիւնը հոն մնալուն մէջ չէր: Ընկերներուս առաջարկեցի արտօնութիւն խնդրել թուրքերուն այցելութիւնը փոխարինելու, տեղացիներուն հետ յարաբերութեան մասնելով նպաստաւոր գաղափար մը տալու համար մեր վրայ, և Պոլիս հեռագիր գրկելու համար մեր քնտանիքներուն: Քէլէկեան հակառակեցաւ:

«Հեռի կեանք թուրքերէն, հեռի՛: Նե՛ Շամրն շիֆրի, հե. . . : Մեր «ազգային արժանապատուութիւնը պահպանենք այս հայաժամբին դէմ: Թուրքերուն ո՛րչափ աղէկ երեւցաւ ուղեմ, օգո՛ս չունի: Իրենց միտքը «դրածն չեն շեղիր: Թուրք ժողովուրդը կուտօրէն կը հետեւի վերէն եկած «նեւեհումին: Ինքնին հեղինակութիւն մը չունի որ անոր հանրային կարե ծիր շահիլ փորձենք: Մեզի հոս նեւեհին: Թո՛ղ իրենք այս տեղէն հանեն «մեզի: (***) Թուրքերուն առջեւ չնուսասանակ: Անոնց ժպիտներէն ալ «չխաբուինք: Վերսպահ, լուռ, զոյ՞ց դիրք մը պահենք անոնց հանդէպ:»

(*) Մենք, աւելի կա՛մ նուազ «բաղարական» անձեր, ա՛լ վարժուեր էինք մերբակալուելու, կամ զէ՞ծ հարցուփորձի ենթարկուելու: 1893էն մինչև 1915, ես արդէն 15 կամ 16 անգամ Ռոտիկանուժենէն ուզուած էի լրագրական, բաղարական, կուսակցական խնդիրներու վրայ բազատումիւն տալու և եղած բունժանց ու զրպարտումեանց պատասխանելու համար, և երկու անգամ ալ բանտարկուած էի: 1915 ապրիլ 11ի ճիշդ կէս զիշերին երբ երեք ոստիկան զուռս զարկին, հասկցայ որ կա՛մ բանտարկումիւն կամ արտօր էր այս, ու ըստ այնմ հագուելով և պէտք եղած նախահող կարգադրումիւններն ընելով ճամբայ ելայ, մինչ բարի ձերունին բոլոր կեանքին մէջ զորձ ունեցած չէր կառավարումեան հետ «երանի՛ այն ազգերուն որոնք պատմումիւն չունին» ըսուեր է: Նոյնն աւելի ճշմարիտ է անհատներուն համար:

(**) Քեանատանէի մօտ, Բերայէն երկու ժամ:

(***) Տե՛ս Գործի Առաջնորդ, ԺԶ., 37:— Բայց Պօղոս Առաքեալ Հոռոփոյ ֆաղափացի եր: Ներկայիս մէջ նոյն դիրքը բռնող կրնայ համարուիլ Բրիտանեան հպատակը: Եւ մեր տեսանք Քուժ-էլ-Ամարայի մէջ զերի ինկած զօրաց պետին մեծարանքները թուրքերուն: Զօր. Թաուէնզէնտ զիտէր, սակայն, որ իր լոկ անձնական բաղարկարումիւնը չ'ը դպէր իր ազգին բաղարկանումեանը:

Աղուո՛ր շարժու՛մէն, պատասխանեցի: Բայց ամէն շայ, անհատապէս թէ հաւաքապէս, նախ և առաջ ինքնապաշտպանութեան միջոցը պէտք է խորհի: Անմիջական վտանգը հեռացնելը առաջին գործն է: Նախ ուսել, յետոյ փիլիսոփայել կ'ըսէին հին Հռոմայեցիք: Մենք ալ հիմա պէտք է ըսենք. Նախ ողջ մնալ, յետոյ փաղափակումը ընել: Մնաց որ քաղաքափարութիւնը երբեք չի վնասեր քաղաքականութեան: Աւստրալայրին մէջ Թուրքերը և տեղային իշխանութիւնը սերաշահել փորձելով մենք ամնասպիս կը գործենք: Ազգին քաղաքականութիւնը յառաջացնող կամ խաթարող բան մ'ընելու կարող չենք: Ազգին դատը հերքող գեր մը ստորագրելու չենք այս տեղ: Ինչպէս պատերազմի ատեն գերիներուն, ուրիշ ժամանակ ալ բանտարկեալներուն, կամ իրենց ազատութենէն զրկուած անձերուն խօսքն ու գիրք հանրային նշանակութիւնէ զուրկ են: Իմ առաջարկս է որ պատուաւոր, օրինաւոր, անվնաս մարդիկ ըլլան իս խօսքով ու գործով ցուցնենք այս տեղի Թուրքերուն, որպէս զի մեզի հետ կարելի եղածին չափ աղէկ վարուին: Հրամանները Պոլիսէն կու գան, այո՛: Բայց կը գործադրուին տեղւոյն վրայ, տեղային ազգեցութեան ու մտայնութեան չափովը: Առանց հրամանի կամ հակառակ հրամանի ալ շատ բաներ կ'ըլլան: Նո՛յն իսկ Համիտի հրամանները, 1895ին և 1896ին, ամէն տեղ միեւնոյն կերպով չգործադրուեցան: Եւ ինչէ՛ն գիտենք որ մեզի համար բոշ հրամաններ եկած են արդէն: Դուցէ մեզի այս տեղ նետեցին, ու ա՛լ չեն զբաղիր մեզմով: Մեզի անկ է շարժել, բան մ'ընել այս շրջանակէն դուրս ելլելու և զէ՛թ վիճակին հասկնալու համար: «Հնովի դիտողը չի կրնար ցանկ, եւ ամպերուն նայողը չի կրնար հնձել»:» (*)

Տարագրեալներու մէջէն յանձնարմբեր կազմուեր էին հսկելու ներքին կարգապահութեան, պարենաւորման, մաքրութեան և արտաքին յարաբերութեանց: Այս վերջին մարմնոյն մէջ Բէլէկեանի հետ ես ալ կայի: Թէեւ մեր երկուքին տեսակէտները կը տարբերէին, բայց բոշուեցաւ որ ես մտադրածիս պէս կարենամ գործել: Նախ և առաջ, հրամատարին իր Թանաքիքու մին կը իման ըսելով, արտօնութիւն առինք զօրանցէն դուրս գնալու վաղուէն ջուրէն օգտուելու, պայմանաւ որ 20 հոգիէ աւելի դուրս չելլենք: Ապա, մեզի եկող Թուրքերուն փոխադարձաբար այցելելու արտօնուեցանք: Քսան հոգի նախ գացինք բաղկան զօրաց պետին, որ Պոլսոյ մէջ ձէմիլ փաշայի քրտին պէս, Չանկըրը հանրային պարտէզ մը յարգարել կ'ուզէր: Քիչ պաշա շինչիր քարագ: Պաղ ընդունելութիւն մ'ըրաւ, յիշելով թէ տեղ տեղ Հայերուն քրտնը չէր վայելէր, թէ Հայոց հաւատարմութեան հաւաստիքը նայողը խօսքեր են եղեր միայն: Մեղմօրէն պատասխանեցի թէ եր յիշած պարագաները ցաւ և զարմանք կը պատճառեն մեզի, որովհետեւ Պոլիս եղած ժամանակ հակառակը կարգացեր էինք թերթերուն մէջ, թէ Լնվեր փաշա արեւելեան

(*) Ժողովող, ԺԱ. 4:

գաւառներէն դարձին զոված էր Հայրց քաջութիւնը Գէօփրիս քէօյի ծակաւամարտին մէջ և այլուր, և խնդակցութեան ու գոհունակութեան զիրեր ուղղած էր Դօնիայի առաջնորդին ու Պոլսոյ Պատրիարքին: Այսու հանդերձ, ամէն ազգի մէջ ամէն տեսակ մարդիկ կը գանուին: Միթէ իսլամ ցեղերուն մէջ Տէրութեան զլիսու ցաւ պատճառողներ քնշեցած են մանաւանդ Հուրիյէթէն ի վեր: Տէրութիւնը զիտէ, սակայն, որոշել արդարք մեղաւորէն: — Ատօնք շիտակ են, յարեց սպան, բայց Հայերէն մենք տարբեր բնթացք մը կ'սպասէինք քան ինչ որ հիմա չորս կողմէ մեր տկանջին կը հասնի:»

Խօսքը սնուչի կապելու համար, իրեն ներկայացուցինք մեր մէջէն հայ-կաթոլիկ ճարտարապետ մը, Ապարապետութեան ծառայող, որ յանձն առաւ օգնել իր դարաւասանին յօրինման: Տէթ. Թորգոմեան ալ, տոջի օրուքնէ, հրախրուած էր գարմանելու հրամատարին կինը, բրձամէնէս առաջ քաղաք ելած էր:

Յետոյ այցելեցինք թուրք Պօն-Մարշէն: Ընկերներուս թելադրեցին ընտր շտակարկել և վճարել ինչ որ շուրջի ներքնապէս, համոզուած էի որ յաճախորդը խարելու մասին թուրք խանութպանները, մանաւանդ գաւառի մէջ, ուրիշ ցեղէ իրենց մրցակիցներէն ետ կը մնան: Հոն շէ' թուրք տարրին «գօրաւոր կողմը»: Ապա, այցելեցին Մահմադէ Եֆեն, զօրանոց եկող վաճառականին: Ճիշդ այն պահուն, իրավի կը պոռային: Առի և բարձրաձայն կարգացի ու մեկնաբանեցին թուրքերը գլուխս ժողովեցան: Տուած բացատրութիւններէս ու Պոլիսէն բերած լուրերէս զօճ մնացին: — Կը կարծէք որ թշնամին նեղուցէն անցնի: = «Վիտեցի, ընդլայնելով Բիլգանդիտնի մէջ այն օրերուն յայտնած միտքս թէ «քանի որ Դաշնակիցները միեւնոյն ժամանակ թէ' ծովէն թէ ցամաքէն յանկարծակի շարձակում չըրին քանի մը կէտերէ միանգամայն, և մասնակի ու դանդաղ շարժումներով առիթ տուին որ պաշտպան կողմը զօրանայ, իրենց յաջողութիւնը աւելի քան կասկածելի կը մնայ այլ եւս»: — Ընկողիքներուս սիրտը բացուեցաւ և լեզուն քակուեցաւ: Սիկար, խահուէ, թէյ յաջորդեցին իրարու: «Ձեզի համար ինչե՛ր կ'ըսէին, ու մենք ի՞նչ կը տեսնենք: Պոլիսէն Ֆեռայիներ կը բերեն կօք, կ'ըսէին, վարուրու, մէջքը կաշի գօտի, գլուխը խաղիախ, մինչ մենք կը տեսնենք որ դուք պլսեցի եֆէնախներ էք ամէնքդ: Հոգ մի՛ ընէք, եֆէնախ: Մենք հիւրասեր ենք: Ձեզմէ առաջ այս տեղ բերեր էին իթիլաֆօճիները: Սինոպ ալ զրկեցին: Ետքը թող տուին: Ձերինն ալ անանկ բան մը պիտի ըլլայ, կուսակցական հակառակութիւն»: — Թուրք խանութպանը, իրբանստեաններուն հետ յարաբերութեան մէջ, հարցուց թէ Հաճի Մարութէ Աղան հետեւնին է, կամ պիտի գայ, որովհետեւ չուղեր որ զօրանոցը մնայ, տունը պիտի աանի: Ազի վարչութեան անօրէնն ալ հարցուց Ոսկան էֆ. Մարախիկեանը, և յակնէ յանուանէ Հանր. Պարտուց վարչութեան հայ զլիսաւոր պաշտօնականները, զորոնք անպատճառ կ'ուղէր հիւրասիրել, եթէ գային:

Հասկացանք որ Զանկերը թուրքերը իթիլաֆեան են մեծամասնաբար, իրենց վերջին Մէկուրուն ալ անանկ: Զանկերը գնդին հրամատարը, բուն իշխանութեան տակ էինք զօրանոցին մէջ, կառավարութեան զրկանք տեսած, կը կարեկցէր մեզ, բայց ժանտարմայի պետը ժէօն-թիւրք էր, և հայատեացի կար նաև իթթիհասի ընդհ. քարտուղար մը, որ գուշկայի գործատուն մը բացած էր թրքուհիներուն համար: Այդեկեցինք, և պոլիսիսիս գովեցինք իր յառաջգէմ ձգտումները: Բայց մի թէւարը Փը ինչ գաղափար ունէր մեր վրայ: Ասիկա սուլտանը համար, մեր հասնելուն շարժած օրը առանձին ներկայացայ, և հետեւեալ օրը խմբովին եկեղեցի գալով աղօթելու արտօնութիւն խնդրեցի: Էս-Սայարու խայրուն մին կն նկովմ: Իւլամութիւնը դիւրացուցած է յրիտարներուն կրօնային պաշտամունքը: Աղօթողներէն չի վախճուիր: — Քանի՞ հոգի էք, հարցուց: = 130 մը կանք: — Ամէնքդ հայ էք: = Մէկ բողոքական, և 4-5 կաթոլիկ: — Այսչափ մարդ մէկէն ինտո՞ր քաղաք կու գայ: = Եթէ թիւ որոշէք, ամէնքն ալ գալու կ'ըլլան, և զրկուողը կը դժգոհի, մինչ թէ ազատ թողուք, որը կու գայ, որը չի գար: — Ձեր իսկական վիճակը տակաւին չեմ գիտեր: Պոլիսէն վերջնական հրահանգի կ'սպասեմ: Մնաց էր, այսչափ մարդոց վրայ հակելու շափ ստիկան չունինք: = Ոստիկանի ինչ պէտք: Մեր կրնանք փախիլ: Փոխադրութեան միջոցները զբաւուած: Մ'չ կառք, ո՛չ սայլ, ո՛չ ձի կայ այս տեղ: Գտնուածն ալ խիտ հըսկողութեան տակ: Պոլսոյ մուսալիմով սնած էֆէնտիներէս ո՞ր մէկը ստբով պիտի կտրէ անցնի Զանկերըն իր մէջը առնող սա լեռնաշղթան: Ինծի վստահեցէք ամէնքը: Մէկ հատը չի փախիր: — Անգամ մը իրհըրդակցեմ ստիկանապետին հետ: Ե՞րբ եկեղեցի պիտի երթաք: = Վաղը առտու կիրակի, Գուսսասը շերիֆի նամագին հոն գտնուելու ենք: Ասիկա ձուլմայի նամագին շափ նուիրական է մեզի: — Ես այս իրիկուն լուր կը զրկեմ ձեզի:

Իրօք, նոյն իրիկունը փոլիսին մեծը զօրանոց գալով ծանոյց թէ սաւն հոգիի եկեղեցի երթալուն հրաման կայ: — Դիտել տունք թէ քաղաք ելլելու համար 20-25 հոգիի հրաման արդէն կայ, ինչո՞ւ նուազ թոյլտուութիւն եկեղեցի:

Երեսուն հոգիէ աւելի էինք առաջին կիրակին եկեղեցի գացողներ: Քառասուն տուն տեղացի շայերը ամբողջ հոն էին: Երախտապարտ էինք իրենց բարեբարութեան. որովհետեւ մեր զօրանոց հանելը հազիւ լսած, 40 ձեռք մաքուր անկողին բերած էին, որով 100 հոգի պատասպարուեցան: (*)

(*) Ես իմ մանիսն մեծ դժուարութեամբ հետս բերեր էի Պոլիսէն: Առաջին անգամ անով հանգստանալ վիճակեցաւ Գալէօիք, Էնկիրիի ու Զանկերի միջև, որչափ կարելի էր հանգստանալ անկողինն ու վերմակը բաժնելով տասնեակ մը վիճակակիցներու հետ: Զանկերի զօրանոցին մէջ, անկողնի ընկեր ունեցայ Տըթ. ձեզմանիցնան, Բերայի ծանօթ լրագրավճար դժբախտ ձերունին Օհնիկեան, իր որդին, իր փեսան, նաև անձանցներ որոնք «զլմ զլուինին դնելիք» տեղ մը կը փնտռէին:

Տեղւոյն քահանան ալ մեր խնդրանքով ժամագիրքերը առած զօրանոց եկած էր մեր գիշերային աղօթքը գիւրացնելու:

Երեք օր ետքը, երբ փողոցները կը պաքտէի, — զարմանալով թէ թուրք Միւթէսարըֆի մը պաշտօնավարած քաղաքը ո՛ր աստիճան զուրկ տղեղ, խարխուլ, խորզուբորդ, աղատտ, վատառողջ, անուշ ջուրէ և օդէ զուրկ կրնայ եղեր ըլլալ, — Թաղ. Խորհրդոյ ատենապետ Յարութիւն Էֆ.էն լսեցի թէ Հայերուն քաղաք փոխադրման թոյլտուութիւն կայ, և իսկոյն վարձելով իր իսկ մէկ կալուածք, եօթն ընկերներուս հետ փոխադրուեցանք Գայսէրի ձատտէսի մաքուր տուն մը, ուր մենք մեզի հոգեւոր ընտանիք մը կազմեցինք, «զազափարական» կեանքով մը ապրելով: Plain eating, high thinking.

Յաջորդ կիրակին եկեղեցի դանուած պահուս, ուր կոմիտաս Վրդ. կը պատարագէր, Երուանդ Թօլաեան ինծի իմացուց թէ ստիկան մը պատուիրած է որ երթամ ստիկանապետին ներկայանամ: Չարագուշակ անակնկալ, որովհետեւ Գալէճիք ստիկանութիւնը մեզմէ զատած, Պոլիս տարած էր Հնչակեան Արծրունին, պատերազմական ատեան յանձնուելու համար: Ուստիսնապետէն իմացայ որ զիս ուղղը կառաւ վարչին է եղեր: Եթէ գէշ լուր մ'ըլլար, Միւթէսարըֆը չէր որ պիտի հաղորդէր, որովհետեւ անախորժ գործերը կը թողուին փոլիսին:

«Դուք այս տեղ անցեալ օր զիմում մ'ըրած էիք:— Այո՛, Ձերդ Վսեմութիւն, աղօթելու հրաման խնդրած էի: — Աստուած աղօթքնիդ լսեր է, կարգացէք սա հեռագիրք:»

Տախիլիյէն կը ծանուցանէր թէ ութ հոգի ազատ կը թողուին: (* Երեքին անունները տառաւիտայով էին: Միւթէսարըֆը հարցուց թէ իմ կարգացածս շիտա՞կ էր: Ապահովուելէն ետքը «Հիմա ո՛ւր են» քսաւ: — Եկեղեցին են: — Գացէք բերէք:

Կոմիտաս Վրդ. վերջին Աւետարանը կը կարգար: Աւետարանը համբուրելու համար Տքթ. Թորգոմեանի հետ իրեն մօտենալով, ըսինք թէ շուտով պատրաստուի, և հետերնիս գայ, որովհետեւ ազատման հեռագիրք եկաւ: Պատուական պատարագիչին դէմքը յանկարծ տարօրինակ պայծառութեամբ մը շողաց: Իր ուրախութիւնը չէր կրնար ծածկել նոյն իսկ խուռն բազմութեան առջեւ, ինչ որ կը ցուցնէր թէ մեր վիճակը ո՛րչափ երկիւղ պատճառած էր իրեն: Կառավարիչը մեզ ժպտագէմ ընդունելով, քսաւ թէ կը փափաքէր որ մեզի հետ ազատուէր նաև Տիրան Էֆ. Բէլէկեան, որուն վրայ մեծ համարում ունի «Ինչպիսիք» ըսինք սրտանց: Նոյն իրիկունը ներքին գործոց պաշտօնարանէն հեռագիր մ'ալ եկաւ, Բէլէկեանը արտօնող որ «հայաբնակ գաւառներէն գուրս ո՛ւր որ ուղէ բնակի, ընտանիքով ալ, եթէ փափաքէ:» — Երբ իրեն կ'ուրախակցէինք, ինք առաջուան շեշտովը մերժեց. —

(* Կոմիտաս Վրդ., Վեր. Բերովբէեան, Տքթ. Թորգոմեան, Թօլաեան, մանիֆաթուրայի խանութպան մը, ատամնարոյժ մը, ղեկագործ մը, և ծառանիդ:

«Սրկից հուռնա չեմ երթար: Ձիս հոս ցեղեցին, քո՛ղ այս սեղէն վերցնեն Պոլիս դարձնեն: Ինչէ՞ն ես ինքս պիտի որոշեմ եղեր իմ արտազայրս: Ի՞նչ քրեք եմ որ զիս կ'արտերեն: Ո՞վ դասեր է զիս:»

Ի ներկայութեան ընկերներուս, ցաւ ի սիրտ ըսի իրեն թէ շեռակ չէր խորհածը. որովհետեւ Չանկըրը լոկ թրքական քաղաք մ'է խուլ անկիւն մը նեոտուած, մինչ Տախիլիէի հեռագրին ոյժով, կրնար ընտրել Իզմիր, և եթէ ան չըլլայ, Պերութ, եթէ ան ալ չըլլայ չալէպ կամ Դամասկոս: Այս շորս քաղաքները ներողացիտի աչքեր կան, հոն նուազ վտանգաւոր է, և պետական բարձր վարժարաններ կան, ուր իրեն պէս Օսմ. Համալսարանի մուալլիմ կամ միւսերիս մը դերուս պաշտօն կրնար գտնել, և նիւթապէս ու քաղաքականապէս ապահովուիլ:

Չհամոզուեցաւ: Ետքէն հասկցանք որ իր յոյսը դրած էր անզոր, անազգեցիկ եուսուֆ Իզզէտտին իշխանին ու անարգօրէն հայատեաց վանկէնհայմին վրայ որ զինք ալ խարած էր շարասչար:

Թէև իր մասին անհաշտ, ուրիշներու համար թոյլատու էր: — Չանկըրըրի Արապաճի պաշըն պղտիկ գեղին մենծ աղան էր: Անոր ազջիկը կը խնամէր Տքթ. Բ. Տիտանեան, որու մեկնումէն ետքը, Սեւակ (Տքթ. Չիլինկիրեան) էր որ ի գլուխ հանեց դարմանումը: Գեղեցկադէմ երիտասարդ մ'էր Սեւակ, և թրքուհին անոր սիրահարեցաւ: Հայրը հասկցուց բժիշկին թէ իր ազգակիցները ջնջելու հրաման կայ, բայց եթէ իսլամութիւն ընդունի և կարգուի այն ազջկան հետ որուն կեանքը ազատած էր, ինք ալ կը խոստանար իր փեսան փրկել վերահաս աղէտէն: Սեւակ խորհուրդ հարցուց ընկերներուն: Ամէնքն ալ, յունիս ամսուն հասնող գոյժերէն զգածուած, զինք խրատեցին առժամապէս համակերպելու: Քէլէկեան ալ համամիտ գտնուեցաւ, «զի ամէն բանէ առաջ իր կեանքը պէտք էր»: Բայց Սեւակ «բրիւնայրը նուաստմայ կ» ըսելով մերժեց, մանաւանդ որ կարգուած էր և իր կինը աշխոյժ Գերմանուհի մ'էր որ կ'աշխատէր իրեն համար, բայց տարաբախտ Սեւակ գուցէ չիմացաւ թէ ո՛րպիսի ճիւղ մ'էր նոյն ինքն վանկէնհայմ, որ «չէր ուղեր երեսը տեսնել Հայու մը կինը եղած Գերմանուհի մը»:

Քէլէկեան նոյն խրոխտ կեցուածքը պահեց ցվերջ: Թալատը ինչպէս որ Չոհրպի ու վարդգէսի ջնջումը ծրագրած էր «Տիարպիխի պասերազմակաւն ասեւակն ուզում են» ըսելով, Քէլէկեանի համար ալ ուր ուրեմն հեռագիր կը քաշէ թէ «Սիվաս պիտի գրի իմ դասընդունու» (*): Կը պատմուի թէ ճամբան չէր քէս գայմագամ մը և ոստիկան մը աչք կը գոցեն զինք փախցնել ուղղ թուրքերուն, բայց ինք յանձն չառնելու «եւ կրնամ ինքզինքս պաշտպանել Սիվասի պասերազմակաւն ասեւակին առջև»:

(*) Էնկիւրիի, Գասթէմունիի, Չանկըրըրի են. Հայերուն տեղահանումէն ու բնաջնջումէն առաջ, պէտք է փոխել այս տեղերու վալիները, միւթէարքըրֆները, նաև Իմթիհատի Բեաթիպը Ուսումիները, (մայիս, յունիս և յուլիս, 1915):

բսկերով: Հետեւեալ օրը իր գործը կը լինցնեն, Ձամբը Պէլ չհասած, «հայ-
կական բարձրաւանդակ»-ը տաք չկոխած:

Պոլիսէն երկու անգամէն տարագրեալներս 300 հոգի մը կայինք: Երանցմէ հազիւ քառասունը. ողջ մնացին: Միւսներէն ամէն մէկուն «յանցանքը» ինչ էր: Ը՛վ քննեց երբեք: Քէլէկեան մանաւանդ ինչ՞ով կը մեղադրուէր: — Ըսուեցաւ թէ իր իթիլաֆականութիւնն ու գահաժառանգին կողմէ սակալ հրաւիրուելը փուշ էին իթիլահատի աչքին: Երբ բասիկանութիւնը ծանօթ գիրքը հրատարակեց «Հայ յեղափոխական տղարէններու» վրայ, իմացանք տր քէլէկեան ամբաստանուէր է, իրը վերջին տանապետ Պուլսոյ Հայ Ռամկավարներուն, ստորագրելուն համար «ազգային ինֆնապարտպանութեան և համերաշխութեան» գիրք միւս երեք կուսակցութեանց հետ Գաւիթ Տ. Մովսէսեան ազատերէ հետապնդումէն, որովհետեւ Ռամկավարներուն տանապետ եղած էր առաջին շրջանին մէջ միայն. երբ Պուլսոյ Ռամկավարները կազմուած էին ո՛չ թէ համերաշխութեան, այլ Հ. Յ. Գաշակցութեան գէմ պայքարի համար: Բայց եթէ քէլէկեան կ'սպաննուէր Գաշակցութեան հետ համերաշխութեան համար, յանցանքը ինչ էր թունդ հակադաշնակցական Արիստակէս Գասպարեանի, ծանօթ փաստարան և Ազգ. Երեսփոխան, որ Այաշի տարողութիւնց հետ կորուս:

Երբ չորս հոգի մնաք-բարբոխ գացինք հրամատարին, խրատելէն ետքը թէ շուտով մեկնինք, որովհետեւ երկաթուղին կրնայ փակուիլ, խորհրդարար կարգացուց եկած հրահանգները Հայոց վրայ: 1915ի սկիզբունքը Սպարապետութեան ղրկուած այս գիրքը ջարդի հրաման չէին պարունակիր սակաւին, այլ միայն հայ զինուորներուն գէնքերը առնել, և ուր «գէպք» մը պատահի, իսկոյն ջնջել, առանց կեղբունէն հրամանի սպասելու, ևն: Հայերը կտորելու ծրագիրը աստիճանաբար զայրացեր է, 1915 ապրիլի վանայ յեղափոխութեանէն ետքը (*), և իր դիւային մելուցքին յանգեր է ամբան վերջերք, պատերազմին հանդէպ Պուլկարիոյ ընթացքին ստուգումէն ետքը:

Յուզումէն ու յրգնութեանէն այրած շրջած աչքերով մտեր էինք Ձանկըրքի բանտը: Մեկնեցանք տամուկ աչքերով, կէս սարսի, կէս արտար, երբ կամուրջին զլուխը, վերջին հրածեշտը տունք անոնց զոր ս'լ մեր ետեւը թողուլ ասիպուած էինք: Անոնք էին որ մեզ կը միթիթարէին: յուսալով որ մեր մեկնելովը «ճամբան կը բացուէր» իրենց համար ալ, և վստահ էին այնուհետեւ Պուլսոյ մէջ ի նպաստ իրենց աշխատողներ ունեւառալու: (Ինչ ատեն անհատական ջանքերով ու բարեխօսութիւններով ազատողներ գեւ կը գանուէին):

Աքսորի վերջին քնկերնիս որուն աչքերը համբուրեցի՝ վարուժանն

(*) վանայ յեղափոխութիւնը, ապրիլ 6, հեռագրին Պոլիս գալը, ապրիլ 8, մեր ամէնուս մերթափալումը, ապրիլ 11 (Հ. Տ.):

էր, ա՛ն սրուն վիճակուած էր Սեւակի հետ միասեղ նահատակուելու էն-
կիւրիի ճամբուն վրայ, անօրէնութեամբ իթթիհնատական գրծիչ ձէմալ
Օղուզի, ինչպէս 1920ին պարզուեցաւ նոյն իսկ Պոլսոյ պատերազմական
ատենակին առջեւ:

Գալէճիք, ուր այն ատեն 200 տունի չափ Հայ կար, թէև ուշ հա-
սանք, հայ քնտանիք մը չլծողուց տր ազատտ խանք գիշերենք, և տաք
կերակուէնքով հիւրասիրեց մեզ կէս գիշերուան մօտ: Առտուն, երբ
առուակի մը գլուխը սուրճ կը խմէի, հայ փռագան մը տեսութեան զալով
զանդատեցաւ պատերազմի անունով եղած բռնագրաւումներէն, և իր
Մանուկ անուն որդին ներկայացնելով, ինչպէս տր իր կարգացած թերթին
խմբագրին լուսանկարը անտր տամ: «նոր մեծնայ, ձեզ կը յիշէ»: Վրաս
հայերէն այցաքարտս միայն կար, զոր տղուն տուի, գրելով. «Մանուկը
նայկազն, Խուխր ծխանէր, Ոյծր մկանէր, Ալիւր մառանգէր, Ձէքն ու գինին
հնձանէր, Աղօքր բերանէր, և Խերն ի քանէր պակաս չըլլան»:—Գալէճիք,
1915 ապրիլ 29. Գ.Յ.:

Հետեւեալ օրը Ս. Համբարձման տօնը վայելեցինք էնկիւրիի եկեղե-
ցիին մէջ: Խորհուրդը մեզ նախաճաշով մը հիւրասիրելէ ետքը,
առաջնորդեց Ս. Աստուածածնի վանքը: Մեզ հետ էր Վեր. Մաքսօթըն
քանատացի միսիօնարը, զոր, իբր անգլ. հպատակ, թալաղ-էնովէր
աքորեր էին Գաղատիա: Հայ-կաթողիկ ազգայիններ և Յոյներ քաղա-
քին եկեղեցին ու վանքը խոնուած էին կոմիտաս Վրդ.ին երգելը լսելու:
Միջօրէնէն ետքը, Տօնէլեանց ազգիին մէջ, Սալըբեանք ու պարագայք 60
հոգինց ճոխ սեղան մը տուին ի պատիւ աքորէ ազատած Հայերուս:
Դեռատի օրիորդ մը երգեց: կոմիտաս Վրդ. խոստմնալից գանելով աղջկան
երգեցողութիւնը, յիշեցուց թէ 18րդ տարին չըրացուցած աղջիկներ
պէտք չէ որ բարձր շէշտով երգեն, այլ միշտ խնայեն իրենց ձայնալար-
ներուն փոփոխութեան, և աննց առողջութեան հոգ տանին կոկորդի մար-
ձումներով, ոչ-գրգռիչ ուտեստով, և հրաժարումով սգելից քմակիքէ,
ինչպէս որ ինք բոլոր կեանքին մէջ հակալքելի մը եղած էր, և լուսա-
գոյն քմակիքներէն անգամ կաթիլ մը բերանը չգրաւ մեր առջեւ: (*)

(*) Երեք շարան մէկտեղ ապրելով կոմիտաս Վրդ ի նետ, սքանչացեր էի
իր ֆիզիքական ու բարոյական առողջութեանը: Ո՛չ մահիցի, ո՛չ բարձի պէտք
ունէր անմեղ մանկան խոր և անծակ քունը քնանալու համար: Լեզուն միշտ
մարուր ու զուարթ, սակաւապէտ, բարեհամբոյր, և վնասողներուն սիրտ տուող,
նաև վերջին ծայր յարող պատշաճութեանց, այնպէս որ մեր ազատութենէն
ետքն ալ երբեք յանձն չառաւ ուրախ թեթեւ երգ մը երգել, այլ կա՛մ կրօնական
կամ ժողովրդային տխուր տաղեր միայն լսուեցան իր բերնէն: Ձինք մօտէն
ճանչցողներս իր խելագարութիւնը կը վերագրենք երեք պատճառի. (Ա.) Խո-
րունկ ցնցումը զոր կրեց ի տես և ի լուր ազգային աղէտներուն. (Բ.) Պատե-
րազմին բերմամբ իր նիւթական վիճակին հիմնովին քայքայումը, և (Գ.) Իր
խոտակրօն ժուժկալութեան ջղային նետեանքները:

Վանքին մէջ աչքէ անցուցինք Գաղասիոյ վերջին հայ Առաքնորդին՝
 Կիւլէսէրեան Բարդէն Նպսին՝ մեծ խնամով կարգի գրած, նօթագրած և
 երկաթեայ սնտուկներու մէջ պահած կարգ մը շատ հին և ևս ազգիւնները՝
 Հայ-հռոմէական ազգայիններ մեզ մօտէն ճանչնալ ուղելով, իրի-
 վունք պատուասիրեցին Գասպեանց բնակարանին մէջ, Գիշերը Տքթ.
 Թորգոմեան և ևս հիւրընկալուեցանք փաստարան և Իտարէի ժողովին

Քիւզանց

Քէլեան

Ծն. 1859, օգնական Մամուլի և Թւրեման Էճֆեարի
 (1876-79), խմբագիր Մասիսի և Արեւելի (1879-1896),
 հիմնադիր և սնօրէն-խմբագիր Քիւզանդիոնի (1896-1916):—
 Հիւանդութեանը պատճառաւ ասպարէզվն քաշուած :
 Այս լուսանկարը հանուած է Տէր և Տիկին Քէլեանի ամուսնու-
 թեան քառասնամեակին լրանարուն առթիւ (1881 Յուլիս 23 —
 1921 Յուլիս 23 Ն. Տ.)

անդամ Արմենակ Էֆ.ի կողմէ, որ Գէլէկեանի և Բրօք. Թումանի հետ,
 Հայոց երեք ընտրելիներէն մին էր Կեսարիոյ-Գաղատիոյ Մէլուսութեան:
 Մէլ ևս հիմա Գաղատեան Հայութեան այս պատուական ներկայա-
 յուցելները՝ Տեղահանութեան յորձանքը, նոյն ամբան մէջ, քչեց տարաւ
 անոնց մեծագոյն մասը: Վերջին վայրկեան, աւստրիական զեռպանին
 միջնորդութեամբ, հայ-կաթոլիկ ազգայինք միայն ազատեր էին ջարդէն:

Իսկիւնէ՛հիւր Հայու մը մեծակառոյց պանդոկը պիտի իջնէինք, բայց համեստ տուն մը տարուեցանք: Երբ պանդոկը հարցուցինք, Ահա՛, ըսին, և ցոյց տուին մուսրի մետաքսէ վարագոյրներով շքեղօրէն ծածկուած գեղեցիկ շէնք մը, որ վերապահուած էր Սուլթան Բէշատի բնակութեան, երբ խոյս տար Պոլիսէն, ա՛յնքան մօտալուտ կը թուէր Դարադանէլի անկումը: Ուրիշ փակ շէնքեր յատկացուելէն Գահաթաւանա գին, Սէճիտ իշխանին, ևն., նաև Օսմ. Պանքայի սկիւր մթերքին:

Իսկիւնէ՛հիւրի ու Պիլէճիկի միջեւ, երկաթուղիի հայ պաշտօնեաներէն առաջին անգամ լսեցինք Պրուսայի տարագրումներն ու խոչտանգումները, Զէյթունի Հայերուն Սուլթանի (Գոնիա) անջրգի, ջերմատ տեղ մը փոխադրումը, ուրիշ ալ տեղահանուելով պիտի տարուէին ի վերջնական սպանդ Տէր Զօրի, ևն.: (*)

Երբ մայիս 2ի իրիկունք Հայտար փաշա և կամուրջ դարձանք, մեզի գիմաւորող հարիւրաւոր ազգակիցներու, պաշտօնակիցներու և բարեկամներու շէնք կրնար ժպտազին երեւնալ, որովհետեւ մենք արդէն անոնցմէ աւելի բունք մը գիտէինք ազգին գլխուն եկած ու գալիք փորձանքներուն վրայ: Ակեղբն էր երկանց, նորագոյն երկանց:

Ու մտածե՛լ թէ այսօր, վեց տարի ետքը, Մեծ Պատերազմէն ետքը, նա՛մանաւանդ Համաձայնական Տէրութեանց յաղթանակէն ետքը, դեռ վերջը չեկաւ երկունքներուն . . . ու վիժմունքներուն ալ:

1921, Յուլիս

ԲԻԻԶԱՆՂ ԲԵՉԵԱՆ

Կ. Պոլիս, Բերա, Ֆերիսիւ, 16

(*) Այս տողերը գրած պահուս իբր հուսկ յետին զոյժ մը կը կարգամ թերթերուն մէջ թէ այն կրկին ու կրկին տարագրումներէն ողջ մնացող ամբողջ կորիւններ ու իրենց ընտանիքները, որոնք Զէյթուն իրենց աւերեալ բնավայրեր կրցնէին դառնալ Կիլիկիոյ խաղաղութեան յոյսով, անգամ մ'ալ բշուելով իրենց բոյներէն, ի սպառ կոտորուել շնչուեր են Գեմալեան հրոսակներուն կողմէ, որոնք արդէն մոխիրի վերածելէն Մարաշն ու Հաճընը, տեղւոյն Հայրեմիւնն ալ ի միասին . . . :

Պ Ա Ր Ո Ն Ե Ա Ն Կ Ը Խ Օ Ս Ի

Ո՛ր պատմութիւն, ի բաց առեալ իրերը ճշգրտութեամբ աւանդող գրիչները որ սակաւաթիւ են, բազում գրիչներ գէպքերը խեղաթիւրելը բաւական չհամարելով՝ կը յանդգնին իրենց ստութեանց ներքեւ գրել « Այս տողերը պատմութեան կ'աւանդենք . . . , թո՛ղ պատմութիւնը դատէ . . . , թո՛ղ սպազան իր վճիռք տայ » :

Հասարակաց կարծիք, ազգին շահ, անդարտութիւն և ուրիշ գեղեցիկ բառերու տկանջ մի՛ կարէք. մեր «Ձայն բազմաց՝ ձայն Աստուծոյ»ին ալ մի՛ հաւատար, որովհետեւ աչքովս ատեսայ թէ երկու հոգի կարող են «Աստուծոյ ձայն» մը կազմելու, ինչպէս անհաս մը շատ իսկ է ժողովուրդ հանդիսանալու համար:

Կարագե

Կարագե

ԻՆՉՈՒ

Ինչո՞ւ վարդերն այնքան գունաս են արդեօք,
Ըսկ՛, ինչո՞ւ, սիրելիս.

Ինչո՞ւ կանաչ խոտին մեջ ա՛յնքան մեջիկ
Մանուշակներն են կապոյս :

Ինչո՞ւ հաւառ ա՛յնքան արդեօք ողբաձայն
Կ'երգի արսոյն օղին մեջ,

Ինչո՞ւ արդեօք թալասանի տունկերեն
Դիակներու կ'եղի հոս :

Ինչո՞ւ արեւն ա՛յնքան ցուրտ, ա՛յնքան սրխուր
Կու սայ արդեօք մարզին շոյ,

Ինչո՞ւ երկիրն ա՛յնքան նըսեմ, ամայի,
Շիրիւթի մը պէս է արդեօք :

Ինչո՞ւ ե՛ս ալ այնքան հիւանդ եմ, սրտում,
Ըսկ՛, սիրուն սիրելիս,

Ո՛հ, ըսկ՛, ի՞նչ արտասարփիկ սիրելիս,
Ինչո՞ւ դուն զիս թողուցիր :

Թարգմ. ԿՐԴ. ԳԱՐԱԳԱԷ

Հ. ՀԱՅԷ

Սիրելիդ իմ Լսանան (*)

Գիտես սրջափ կը սիրէր զիս Բարունակ պէյը- ոսկիէ սիրա ունէք. այս հերիք է. բայց մօրի պէտքեր ալ ունէր. ունէր նաեւ պակասութիւններ, բայց անոնք ալ ընդհանրապէս սիրելի ու զուարճալի: Անխմասա բարկութիւններ ունէր որոնց ընդհուպ կը յաջորդէր բարութիւնը: Փառքը կը սիրէր, կամ մանաւանդ փառքին պատճառատանքը. բայց այդ զգացումը մանկական բան մը ունէր որ անործելի կ'ըլլար: Ի զուր կը բնառէր մականուն մը, տիտղոս մը (Ֆէրուհիան եւն.). իր անունը, իր տիտղոսն էր Պէյ. Բարունակ Պէյ անունով ճանչուած էր ու միշտ այնպէս պիտի լիշտի, ինչպէս Թիէր՝ Միւսիւ Թիէր անունով:

Բայց ինքզինքը կը մոռնար բարկական համար եւ անձը կը նուիրէր: Իրաւունք չ'ունէր մի զինքը սիրելու, յարգելու եւ յիշատակի միշտ սուրբ եւ վառ պահելու սրտիս մէջ: Հայրս ալ զինքը շատ կը սիրէր:

Մի՛ զարմանար այն բացատրութեանց համար որ կը գործածէ իմ վրաս եւ որք դատապարտելի եւ անհերքելի են ամեն տեսակէտով. բայց ես ներքեցի իրեն զայդ՝ երկու պատճառներով: Նախ, զի եղիան վարժեցուց ամենքը այսպիսի չափազանց եւ անհեթեթ բացատրութեանց զորս միշտ կը գործածէ, թէ եւ նուազ բան զառաջինն, երբ մէկը զովիկ ուզէ կամ սիրել, միշտ ամենն մեծ բառերուն զիմել: Այս բանս մտքիս մը եղած է. այս բանս մտքիս մը եղած էր նաեւ մեծ մարդու մը որուն սակայն ամեն մտլութիւն ներքեցի էր,—Վ. Իւկօ:

Իսկ ես՝ երբ իմ վրաս զրուած այսպիսի զովեստներ կը կարդամ, թէ եւ բացատրութիւնքն ըլլան ներքեցի եւ հանդուրժելի, երկու ձեռքերովս երեսներս կը զոցեմ եւ կ'ուզեմ որ մա՛րդ չը կարդայ, մա՛րդ չը լսէ: Մանուկ հասակէս միշտ խորշած եմ եւ վախցած՝ զովեստներէ, համբաւէ. . . :

Երկրորդ, զիս այնպէս բարձրացնելու բնական պատճառներ ունի

Բարունակ Պէյ Ֆէրուհիան

(*) Գրիգոր Օտեան իր արտարաւայրէն իր մտերիմին՝ Մկրտիչ Լսանանի զրկած է այս նամակը, որուն մէջ հարազատօրէն կը պատկերանայ իրեն պէս անշահախնդիր, հայրենասէր և ազատասիրտ հանրային գործիչ մը, մատենագիր ու գիտուն, որուն բոլորած ազգային-կրթական տիպար գուժունէութեան արձագանքը եղած ենք ներկայ հատորիս Գ. Մասին մէջ:

Բարունակ Պէյի աղջիկը՝ Մաթիլտ : Իր հայրը կը սիրէր բարձրացնել զիս-
իր սէրը այնչափ էր որ ուրիշ կերպով չ'էր կրնար գոհ ընել զայն : Մաթիլտ
փոքր հասակէն զիս մեծ տեսած է ու հիմա ալ հեռուէն բնական է որ
մեծ երեսնամ : Կը պաշտէր իր հայրը եւ դեռ կը պաշտէ անոր յիշատակը,
զիս ալ խառնելով այն պաշտեցողութեան մէջ՝ իրրեւ առաջին եւ ամենէն
մեծ բարեկամն իր հօրը :

Բարիզ

Քոյղ ՕՏԵԱՆ

Ս Ո Ն Է Տ

Երագամոյ կ զիշերը:
Անհունութեան մեջ կորած՝
Մենակ շուխնն իր յուշերը
Ամպի տողով կ փրոսած :

Բընութիւնն կ դիտիւ նագանք.
Աստղերի սակ ոսկեճոյլ
Լիճն կ շնչում հիւն նրագանք,
Գրորում ծփանք համր ու ծոյլ :

Հեփաբով լի կ անձառը,
Կարսպն — սսես սեսիլ սառը,
Եւ ինչ - որ սեղ չուրն կ կա՛ք - կա՛ք

Զարկում քնած ափունքը,
Գաղսնասրունչ եւ անընդհատ,
Ինչպէս սիրոյ արցունքը :

1908

ԼԵՌԵՆՑ

Սիրելիք իմ Ձերազ.— Բանի՞ տարի է որ քեզ համար ալ եղանակք նոյնացան, ապրիլն ու մայիսը չնչուեցան։ Ապագայի վրայ կը խօսին . . . կ'աղաչեմ, ինչ պիտի բլլայ ապագան, կամ ապագային մէջ ինչ պիտի բլլայ։ Հայերն ազատ պիտի բլլան. բայց ո՞ր ազգն ազատ եղաւ որ Հայն ազատութիւն կ'երազէ դեռ։ Դրամին տիրապետութիւնը կամ յրույզգրասիւն որ սուր կը զօրանայ. ՏՅն արժէք ունի միայն՝ եթէ ոսկի կը ներկայացնէ. իրաւունքը դրամատէրին կամ աւելի ճիշդը դրամինն է, զբանն աւելի տուողինն է կամ մանաւանդ դրամ աւելի շորթել կրցողինն է։ Պառնաթան կրցաւ թագաւորել ազա՞ն Ամերիկայի մէջ, իբրեւ հանքահարուստ հողերու վրայ՝ ազսիտներ հանել հանքազուրկ հասարակ հողերու վրայ, և աղքատ գործաւորին խնայութիւնները զբաղանէն քաշել՝ կառավարութեան զիտութեամբ։ Ո՞ր է Բաուի ան Ամհիլի հեղինակն. ինքզինքը խորեց Լապուլէյ թէ բնակրցող հասարակութիւնը։

Հիմայ սոսիալիստները կ'եր են բնակրութիւնը կերպարանափոխելու։ Երբ բնակրութիւնն յաղթանակէ ուր ուրեմն, երբ բնակրութեան (ոչ յաճախ անիշխանականաց կամ ոչնչականաց հետ կ'ոչոյնանան) իշխանութեան տիրանան, ա՛լ աղքատ հարուստ չը պիտի բլլայ աշխարհի վրայ, խաղաղութիւնը պիտի թագաւորէ երկրի վրայ բնդմէջ դասուց ու փոքրվորաց, և Լիլիցի մի հոս և մի հոյլիւ։ Դրական իմաստասիրութեան հիմնադրին և բնակրութեան հիմնադրին հաւասարապէս երազն ու գուշակութիւնն էին մտղղկութեան այդ վիճակն, և Օկիւսդ Գօնդի ու Սէն-Սիմօնի համեմատ մինչեւ դարավերջ չը պիտի տեսէր ազգաց միութիւնն՝ միոյ միայնոյ պետի մը կամ գեթ դուստանքի մը ներքեւ։ Աւա՛ղ, որքա՛ն դեռ հեռու կը գտնուինք նաւահանգիստէն։ Անտարակոյս, ինչ որ Աւետարանին մէջ գրուած է՝ պիտի կատարուի. սակայն ե՞րբ, որո՞ւ ձեռամբ և ինչ եղանակաւ։ Ինչպէս անգամ մ'ալ գրեցի քեզ՝ խանգաժառութեան օր մը՝ Վիեննայէն, Աստուծոյ խորհուրդներուն մենք չենք կրնար թափանցել։ Ինչ որ ստոյգ է սակայն, մարդկային ազգք չի կրնար կերպարանափոխ բլլալ ա՛յն մարդոց ձեռքով զորս կը ճանչնանք, և որոնք բնակրութեան կամ ռամկավար-բնակրութեան կը յորջորջին ինքզինքնին։ Մարդս բան մը կարենալ բնելու համար՝ բանի մը պէտք է հաւատայ. գրպանք մինակ չոր հացազին մը մնացած օրը դանակը վզիդ՝ զնոզ մարդը բա՛ն մը չի կրնար բնել, բայց միայն քաղաքային կոնիւնտով բուրովին բնաջինջ բնել քիչ մը բարի բան որ դեռ կը մնայ աստապեալ մարդկային բնակրութեան։ Մեր հին բարի փիլիսոփային պէս կը մտածեմ ես ալ. կառավարութեան ձեռն ի՞նչ ալ բլլայ, բնակրութիւնն ի՞նչ կազմաւորութիւն որ ունենայ, երբ մարդիկ չար են, ամեն բան գէշ կ'երթայ։

Եւ ես յուսահատած եմ որ մարդիկ բարի բլլան: Եւրոպայս ուղե-
ւորութիւնս լմնցուց զիս բարոյապէս: ա՛լ հաւատք չք մնաց քովս՝ բայց
միայն Աստուծոյ ամենակալին վրայ: Մենք ի Պօլիս ինչպէ՞ս գիտէինք
ժընկէսն և ինչպէ՞ս կը ճանչնայինք Զուիցերիացիներն: Ազատ ես զու-
Հեղիեախան Եւրոպայի գրախան անուանել յաւէա: այլ թերթզ գրեց,
միեւնոյն փամանակ, Պուլղարիայէն Զուիցերիա բերուած երեք հայ
որբերու այդ գրախտայի՛ն ու հրեշտակայի՛ն Հեղիեաացուց ձեռքէն քա-
շածք պատմելով. «Ils sont impatients de se soustraire à pareille philan-
thropie»: Նոյն թղթակիցդ Երուսաղէմի գերեմանական որբանոցին յանձ-
նուած հայ որբին համար ալ կ'ըսէր. «Il y est mort, ne pouvant sup-
porter les lourdes charges dont on l'avait accablé».

Ե. ՏԵՄԻՐՃԻՊԱՇԵԱՆ

ԳՈՎ ԱՍԱՆ Ք ԽԱՂՈՂԻ

Խաղ՛ի, բզբեզ գոչիլ պիտի, բոբր պտղովը հասասար. զի դու միայն
ես գեղեցիկ, ամէն պտղոց թած ու սալվար:— Թիզ է րաշած ոսկոյ միջին,
դու մարգարիտ ոսկին 'ի շար. քո պրտուղ մին ամէ հազար, տրպագլոն,
ակն ու գոհար:— Ազգ մի թուի՛ ազգ մի ըսպիտակ, ազգ մի կարմիր որ
լուս կու տայ, ազգ մի խնկին է նըմանակ, անուշահոտ մուշկ ու ամպար:—
Ամանութեանց պրտուղ ես դու, որ 'ի գրախտին մէջնն բուսար. քեզ հրեշ-
տակն է բերիւր Նոյի, որ քեզ անկեց, էարկ ու սի:— Ըզբեզ քաղեն, տանին
հնծան, ճահեն ու տան ըզբեզ յիրար. վարդի նըման ջուր կու բղխես, գետի
նըման յորդ կու գնան:— Տա՛ին լինեն բզբեզ կարաս, առանց կրակի քո
եռըն գայ. շատ թագաւորք ժողովին առ քեզ, մեծ մեծ իշխանք եւ հօքմա-
բար:— Թագաւորաց սիրտըն բանաս, եւ տէր անես քաղրի հազար. թէ
նայ ունի հազար չար կամ, նայ քո սիրովը մոռանան:— Երբոր խըմէ
կոյրըն 'ի քէն, որ 'ի մօրէն ծըներ խաւար, հանց քաղարաց տայ մեկնու-
թիւն, որ չէ տեսեր՝ չունի խապար:— Երբոր խըմէ մունճըն 'ի քէն որ 'ի
լեզուէն քամ ևւ արկար, քան ըզլեզուն լինի թութակ, մասխարանայ քան
զիւահար:— Զեռօքըն սուրբ քահանային՝ պատարագիս ամէն տաճար, դու
հիւանդաց բըմիշկ լինիս, մեղաւորացըս բաւարան:

Այս ինքնատիպ սաղը փառում է ձեռագիր Տաղարանէ մը՝ 1691ին
գրուած «ձեռամբ մեղաւորակարդ ԽիկԱՐ անուանեալ իրիցիւն»:

Ե. ԹԵՈ.

ԿՈՑՍ ԿՈՒՍՆԵՐԳՈՒԹԻՒՆ

Ինովանոյշն ես, ծովու րազին
Ես՝ կրակապաշտ սիրուդ կրակին,
Մեռան Աստղիկ, Մագրադինին
Որ ծընանխա զոյգ ածիւնեհն:

Գասսանակ՝ երև ու Մասունան
Հազիւ Գեղոյդ կը մօտենան,
Գիտնար այսպիս ըլլալն երբ
Քեզ կը ստեղծէ՞ր Տերը միտք:

Մեծ Քերրոյին փերրածն անգլիտ,
Սիրոյ փխնելի՛կ, մոխրիս քրոյտ,
Այնտ խաչոդ այրոյ նուշի
Զիս կը հաշշի ու կը մաշի:

Հաշտի կու սաս, մաշտի կու սաս,
Սըրհիւ շուք շուքս կու սաս,
Գանգուռներդ՝ ճակիս հարօտ,
Գիրկ զիրկ ծաղիկ, սեպին՝ կարօտ:

Շաղամարը որքը որքին
Կը գիրարե ու շու շուրքին,
Իրփուն ծաղիկ զանգուռներուդ
Թեկն աչ կապեց սերըս սիրուդ:

Մեղուն ծրծեց փարդն ու նարդոս
Որ իր մեղրին քերե ամրոս,
Ես՝ ծրծեցի Գեղըդ անհաս.—
Այս փերրածին մեղրին ըսպաս:

ԼԵՒՈՆ ԷՍԱԶԱՆԵԱՆ

Կոստանդնուպոլիս, Արեւելեան Կայսրութեան ոստանն ըլլալէ յետոյ, սկսաւ Հայաստանի ժողովուրդն ալ մագնիսել իր կրօնական փայլով, շլացուցիչ մշակոյթով և մանաւանդ զԵհտպետական գերիշխանութեամբ: Հայ կրօնաւորներ, հայ ուսանողներ, հայ իշխաններ կ'յաճախէին հոն, և հայ գաղութ մը կըրցաւ: Հաստատուիլ այդ հրաշագեղ քաղաքին մէջ, Այս գաղթականները սիրալիբ բնդունելութիւն գտան յոյն ժողովուրդէն, որու դաւանակից եղան հաւանօրէն, բնդունելով Բազիկզոնի ժողովք, հալածանքի անպատ արքիւր Լուսաւորչի հօտին համար: Հայկական լեռնագագաթէն եկած քաջակորով ու հանճարեղ ազգայիններ կըրցան աւագ պաշտօններու տիրանալ, և մինչեւ իսկ քսանի մօտ Հայեր կայսերական գահէ բարձրացան: Բիւզանդեան ժամանակագիրներէ քաղելով, Քրանասցի պատմիչ մը, Վիգոր Տիւրքի, կ'ըզէ թէ Կոստանդնուպոլիսի կայսրերը իրենց պալատին շուրջն ունէին հայկական հօր պահապան մը, զոր «գեղեցիկ զինուորներ» կ'կոչէ: Անշուշտ մեր ուժեղ լեռնականներն ալ կ'մասնակցէին կանաչ ու կապոյտ կուսակցութիւններու ահաւոր կռիւններուն, որոնք արիւն կը հեղեղէին Ասպարեզին մէջ, բոցերու ճարակ կ'ընէին շրջակայ շէնքերը և սմբողջ ոստանը կ'ստրտէին յաղթանակի ճիշերով:

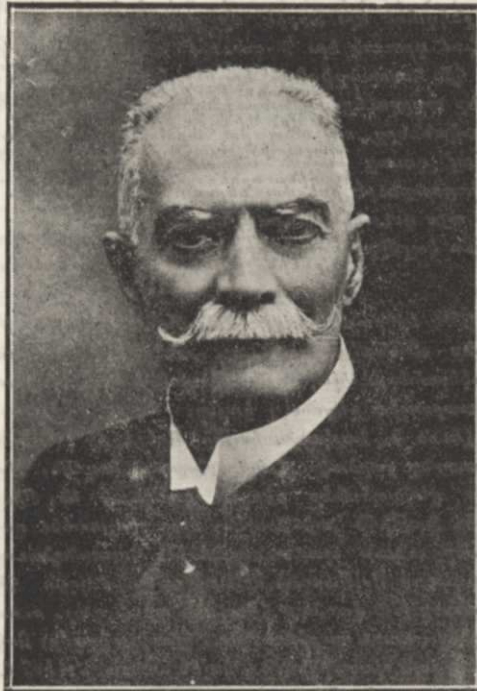
Հայութեան այս փառաւոր անցեալը կ'յիշէի, ամէն անգամ որ Ալիա-Սօֆիա երթալու հետաքրքրութիւնն ունենայի, հոյաշէն տաճար ուր մեր վարդապետները յոյն կրօնաւորներու հետ զիճած են աստուածաբանական խնդիրներու վրայ, և ուր Կազիկ Բ. հայ անկախութեան գաղտը պաշտպանած է աներկիւզ: Հոն ի դուր փնտռած եմ այն մուտքը որ կ'կոչուէր Հայկական Գուռ, և այն մատուռը կամ խորանը ուր հայ կղերն արտօնուած էր պատարագել իր մայրենի լեզուով: Հոն հիւսցումով զիտած եմ գմբէթը, որ սքանչելապէս կ'հանգչի շորս յենարաններու վրայ, հրաշակերտ զեհտութեան ու յանդընութեան, և շեմ կըրցած հաւատալ թէ Պարթևոնն ստեղծող ազգը մեր Տրգատ ճարտարապետին պէտք ունեցած ըլլայ, նորոգելու համար Անթեմիոսի կանգնած աւելի խիզախ գմբէթը, որ փլած էր տասնմէկ տարիէն:

Ժողովուրդը կ'սիրէ զէպեր հիւսել նշանաւոր շէնքերու շուրջը, ինչպէս որ կ'ընէ նշանաւոր անձերու համար: Ալիա-Սօֆիայի թուրք յիշխօններուն կարկատած պատմութիւնները զուրկ են գեղեցկութենէ, մինչ յունական աւանդութիւնները սրտաշարժ բանաստեղծութեամբ մը օժտած են: Հանրածանօթ է այն յոյն հրաշափէպը թէ քահանայ մը կը պատարագէր մայր խորանին առջեւ երբ օսմանեան զինուորները ներս խուժեցին, և աներեւութացաւ խորանին քովի պատին մէջ, ուր կ'ապրէ և պիտի ապրի, մինչեւ որ գայ շարունակել իր կիսկատար թողած պատարագը, երբ խաչին կրօնը վերահաստատուի Բուստիանոս Ա-ի տաճար:

բին մէջ: Նուազ ծանօթ է այն աւանդակէպը թէ՛ Յոյները, թէ՛ Նասիւնի փոխցունել ուղեւոր մայր խորանին համակ արծաթէ ու ոսկիէ ձուլուած և ազամանդներով պծնուած սեղանը, երկու կից նաւակներու վրայ հաստատեցին զայն, այդ նաւակները, Սամաթիայի բացը համեմտի, ընկղմեցան իրենց բեռին ծանրութեանը տակ, և սեղանն իջաւ ծովին յատակը, ուր կը մնայ ցարդ. ծեր յոյն ձկնորսներէ լսած եմ թէ՛, երբ ամենակատաղի փոթորիկներ յուզեն կոհակները, սեղանին ծաւալին շափ ջուր անշարժ կը մնայ ծովի մակերեւոյթին վրայ, հան ուր խրած է այն անգին մատուցքը:

Զարմանալի պիտի ըլլար եթէ Այիա-Սոֆիա համանման վէպերներն չսած չըլլար քրիստոնեայ Հայուն ալ, զաւակ ցեղի մը որ օժտուած է բանասեղծական բընազգով ու փայլուն երեւակայութեամբ: Արդարեւ, մանկութեանս ատեն, պողոտայի ծերերէն լսած եմ հետագայ պատմութիւնը:

Փաթիհ Սուլթան Մէհմետի մահէն տարիներ յետոյ, աւագ շարաթ օր մը, անծանօթ յոյն սարկաւագ մը յոյն նպարովաճառի մը խանութը կ'երթայ՝ սփոր մը ձէթ զնելու, պայմանով որ անոր աշակերտը շալկէսա-

Միհաս Զեբազ (1921)

փորն ու իրեն ընկերանայ մինչև տուն, ուր դրամը պիտի վճարուէր: Նպարովաճառը կ'ընդունի այս պայմանը, և սարկաւագն ու աշակերտը ճամբայ կ'ելլեն: Երբ կը մտնեն Այիա-Սոֆիայի սարկաւագը յանկարծ անսեռանելի կ'դառնայ և անսեռանելի կ'դարձունէ իրեն ընկերացոյ յոյն պատանին ու սփորն ալ: Այսպէս ներս կը մտնեն մզկիթին մէկ ծածուկ դուռնէն, որ կ'փակուի իրենց ետեւէն: Աշակերտն ա'լ խանութ չի վերադառնար, և նպարովաճառն ի զուր կը փնտռէ զայն ամբողջ տարի մը: Յաջորդ

աւագ շարած օրը, զուռը կը բացուի և պատանին կ'արձակուի, ձէթին փոխարէն ափ մը ոսկի ստանալով: Ոչ-մահաճակատաներուն խտիւ աբղիլուած էր մղկիթ մտնել: Թուրքերը գաւիթին մէջ կը ձերբակալեն դեռահաս կիսուրը և քաշքշելով կը տանին իրենց դատաւորին, որպէս զի մահափճիւ ստանար իրը սրբապիղծ, եթէ մերժէր խոյամտնալ: Տղան, որ կ'կարծէր թէ նոյն օրը մտած էր Այիա-Սօֆիա, կ'պատմէ իր զլխուն եկածք և բերել կու տայ նպարավաճառք, որ կ'հաստատէ անոր պատմութիւնը: Կ'յարէ թէ, մղկիթէն ներս մտած առեն, տեսած էր յոյն քահանայ մը որ կ'պատարագէր խորանին առջեւ, և ինք խոր քունի մէջ ընկղմած էր: Տարիէ մը արթննալուն, ստացած էր ափ մը ոսկի և ճամբու գրուած էր: Գոտաւորին ցոյց տուաւ ոսկիները, և յայտնուեցաւ թէ հին կոստանդնուոս կայսեր կտրել տուած ոսկիներէն էին: Իրողութիւնը պարզուեցաւ բոլորովին, և այս հրաշքը այնքան զարմացուց մահ-մետականները որ անպարտ արձակեցին նպարավաճառին աշակերտը: Յիշեալ զուռը տարին անգամ մը կ'բացուի, Զատիկի տօնին առթիւ, և կ'արտաբուրէ բուրվառներուն խունկը. պատին մէջ ապրող կրօնաւորներն այս զուռնէն զուրս կ'նետեն իրենց կերած զատական հաւկիթներուն կարմիր կեղեւները:

Եթէ երկրայեւի է թէ Հայ մը Այիա-Սօֆիայի գմբէթին վերաշինու-թեանը մասնակցած ըլլայ, աներկբայ է թէ ուրիշ Հայ մը հոյակապ յիշակերտներու շարք մը թողած է կոստանդնուպոլսի մէջ: Այս Հայք ճարտարապետ չէր, այլ կայսր:

Լեւոն Ե. Հայկազն, կայսր Արեւելքի (813-820), չէր հաւատար որ իր ստանը յարձակում կրէր հարաւի կողմէն, Մարմարայի եղբէն, ուր ուրիշ վեհապետներ բերդեր կանգնած են, Բիւզանդեան կիկլորիոնէն մինչեւ Ֆաթիհի Ետի-Գուլէն, որոյ պայտածեւ զարդերը կարծել տուած են մեր անուս պատաններուն թէ կոստանդնուպոլսէն շէլլենուհի մը առեւանդող Ս. Սարգսի երկնաթռիչ նժոյզին հետքերն ըլլան: Ինք կը հաւատար թէ վասնզը հիւսիսէն պիտի գար. ուստի հինգ մեծ բերդեր կանգնել տուաւ պարիսպներուն հիւսիսակողմը, Ոսկեղջիւրի վրայ, բերդեր զորքը յոյն պատմիչները կ'կոչեն Բիւզարի'րիոն (Հնգարուրդ): Հայազգի կայսեր զուշակութիւնը կատարուեցաւ վեց զար յետոյ, երբ Ֆաթիհ, իր տորմոզը Վոսփորէն ցամաք հանելով, սահեցուց իջուց Ոսկեղջիւրի մէջ, և հնակէ յարձակելով տիրեց քաղաքին: Եթէ վերջին կայսրը, կոստանդին ժ. Գ., զօրաւոր բանակ մը կեղբոնացուցած ըլլար լեւոնեան աշտա-րակներուն առջեւ, թշնամին չպիտի կարենար յաղթանակել:

1889ին էր որ վերջին անգամ գաջի տեսնել այս բերդերը, Պայաթի հայ ու հրեայ թաղերէն անցնելով: Թէեւ հազարամեայ, անխարխար մնացած էին, և մեր ծերունիները բիւզանդեան շէնքերուն այս ամբու-թիւնը կ'վերադրէին անոնց իր թէ հաւկիթով շաղախուած ըլլալուն:

լեւնեան ամրոցներուն ճակատը դեռ զարդարուած էր քարէ խաչերով, այնքան ամրապէս ազուցուած որ հեթանոս ձեռքեր չէին կրցած ջնջել զանոնք: Անոնց գաղաթիւն վրայ ծառեր բուսած էին ու հայ կազբօշոյներ կ'ըջէին մերկ ոտքերով: Զարմանալի է որ մեր պատկերազարդ հրատարակութիւնները զանց առած են Հայկազն Լեւոնի բերդերը, փառաւոր կոթող Հայկական մեծագործութեան ու հեռատեսութեան:

Քանի որ յիշատակեցի Պալատի երկու թաղերը, աւելորդ չպիտի ըլլայ յարել թէ հայ թաղին գլխաւոր զարդն է եկեղեցին, զոր, բայտ աւանդութեան, Յոյներ շատ չափաւոր պայմաններով ծախած են Հայկառուն, անոր մէջ մարդասպանութիւն գործուած ըլլալուն համար (մեր ծերունիները կ'հաստատեն թէ Յոյները ամեն գնով ձեռքէ կ'հանէին իրենց այն եկեղեցիներն ուր արիւն հոսած ըլլար): Ս. Հրեշտակապետունի ներքին դուռներ որոնք դարաւոր են և լատին արձանագրութիւններով ու Ս. Գէորգի պատկերներով ծածկուած: Կալով հրեայ թաղին, մեր ծերունիները կ'հաստատային թէ Յիսուսին ապակ ածող նրբայեցին կենդանի է դեռ ու հոն կ'ապրի, աջ ձեռքով իր ծունկը ծեծելով անդադար, իր պատիժ իր անզգամութեան, թէեւ կային ծերունիներ ալ որոնք կ'հաստատային թէ այս Հրեան նրուսաղէմի մէջ կ'ապրի: Ահա հայկական աւանդութիւն մը, արժանաւոր զուգական քրիստոնեայ նրուպայի այն աւանդութեանը թէ Ահապերոս անուն Հրեայ մը, թողած չըլլալով որ խաչարարձ Յիսուսը պահ մը հոնգիտ առնուր իր դրանն առջեւ, իր այս անգթութեանը փոխարէն՝ թափառական Հրեայի փոխուեցաւ:

••

Սամանեան տիրապետութեան ստիկ, բնական էր որ Հայերը չկարենային գրաւել այսքան բարձր դիրք: Սակայն մեր ամիրանները, մեր կսկապետները, մեր մատուրականները կրցան կարեւոր դեր խաղալ այս նոր միջավայրին մէջ ալ, և եղաւ ժամանակ ուր ամրոցը Բուսէլիի և Անատոլուի ելմտական վարչութիւնը Հայերու յանձնուեցաւ: Եթէ Սուլթան Մահմուտ Պէղծեան մը ունեցաւ իր խորհրդական, շատ եպարքոսներ, նախարարներ ու փաշաներ իրենց սեղանաւոր ընտրեցին հայ ամիրաներ, որոց խորհուրդ կ'հարցնէին ամեն անգամ որ կ'ընտրու խնդիրներու պատահէին: Այս ամիրանները Ակնցի էին ընդհանրապէս և սերած կը կարծուէին Անիի նախարարներէն, որոց կ'նմանէին իրենց հազուադիւս նրբամտութեամբ, գոռոզ ու հեշտասէր նկարագրով և փարթամ առատաձեռնութեամբ: Նալեան կ'պատմէ թէ, երբ Ակնայ կ'մտնեայ մեծ եպարքոս մը, որ Անատոլուի մէջ քննական պտոյտ մը ընելու ելած էր, տեղացի Հայում մը կ'հարցնէ թէ ի՞նչ էր այդ քաղաքին գլխաւոր բերքը: Վեր հոգը, շատ քարուտ ըլլալով, ոչինչ կրնայ բուսցունել, կ'պատասխանէ Ակնցին: Էկին ասում պիտի լի:

Չինիի-Քէօշկն եղաւ այն առաջին յիշակերտը զոր թուրքերը կանգ-

նեցին Կոստանդնուպոլսի տառւմէն յետոյ, 1875ին, այս գեղեցիկ շէնքին մէջ փոխադրուեցաւ Հնութիւններու Թանգարանը. Հնագէտ Տէթիէէն յետոյ, հայ արձանագործ մը, Երուանդ Սսկան, Թանգարանին գլխաւոր կազմակերպիչը եղաւ, գասակարգելով հնութիւններն ու վերակազմելով հաշմուած անդրինները: Ինք էր որ անօրէն Համաթի Պէյին օգնեց, նեմրուածադի Դամբարանէն հետ փոխադրելու Արտաշուրեան Հրանդի կամ Երուանդի յունական արձանագորութիւնը: Ինք ճոխացուց խորաքանդակները Թրակացի ձիաորներուն, զորոնք քստ հասիօս Ռէնաքի, քրիստոնեայ Յոյները շփոթեցին հրէշասպան Ս. Գեորգի և Ս. Դեմեզրի հետ, այնպէս որ, միշտ քստ Ռէնաքի, դեռ 1867ին Ֆիլիպիէի շայրքը, անոնց հետեւելով, իրենց եկեղեցիին մէջ մտն կ'վառէին Թրակացի որսորդի մը մարմար պատկերին առջև: Թանգարանին հայկական մասը շատ աղքատ մնաց սակայն: Արաստիայէն բերուած ոսկի օղերն ու մանեակները աւելի յոյն վարպետներու կրնան վերագրուիլ, և Վանէն բերուած երկու պղինձէ սփինքները, որոնք կաթնասյի կոթեր էին, բաբելական արուեստի նմոյշներ են, իրենց հոյաթեւեան երեսոյթով ու ճակատին վրայ իջնող ուղղափառ դրոշակի մը կիսափուլ հիմերուն մէջ գտնուած հին քար մը, որ խոսուչ շրջանակի մը մէջ կ'ըցէ կանոնաւոր գլուխ մը, փռիզեան վեղարածու գղակով, և որոյ յատակը եբրայական արձանագորութիւն մը խոր ու սեւցած տառերովը ծածկուած է. Ռէնաք կ'վկայէ թէ Արզար Թաղաւորին կիսարձանն է այս, Քրիստոսի կողմէ անոր ուղղուած նամակին առաջին տողովը:

••

Թուրքերը, զինուորական ու վարչական տարր, պէտք ունէին յոյն ու հայ արհեստաւորներուն: Ուստի կազմուեցան զանազան արհեստակետութիւններ, բաւական քնդարձակ մենայնորհներով օժտուած: Վարպետներուն Լօնտա օսասիները զրէթէ անկախ դատարաններ էին, և արասուութիւն ունէին պատժել իրենց յանցաւոր դատած արհեստաւորները:

Թամբագործներու Թրչախառն հսկմովն յետոյ, որոյ Սարաճհանէն քաղաք սպաստանի տեղ կ'ըստայէր, ազգեցիկ արհեստակետութիւններէն էր Պիսիւնիլի հսկմք, որ հաստատուած էր Պինպիր-Տիրէքի մէջ, Ալիա-Սօֆիայէն ոչ շատ հեռու: Պինպիր-Տիրէք Փիւլոքսենոսի հին ջրջեղջն է, յետոյ բոյորովին ցամբած: Կ'պարունակէ 22A սիւն միայն, այլ իւրաքանչիւր սիւն երեք հասուած է կ'բաղկանայ, երկու մարմար զօտիներով ամրապնդուած: Երբ վերջին անգամ այցեցի այս խաւարային շէնքը, հինգ հայ վարպետներ կ'աշխատէին իրենց զեռահաս աշակերտներով, և ձեղունին խաչածու կամարներուն տակ կ'տարածէին իրենց մետաքսեայ երկար լարերը, որոնք, շէնքին անարև խոնաւութեանը պատճառաւ բացառիկ կակղութիւն մը ստանալով, շատ յարզի էին կօշկակարներուն համար: Այս հիւսկէնագործները նիհար ու սփզոյն էին,

Հանձնի աշխատանքներու պէս: Յոյց տուին ինձ խաչազարդ սիւն մը, և յայտնեցին թէ «ձինիվիզ Գուգանդին» քանդակել տուած էր այս խաչը, ջրամբարին շրջապատն աւարտելէ յետոյ: Երիցազոյն վարպետը յանձն առաւ առաջնորդել զիս, և, եռանկիւն պատի մը առջեւ տանելով, հետագայ վիպարաան պատմութիւնն քրաւ:

«Ժամանակաւ հոս կայ եղեր պարսիսանիկ մը, ուր տասներեք գեղեցիկ բողեր կ'ընդունին եղեր ու կ'իւեղդեն եղեր հարուստ ճակաճաններ, անոնց զրամբ կողպտերով: Գամպուր Սուլթան Սէլիմ, իմանալով զայս, ծպտեալ կ'իթափանցէ դարանին մէջ և կ'զրուէ պոռնիկներուն զանձերը, այնքան ճոխ որ Սուլթան Ահմետի մզկիթին շինութեան ծախքերուն կըցան բաւել: Կիները կ'աղաչեն որ չդիտատուին, այլ Սէլիմ չզլծաց այդ անգութներուն և այս պատին մէջ հիւսել տուաւ զանոնք, իրենց զգեստները հագած: Պատին ներսի կողմը պարապ է: Հոն տասներեք ոճրադործները մերթ կ'շարժեն իրենց արիւնլուայ բազուկները, մինչ սեւ գերեզմանոցը կ'ըստի իրենց ոտքերուն տակ և իրենց գէմ կ'ըստըն իրենց զոհերուն սակործները: Սէլիմ մեր կսկսալին յանձնեց այս շէնքն իբր կիսիկ (կալուած զոր արհեստաւորը լոկ արհեստակցին կրնայ ծախել): Ամեն պիսիսիսի հոգի բաժին մը ունի հոս, այլ Եւրոպայի մերցումը մեր արհեստն ալ փճացուց, և հինգ հարիւր հայ վարպետներէն հինգս միայն մնացինք: Անկարող եւք վճարել Պինպիր-Տիրեքի տարեկան տուրքը, 3,200 դրուչ, և պիտի ստիպուինք ծախել Տէրքոսի Լնկերութեան, որ յայտարարեց թէ այս ջրամբարը, ջուրով լեցուելով, կրնայ բաւել ամբողջ աշխարհի պէտքերուն: Կիւսիւշ-Պաճաք Մէնչիքօֆ ձեռնարկեց պեղել այս եռանկիւնը, հնութիւններ գտնելու յուսով, այլ կառավարութիւնը զաղբեցուց պեղումները, և Մէնչիքօֆ քսան ոսկի սնդիկեց մեզ, որ օգնած էինք իր ձեռնարկին: Մենք սլ առաջնորդեցինք զայն Երէ-Պաթան Սէրախի մէջ, ուր փոխադրեց նուակ մը և անով շքրջեցաւ այդ ջրալի ջրչեղջին մէջ: Ամերիկեան թղթակից մը վերչերս արուեստական լոյս փտեց հոս և լուսանկարեց շէնքը, պատկերազարդ թերթի մը մէջ հրատարակելու համար:»

••

Պինպիր-Տիրեքէն կ'անցնիմ կնիչերիներու թանգարանը, որ զուրկ չէ հայկական յիշատակներէ: Կը պարունակէ զածէ 150 արձաններ, Ապս-իւլ-Մէճիտի օրով թրծուած ու Մահմուտի ժամանակակից տարազներով հագուեցուցած, այն Մահմուտին որ 1826ին ջարդել տուաւ կնիչերիները, «ոչ թէ բոլորը, կ'ըսէ ինձ թանգարանին թուրք պահապանը, այլ քստորդը միայն, զի, եթէ բոլորն ալ ջարդուէր, մարդ չպիտի մնար աշխարհի մէջ»:

Արձաններէն հինգը Հայեր կ'ընկալացուան, և կ'կրեն հետագայ թուրքերէն արձանադրութիւնները:

1. Մասակն Բայաւր, Կիւսիւշ-մատենի հայ գործաւոր, որ, քստ յիշեալ

պահպանելն, անփոփոխ պահած է ցարդ իր համազգեստը. կարծիք շերտաշերտ լայն գդակ՝ սեւ անպարօշոփ, սեւ վերարկու՝ բաճկոնածեւ, ճերմակ-կարմիր գծաւոր պատմութան՝ շապկածեւ, ասլա շարվար՝ գօտիով անդուած, կարծիք մոյգեր:

2. Իւրեկնիդիւն քիւրիդիսի, հայ երիտասարդ՝ սեւամորթ գլխանոցով, գորշ վերարկուով, գծաւոր թուխ պատմութանով ու գօտիով:

3. Իզմիր Իւրեկնիդիւն քիւրիդիսի, զմեւնահայ երիտասարդ՝ համանման տարազով, ոչլ գլխարկին գազաթը շէկ կերպուս:

4. Իզմիր Իւրեկնի քերծիւմանը, հիւպատոսարանի զմեւնահայ թարգման, քառակուսի ճերմակ գդակով:

5. Իւրեկնիդիւն եսկի գրչափի, գորշ մորթէ զալփագ, որոյ ձեւը կ'յիշեցունէ պատարագիչ քահանայի սողաւարու:

Կ'արժէ հայ մամուլին մէջ հրատարակել այս արձաններուն գունաւոր պատկերները, անկորուստ պահելու համար մեր պապենի տարազներուն յիշատակը:

Հինգերորդ արձանին գրեթէ համանման է յաջորդը՝ Բուլղարին հսկի գրչափի: Այս նմանութիւնը կ'յիշեցունէ ինձ կարեւոր պատմութիւն մը, զոր մեր ծերունիներէն լսած եմ:

Սուլթան Մահմուտ, Յունաստանի սպտամբուլթենէն զայրացած, հրամայեց չարդել իր յոյն հպատակները, առանց քնասելու միւս քրիստոնեաներուն, որոնք հաւատարիմ մնացած էին: Մեծ եպարքոսը ենդիւնը Աղասին հաղորդեց այս հրամանը. սակայն, կոստանդնուպոլիս մէջ, կոտորածին առաջին օրը մի քանի Հայեր ալ սպանուեցան, Յոյն կարծուելով: Պատրիարքարանը յուզուեցաւ և դիմեց ազգեցիկ ամիրայի մը, որ ծանօթ ու սիրելի էր սատրաղամին: Ամիրան խոստացաւ չարիքին առաջն տոնուլ, իսկոյն ներկայանալով մասնին:

Այն ահաւոր շրջանին մէջ, կարգ մը մահամեականներ պատուակ կ'փնտռէին խոշտանգելու համար կեսուրները (կ'պատմուի թէ շուկային մէջ Հայ մը ծեծած են՝ կանաչ լեմոնի մը կեղեւին վրայ կոխած բլլալուն համար, առարկելով թէ կանաչը նուիրական գոյն մ'է): Ուստի մեր պապերը խոհեմութիւն սեպած էին տեսակ մը դազանի լեզու. հնարել, հայերէն խօսակցութեան մէջ չգործածելու համար այնպիսի բառեր որոնք տիրող ցեղին ու շք գրաւէին ու հալածանքի առիթ տային: Մուհամեթի տեղ կ'ըսէին Գուհ, Սուրբանի տեղ Արֆայ, Թուրքի տեղ Ալլազգ, Գամիի տեղ վճարանի, Ենիլիլի տեղ փառուր, սատրագամի տեղ մասնի, եւն. իթէ ուզէին բնի թէ Ինկիլիզն ու Պրանսրզը պատերազմ հրատարակած են Մակոփին զէմ, կ'ըսէին թէ կրակոսն ու կարմիր-լարը ծեծ ունին Ձուկ-Սեսուին հետ:

Մեծ եպարքոսը լսեց ամիրային գանդատը, և, կանչել տալով ենդիւնը Աղասին, յանդիմանեց զայն, Հայերուն սպանութիւնն արգելած չլլալուն համար: «Ի՞նչ է Հայը Յոյնէն զանազանելու միջոցը, պատասխանեց ենդիւնը: չէրիններուն պէտքը Երկուքն ալ միեւնոյն կերպով կ'հագուին»: Սատրա-

զամբ, որ յոյն ուրացողի մը դաւակն էր, բաւական հրեամ գիւրին միջոց
մը սովորեցունել քեզ: Պատուիրէ ննիչէրիներուդ որ, երբ քիսստոնեայ մը
բաննն, իրենց ձեռքին հինգ մատերը վեր ցցելով՝ հարցնեն անոր թէ
քանի՞ մատ է այս: Եթէ պիչ պատասխանէ, Հայ է, մի՛ դպչիք, իսկ եթէ
պիս արտասանէ, Յոյն է, թողուցէք գլուխը: Այս հրահանգը գործա-
դրուեցաւ կէտ առ կէտ, և պիչ հնչելու սնկարող բազում անմեղաներ
նահատակուեցան, մինչ Հայը զերծ մնաց վտանգէ, իր մայրենի լեզուին
ձայնական ճոխութեանը շնորհիւ: ՄԻՆԱՍ ԶԵՐԱԶ

Մատի]]

ԱԶՍՏ ԽՈՒՆԵՐ ԿՐՕՆԻ ՄԻԱՍԻՆ

Մարդուս իրաւունքին քով հողին իրաւունքը կայ: Կրօնամուտու-
թիւնը խորտակել և անսահմանութիւնը պաշտել, ա՛յս է օրէնքը: Բաւա-
կան չսեպենք Տիեզերք ծառին առջեւ ծունր դնել և ստողերով լի
ոտերը նկատել ակնապիշ: պարտք մը ունինք որ է աշխատիլ մարդկային
հողին համար, խորհուրդը հրաշքին դէմ պաշտպանել, անիմանալին
պաշտել և անհեթեթ մերժել, անմեղանի իրաց մասին հարկաւորը միայն
ընդունիլ, հաւատքը մաքրել, կրօնքին վրայէն աւելորդապաշտութիւն-
ները սրբել:

Վանականը մենաստանին մէջ կը տառապի՝ վայելիլու համար: մահ-
ուան վրայ փոխը կը քաշէ ան. երկրային խաւար կու տայ՝ սեղք
երկնային լոյս առնելու համար: Արքայութեան ժառանգորդը վանքին
մէջ դժոխքը կ'ընդունի՝ իր ժառանգութենէն իբր կանխադճար: Ինքնա-
պանութիւն է միանձնուհի կամ կրօնուոր բլլալը, փոխարէն յաւիտենու-
թիւն կը վճարուի:

Կը պախարակենք եկեղեցին՝ երբ խորամանկութեամբ թրծուի, կ'ար-
համարենք հոգեւորը՝ երբ աշխարհական իրերու համար հողի տայ, բայց
ամենուրեք կը պատուենք խոհուն մարդը:

Բարեւ կու տանք որո՛ւ որ ծունր կը կրկնէ: Մարդուս պէտք եղածն
է հաւատք մը: վա՛յ անոր որ բանի մը չ'աւտար:

Շատ պէտք ունինք այն անձերուն որոնք միշտ ազօթք կ'ընեն
ամենեւին չազօթողներու համար: Մեր ուղածն է դիմնալ թէ ազօթողք
ո՛րքան կը խորհի ազօթելու տանն: Անոնց դասէն ենք որ կ'աւտան թէ
պարաստուած ազօթքները ողորմելի բաներ են, իսկ սրտազին ազօթք-
ները՝ վեհ: — Ազօթք բնիլու կերպն է՛նչ կ'ուզէ բլլայ՝ լաւ է, բաւ է որ
անկեղծ բլլայ ազօթողը: Հակառակ կողմ դարձուր ազօթադիրքդ ու
թոխ՛ր դէպ անմահութիւն: Հ Ի Կ Կ Ե

Մ Խ Ի Ք Ա Ր Ա Ն Ք

Ա. Ա. Տիրեւի

Վիշրդ պիտի յառնուան՝, Տիրե՛րի,
Եւ խօսե՛րհն սխումակ՝
Զորս հայրենի սեր միտքդ կը քերհ,
Պիտ՛ անկնա՞յ շարունակ . . . :

Աղիւսն աղիւսնդ՝ իշած փոսր-սապակին
Մանով մը հասարակաց,
Բաւ՞ի՞ն մ'է որ չը գտնուի վերջսին
Քաւ իրաւունքդ կորուած :

Գիտե՛մ ո՛րքան մանկութիւնն էր գեղով չի,
Ո՞վ բարեկամ սրգաւոր.
Երբէք բախի՞ծը ըստփոխու փորձ չըրի՝
Անարգանքն զը սնոր :

Սակայն երկրին էր, ուր չմնայ բաներուն
Պահուած է բախոր դաժան,
Անի վարդ մը, կեանքն ապրեցաւ վարդերուն՝
Պահիկ մը սոսկ սոսքուան :

Բռնաւոր մանը չունի՛ զոյց ընկեր,
Պաղատանքն ին ընդունայն,
Անգո՛ւրը պինդ մը խրցեց իր սկանչներ,
Զի՛ լըսեր մեր ողբի ձայն :

Այնքան յարդով պօսած անշուք ճիւղին խոր՝
Կ'ապրի անոր լուծին ճակ.
Պարխապներուն լուսի պահե՛նորը զինոր՝
Զի՛ պահեր ընաւ մեր արքայ :

Տեսնե՛ցաւ ու համբերութիւնը հասնի՞
Անանդի է եւ ունայն.

Տիրոջ կամքին հրշու, հանգիստ կեանք մ'ապրի՞
Գիտութիւնն ա՛ն է միայն :

Քարգմ. Ս. ԲԻՒՐԱՏ

ՄԱԼԵՌՊ

ՎԻՐԱՒՈՐ ԱՆԱՍՈՒՆԸ

Քօն 2. Սիսնոց Երեւանի

I.

Աւաջին անգամ էր Վարդուհի անունը լսելուս՝ բնազդաբար իրեն նայեցայ: Եթէ մինակ ըլլալի, խնդալէս պիտի մարէի հակապատկերէն: Ինքզինքս բռնեցի, զուարճանալով զիպուածին այս խաղին վրայ որ ինձ կը յեշեցնէր շատ սրամիտ բարեկամի մը կատակն՝ ի գէպ յոյն մանկաւ մարդ ազատինի մը՝ Լեւկոթէի, խլուրդի մը պէս սեւ, զոր յարմար դատած էր իր քով առնել հօրաքոյրս, ան առնն մայր երկու մանչու: «Տեսողութեան խնդիր պարզապէս...: Մկրտութեան աւագանին վրայ դայն բռնողը՝ սեւը ճերմակի տեղ առած ըլլալու է...»:

Բառք, թեթեւ տարուզազութեամբ մը, կրնար պատշաճիլ Վարդուհիին Պրտեհութիւնն ունեցայ մանաւանդ զայս հաստատելու, երբ յանկարծ հանդիպեցայ Պրն. Զ***ի տունը, սպասուհիին հետ վեճած ատեն: Բացատրեմ ինքզինքս:

Տիրոջը համար — աղնիւ և բոլորովին ինքնատիպ մարդ մը — որ ծնունդս անսած էր, նաեւ սպասուհիին համար զոր 6 տարիներու բնակութիւն մը մայրաքաղաքիս մէջ՝ չէր յաջողած յղկել աաշէլ, նեղացուցիչ վիայ մը չէի: Սրով երբ Հայուհին ուղղակի առաջնորդեց զիս ննջախուցք բարեկամիս և այս վերջինը հաւանեցաւ քնդմիջել իր խօսքերը՝ զիս նստեցնելու համար, անոնք վեճերնին նորէն շարունակեցին: Այսպէս տեւեց կէս ժամ և ես չկրցայ քմրուել խնդրոյն էութիւնը: Վասն զի երկուքին ձայները շատ կը խառնուէին իրարու՝ սուր ճիշդութեամբ զիս իր գատաւոր բռնեցին: Երբ մին ու միւսը կ'ըսեմ, կը շփազանցեմ, տէ՛րը միայն հասկնալու կարող կ'ըլլայի: Արդարեւ, հակառակ կամքիս բովանդակ ձգտումին, ինձ համար գրեթէ մեռեալ տառ մըն էր տարօրինակ գուռաբարբառը Վարդուհիի, որ՝ բնիկ Մշեցի՝ իր կատաղութեանը մէջ նախազատութիւնները կը լումլումէր, իրաւունքը շահելու համար: Հրօժարելով ուրեմն գատաւորի գերէս, ուրիշ ոչինչ լաւագոյն գտայ բնի՝ քան յօրինել պատկերը Վարդուհիի դէմքին:

Ճիշդ ինչ տարիք կրնայ ունենալ... գծուար պիտի ըլլար բսելը: Վասն զի եթէ հազար ծեքածուս գիծերը կը կարէին կ'անցնէին էրածմարկած ու կաշիացած մորթին վրայէն, սակայն և այնպէս իր քողին քառակուսին զուրս ջցուող մազերը փայլուն ամուխի սեւութիւնն ունէին: Երբ անց աւելի պայծառ թելի մը ստուերին. շրթունքին շարունակական կծկումովը բաց թողած ակուններն ալ սպիտակ էին և առողջ. մտա-մատ բնքութիւնը՝ իրար կպածի պէս արմատին վրայ քիթին որ գիշատիչ թռչունի մը կռածագ կտուցին կը նմանէր. պզտիկ սեւ աչքեր՝ շարժուն, գրեթէ վայրենի՝ բարկութեանը պահերուն՝ կը լրացնէին ամբողջ

դիմագծութիւնը որ չէր կրնար անշուշտ ո՛չ իսկ հեռուանց յիշեցնել
«ծաղկանց թագուհին», որուն անունը կը կրէր ինք:

Այս հաստատութիւնն ընելու վրայ էի, երբ ծերուկ բարեկամս՝ որ
զայրացած կայսեր շարժումած քով յաջողած էր վարդուհին փռուերը
զրկել (Տացի համար), ինձ դարձաւ ազատուողի խոր հառաչով մը.—
«Ահա առիկիւմ կ'իմ կեանքս: Ապուշին մէկն է. երբ գլուխը բան մը դնէ,
ո՛չ Աստուած և ոչ ալ սատանան կրնայ հանել անկէ: Բայց ս'ըր գտնել
լաւագոյն մը: Կը տեսնէ՞ք, աղւորս. ճշմարիտը սա է որ երբ մարդ իմ
տարիքիս հասնի և ունենայ զաւելքներ որոնց հո՛գն անգամ չըլլայ ինք,
աւելի լաւ է երթալ անկիւն մը քնանալ մշտնջենական կերպով...»:

Իրեն նայեցայ: Դէմքը թեւ քիչ մը պաղ, բայց հակառակ 82
տարիներուն տակաւին գեղեցիկ՝ կորուսած էր իր յարձակող արտայայ-
տութիւնը: Իր պրկուած գիմագծութիւնն ու կքուն մարմինը համակե-
ցին զիս կարեկից ազապատանօք: Զրկու մնամերձ ասնջանքի մը մէջ այս
անոքիկ ու մենաւոր ալեւոյթը քաշքշելու դատապարտուած բարեկամիս
ճակատագիրը, չգիտեմ ինչո՞ւ, այդ վայրկեանին, մտածել տուաւ ինձ
Հայր Գորիոյի պատմութիւնը: Եւ ես անիծեցի փափկանկատութեան
զգացումը որ դիւրագոյն անաջարկը քանիցս գամած էր շուրթերուս,
իր մասլ գոռոզութիւնը վերաւերելու վախով:

Այս խորհրդածութիւններն ընելու վրայ էի, երբ վարդուհին, առանց
իմաց տալու, թաթառի մը պէս և կուտաղան շան մը երեւոյթով ներս
մտնելով՝ հարցուց տիրոջը թէ կրնա՞ր սեղանը դնել: Պատասխանի տեղ,
ծերունին բռնեց թեւէս, և ձեռքը զաւազանին ի յեց՝ այն խցիկը զնաց
ուր աստու իրեկուն կը ճաշէր. մէջքը ընդեզէններ լողացող սեւ ապուրէ
մը քանի մը զգալ լափեց լուռումունջ, մէկդի հրեց գրաւիւրայի կտորը՝
զայն առանց խորելու, և մնաց մտածկոտ, արմուկները սեղանին: Իրեն
նայելով, միտք բերի իր աղաքը որ քաղաքին մէկ կողմը բանուկ ու
բարդաւած վաճառատուն մը ունէին, միտք բերի իր աղջիկը զոր
չքնաղ գեղեցկութեանը համար փարթամ հայ առեւտրական մը կին
ընտրած էր իրեն. և ահա՛ իր խօսքերը տիրօրէն հնչեցին ականջիս.
«Երբ մարդ իմ տարիքիս հասնի...»:

— Կերէ՛ք, բայց կերէ՛ք, մա՛րդ Աստուծոյ . . .

Եւ որովհետեւ իր տէրը խոհերու մէջ խորատոյզ՝ չէր պատասխաներ
իրեն, կոպտութեամբ մը որ մաղ մնաց սեղանին տակը պիտի զրկէր շէշ
ու գաւաթ: Վարդուհին յաղթականօրէն սփռոցին վրայ՝ խարտիչագեղ
պնակի մը մէջ դրաւ նոր նոր խաշած երկու հաւկիթ.— «Լ'սէք ինձի թէ
թարմ չեն այս գոհարները . . . կրնայ մինչեւ անգամ լաւ չգտնել զա-
նոնք. — աւելցուց նէ՛ ինձ դառնալով, — երբ կ'ըսեմ ձեզի թէ օրուան
հաւկիթ ևն ասոնք, օրուան . . .»: Յետոյ, Հայուհին որ տիրոջը հան-
դէպ ակնածանքի նշո՛յլն իսկ չէր ցուցներ՝ համարձակ գիմացը տեղա-
ւորուեցաւ աթոռի մը վրայ և սկսաւ անոր ճակատը սրբել ուր քրտինքի

խոշոր կայլակներ կը պսպղային: Ըներունին տկնարկ մը ժուռածեց աղաւ-
խինն և տխրած ազրգիւն. հաւկիթներուն վրայ:— «Վարդուհի» . . . սկսաւ
անս Բայց միտքը փոխեց: Գրեթէ զղջացող մարդու իր ձայնին քաղցրու-
թիւնն ու խոհեմութիւնը զարմացման բնորոտ շարժում մը բնել
տուած էին ինձ. բայց արդէն իսկ խոհանոց աներեւութացող Հայուհիին
պատասխանը կորուսեցաւ պղինձ սանկու աղմուկին մէջ. և ևս նորէն
զարձայ ծեր բարեկամս մտածելու, որ հիմա կը ճաշէր անձայն, սիրած
պնակին առջեւ անցնող որկրամուտ աղու մը հոպճեկով:

II.

— Զուռակ ունի՞ս, Վարդուհի . . . Ո՞ւր տեղացի ևս . . . Գեղերնիդ
ինչ ձեւ են տուները: շիմա հաճոյք կ'զղայի զինք հարցաքննելէս,
երբ արեւոտ աղւոր օրերուն՝
հազուադէպ, մինակ գտնէի տի-
րոջը բացակայութեանը: Իր բար-
բառք, քիչ քիչ — մանուանդ երբ
շտփաւորէր բառերը լպտտելու
իր շտապը. — նուազ անհասկա-
նայի կը գտնար ինձ, տտեն
տտեն ընտանեկան բլլալու աստի-
ճանս իմացայ այսպէս թէ երկու
աղջիկ, մանչ մը ունէր, թէ իր
բնակարանը, ք* * * ի մէջ, ստու-
րեկրեայ էր՝ պատուհանի տեղ
լուսանցոյց երգիւթով, և թէ ձմե-
ռը երկայն կ'ըլէր հոն ու ձիւն
կու գար բարձր, բարձր . . .

Տիկին Խսկուտի Միմասի
ազջիկնութիւնը

— Հասկե տելի ցո՞ւրտ է
հոն՝ կը հարցնէի երբեմն. նէ,
չբթունքը ծամակելով արհամար-
հոտ, կը պատասխանէր թէ իր
աչքին՝ խիտ բարեխառն էր մայ-
րաքաղաքիս կլիման: Եւ երբ ձեռքերը կը մխրճէր միակտուր զգեստին
թեզանիքներուն մէջ, ինձ կը թուէր տեսնել անցնիլը ձմեռներուն պատ-
կերին՝ իր մանր բիւրեւուն խորքէն: Ուրիշ անգամներ, երբ Պրն. Զ* * * իր
տիւանդորը կ'ընէր, կամ երբ իրիկուան կը մրափէր՝ անվերջանայի
բփսխանասը բանալէ ետք, անոր վրայ կը բերէի խօսակցութիւնը, հե-
տքը քիչ պարզելու՝ թէ այս քղեզովն ու շարժուածեւորվը նախնական
արարածին ծառայութեանը մէջ, — հակառակ ինչ ինչ պատասխաննե-
րու իր ընդվզեցուցիչ լրբութեան, և, վերջին խօսքն իրին բլլալու
յամատութեան, նոյն իսկ և մանուանդ կըր անխու էր, — չէ՛ր սպրդեր
անձնուիրութեան պէս բան մը գէպ իր տէրք: Անփոփոխ կերպով կ'ըն-

դունէի վարդուհիւն ուսերու միեւնոյն թօթվումը՝ որուն կը հետեւէր նոյն պատասխանը կարճ ու կտրուկ. «Աշխբբքիս վրայ աղայիս պէս պինդ-զլուխ մարդ չկայ . . . » :

Պինդ-զլուխ. ո՞վ սիրտի կարկնար քսել թէ երկուքէն ո՞րն աւելի այդպէս էր, եթէ հարկ ըլլար դատել իրենց հակաճառութիւններէն — միշտ աւելի յաճախադէպ՝ սկսեալ այն օրէն երբ ևս վարդուհիւ Ֆիդիքսականին վրայ սքանչանալու շարաճճիութեանս պատիժը գտած էի, — և իրենց կամշտու թեննէն իսկ՝ որով կ'ամբաստանէին մէկզմէկ: Պէտք չունէի սնշուշտ իմաստասէրին «մանի'ր զքեզ»ը Հայուհիին գլուխը մտցնելու. ասուլիսը կը փոխէի իս'ոյն, հարցնելով իրեն՝ իր զիւղին բարքերը, ժողովուրդին աքտրը, շարդերը: Վարդուհի էր պատմէր կարճ, արձանի պէս անզգայ, կանգ առնելով երբ դադրէի հարցափորձելէ, չհասկցածս կրկնելով առանց յուզումի, առանց այ անհամբերութեանս — «Բանի՛ ասբու ևն աղջիկներդ» հարցուցի օր մը: — «Երկու օրեակ ևն: Հայրենիքէն ելած ատենս 12 տարու էին»: — «Այդ հաշուով հիմա 18 տարու, հարանցու. կ'ուզէի'ր տեսնել զիրենք»:

Անձրեւոս ու մասյ ձմեռնային վերջալոյս մըն էր, Պղինձ մակկալի մը առջեւ՝ ուր խեղճ կրակ մը մարելու վրայ էր, ծունկերուն վրայ կկզած՝ վարդուհի ինձ նայեցաւ հակաճառութեան օրերու իր աչքերով, շողշողուն ու վայրագ, նետելով ձեռքի ունկին ուր ինկաւ կրակարանին ծոտին՝ մետաղային մեծ շառաշով մը. — «Աստուածը որ մեզ պիտի դատէ՝ վկայ ըլլայ թող ինձի, Հաւրմու: Եթէ տեսնեմ որ հաւատաքնին չեն ուրացեր, եթէ տեսնեմ որ աղգասէր են մնացեր, սիրով պիտի առայն անոնց ապրելիք ասրիներս ալ. բայց եթէ բռնութեան տակ տածկըցան, թող շան պէս սասկին յարդի վրայ . . . » :

Առանց զարմանալու, նայեցայ այս համակ խոնարհ կնկան, անճուռի տգեղութեամբ զրէթէ գեղեցիկ: Բայց այդ վայրկեանին չէի մտածեր այլ եւս իր խօսքերուն վրայ՝ զորս մայրական աղիք ունեցող մարդկային որ և է ետի պիտի վարանէր արտաբերելու: Արդարութեան զգացումի ընդզգումով մը, նորէն միտք կը բերէի Լօթիի մէկ պրօշիտը՝ որ քանի մը շաքաթ առաջ զիպուածաւ ձեռքս էր ինկեր: Եւ իմ ըզեղսցուտդին կերպով տաղեցին՝ ի'րապէս շատ քիչ ստրկացած ցեղի մը ստորնացման մասին տիեզերքը համոզելու սահմանուած անուանարկիչ խօսքերը, ցեղի՛ մը որուն սրտին մէջ աւանդութեանց սէրը գերելիք է միտին և արեան ձայնէն . . . :

III.

Արագ, միշտ աւելի արագ կը հետեւէի մէկուն որ կը քայլէր առջեւ և որ եկած էր վարդուհիւն լուր մը բերել: Գեղեցիկ ու խիստ ձմեռուան մը իրիկունն էր. մայթերուն վրայ մուռ կու գար ճեմասէր ամբոխ մը՝ հեռու որ գարնային օդ մը շնչելու բազմանքով: Անոպայ և ըմբիշ գերման զօրքեր ամէն քայլափոխի իրար կը խաշաձեւէին և կոպիտ

բարեւտուքով կ'անցնէին, կօշիկներու և բիտերու աղմուկով: Մութ էր գրէթէ: Ինքնաշարժի մը ժխորը ցնցեց ըզեզա: Մտածելիք մը չունէի: Երբեմն ինձ կը թուէր յափշտակուած գիմել գէպի մանկութեանս յիշատակները:

— «Ն՛րբ տեղի ունեցաւ ատիկա» հարցուցի յանկարծ, բռնելով ձեռքերը մարդուն, — փաթթոցաւոր ծեր թուրք մը, այն բարի և միամիտ մարդոցմէն՝ որոնց նմանը սակաւաթիւ է նոյն իսկ ուսմիկին մէջ: Ան ինձ նայեցաւ, նախ հարցումէս ապշած, յետոյ մտաբերելով «Ա՛յս առաւօտ» քսաւ, և աւելցուց, «Արդար մըն էր ան. Աստուած ողորմի հոգուն. . . »:

Հասած էինք տուն. շնչասպառ վեր ելայ՝ ուղղուելով առաջին յարկը: Ներս մտնելու համար կը բաւէր հրել դուռը որ դոցուած չէր: Վարդուհի զիս չէր կրնար տեսնել. թիկունքն ինձ դարձուցած՝ բազմած էր թիկնաթոռի մը մէջ, կրկին անոններու վրայ զետեղուած դադաղի մը առջեւ: Ոստածալորիկ յառաջելով հանդերձ, կը դիտէի ներս գիշատիչ հաւու կերպարանքը որուն ազեղութիւնը արմանք չէր պատճառեր ինձ այլ եւս: Գլուխը քիչիկ մը ծռած գէպ առաջ, ձեռքերը կուրծքին խաչաձեւ, նէ կը մուլտար անճաշակ ու սխոր եղանակ մը և կարճ դադարով մը կ'աւարտէր երգը:

Ձմ կրնար քսել թէ ինչ էր աւելի որ կը ճմլէր սիրտս, անծանօթ բառերը որ կը թափէին անոր շուրթերէն, թէ աւաքը մերկ և ամայի թուցին՝ այդ ողորմուկ ննջեցեալով որ կը հանդչէր գլխուն գին զրուած կերտնի մը լոյլին ներքեւ: Արծաթ պղտիկ խաչի մը մօտ՝ վայրի մանուշակներու փնչիկ մը կար բարեկամիս կուրծքին. . . Դէմքը նախկին պաղ գեղեցկութիւնը շունէր և թեթեւ, խղճալի ժպիտ մը կ'անհետացներ պակունքին երբեմնի յամառ ծալքերը:

Յանկարծ, բոլոր անցեալը — իմ կողմէս սէր, իսկ բարեկամիս կողմէ դուրդուրալի խնամածութիւն, — որ միացուցած էր զմեզ՝ վեր հանեց սիրտս: Երեւոյ և ճակտին գրոշմեցի շրթունքս: Վարդուհի տեսած էր զիս, բայց բաւական տեսն դեռ չարունակեց իր երգը: Ձուգենալով կը գիտէի աչքերը որոնք չոր էին — «Աստուած ողորմի հոգուն, յարեց Վարդուհի կը սիրէր այս ծաղիկները, տարուան առաջին մանուշակները» և նշանացի ցոյց կու տար տիրոջը կուրծքին վրայի լուրթ բիծերը: Նստայ անոնի մը վրայ, պղինձ կրակարանին մօտ՝ որով հանդուցեալը խեղճ մտկոտ ձեռուքները կը տաքցնէր ստեպ, հիմա հանդիստով մը՝ որուն օր մը ա՛յնքան ըզձացեր էր դառնօրէն: Եւ որովհետեւ այդ օրը, շուգենալով, զարմացայ սոյն ճշգրիտ նմանութեան որ կը ներկայացնէր բարեկամիս անտերունչ մահը՝ Պալգաքի դիւցազնին թշուառ վախճանին. մեքենաբար հարցուցի. «Ձեկան դեռ. . . »: Նէ խոշոր ձայնով մը պատասխանեց, խածնող շան իր աչքերը սեւ գոգնոցին յառած. «Այաները կ'զգնէրք գացին. Հանրա՛ք հարբութեան կ'աճձձ՝ անկողինն է. . . »:

— «Բայց բան մը չունէր» մըմնջեցի, խորհելով որտի տաղանապին մասին՝ ուսկից խեղճ բարեկամս ազատեր էր ալ։ — «Հը՛. . . բան մը չունէր. . . » մըմնաց Հայուհին, «գիտեմ թէ չէր կրնար աղէկնալ. բայց այս քարսիրտ մարդերը կը կարծեն արդեօք որ բրածնին իրենց կը մնայ։ Զաւակ ունեցէ՛ք որ գան աչուրնիդ գոցել . . . » :

Աչքերս սեւեռած մտիւրին՝ կը գիտէի անոր մէջի հուսկ երկու կայծերը . . . կը գիտէի զանոնք մարդկային յանկարծական վատու- թեամբ մը, այն պէտքով զոր կ'ըզանք՝ ուշացնելու ցաւագին յայտ- նու թիւնները — ի՞նչ ալ բլլան, — և որ կը գանուի ամէն մարդու սրտին խորք։ Եւ երբ աչքերս վեր առի, հեռացնելու համար էր խօսքեր՝ որոնց զայլ կ'ըզայի։

— «Վարդուհի՛, բտի, պիտի երթամ հոն . . . » — «Հոն ո՞ւր . . . հիմա հայրենիք, տուն ունի՞մ մի ես . . . » — «Հապա տղադ . . . աղջիկ- նե՛րդ . . . » : Նէ թօթօվեց ուսերը. — «Տղաս թշնամիներուն զէմ կը կուռի, ո՞վ գիտէ ո՞ւր, սատանին մէկ ծակը . . . » : — «Հապա աղջիկ- նե՛րդ . . . » : Պահ մը կեցաւ վարանոտ. — «Մէկը վեց ամսու ծրցւոր էր. էրկանը գիմաց փորը ճեղքեցին. . . մէկալը ֆիւրս մը փախցուց . . . » :

Բա՛ս չգտայ, ոչ ալ կարեկցութեան շարժումածք, գիտնալով թէ ամէն ինչ անօգուտ էր մէկու՛մ մը համար որ իր արհաւիրքները սովո- բական իր ձայնովը կը պատմէր ինձ։ Բաւականացայ հարցումներ ուզողե- լով իրեն, ազատօրէն ձայն հանելու համար ստիպուած՝ կոկորդս քերե- լու. «Ինտո՞ր իմացար այդ բաները»։ — «Գաղթականներէ։ Սկիզբները լուր կ'առնէի հրենցմէ. ետքը չուզեցի որ նամակ գրեն, քանի որ ստակ չունէի գրկելիք . . . » : — «Բայց ամսականներդ . . . » զոչեցի ապշա- հար. — «Ամսականներս . . . » :

Նէ գաղբեցաւ ոլբերէլ գոգնոցին չորքերը. լաւ մը զննեց զիս իր կլոր քինայոյզ աչքերով, բմբռնած շքլալուս բան մը՝ անտարակոյս ա՛յնքան պարլ ըստ իրեն. յետոյ կատաղօրէն. «Ի՞նչ պիտի ուտեր սա խեղճը — լուսերուն մէջ պառկի, — եթէ ամսականներս ինձի համար գործածէի. . . Աղաները երեք ամիսը անգամ մը դրամ կը գրկէին . . . » :

Ձեռքս պլլուեցաւ իր թեւին . . . — «Վարդուհի՛. . . բայց ա՛ն, գիտե՞ր ան . . . » մըմնջեցի շնչահեղձ։ Նէ ինձ նայեցաւ, իրր թէ տես- նէր խենթութեան հովի մը անցքն աչքերուս մէջէն։ — «Ա՞ն . . . եթէ գիտնար, անթի կը մեռցնէր ինքզինք . . . Ինչո՞ւ ըսէի իրեն թէ վեսիգաի հացը լաւ է մեղի պէս չունեւորներուն համար . . . » :

Ձեմ գիտեր թէ ի՞նչ անցաւ իմ մէջս այդ բոպէին, պիտի չկրնայի ըսել նոյն իսկ հիմա որ կը գրեմ այս տողերը։ Բայց ինձ թուեցաւ թէ աներեւոյթ ձեռք մը կը ծանրանար ծոծրակիս վրայ, զայն կը ծռէր դէպ առաջ, մի՛շտ աւելի ցած, միշտ աւելի ցած, մինչեւ որ ճակատս հասաւ ճաթատուքներէ ակօսուած կոնճ ձեռուքներուն . . .

— Հոնքմս . . .
Եւ այս էտկը — կոշտ ու կոպիտ՝ իր տգեղութեամբ, գերեզմանէ աւելի լաին՝ երբ բառերը չէին ապշոպեր շրթունքէն, — որ հինգ տարի

խաբած էր իր քաղցր սեւ հացով, և այս զոհողութիւնն բրած էր տիրոջը
համար՝ ի վրաս իր զաւկներուն . . . այս էտ'կը որ քիչ մը առաջ
յաջողած էր խեղդել իր մահու շափ վերաւոր սնասունի աղաղակը՝
պատմելով ինձ անոնց մտքաբերութիւնը, վրաս դարձուց ահանդիբը՝
որոնց մէջ կը փայլէին վերջապէս արցունքներ . . .

Թարգմ. մրնս. ձեռագրէն

Նախօրի, 2 Փետ. 1921

Մեծանուն գրագիտիկն այս արտայայտ պատմութեան գիրք առած է
յաւկապէս մեր Տարեցոյցին համար :

Տ Ա Ղ Ս Ի Բ Ո Յ

. . . Ելնու ի յամպին զիկն զաւրան արև,
Գեղեցիկ գունով զերդ վարդի սիրել :
Ի քննի կ շարած ոսկի սպրբան,
Իմ աչացս յոյս՝ իմ հոգի և՛ ճան
Ով զհեզ համբուրե՛ չի սեւներ վախճան :
Քու ծոցդ կ բացուեր զերդ զբրախի դուռ
Ի մեզն կ բուսեր շատ նարինջ ու հուն,
Հոսդ անուշ կու գայ զերդ խունկ ու զրմուն :
Պաշտպան կ բուսեր շատ նուն ու շամամ,
Ի ծիլ չ'ի ծաղիկ զիւն չեղիւ բամամ,
Շատ ցաւոց զիւ կ' շերտնակի համամ,
Քեզ և՛ խոստացեր՝ ի յուխս պիտի զամ :
Լուսին քո ծիծերդ զերդ ուխտի խայեր,
Խունկ ու մոմ առեր՝ ուխտի և՛ կիւ,
Ձեռքս ի վեր կարեր՝ աղաչանք արեր,
Շնորհից կ հասեր՝ ցաւս կ սխաւսեր :
Ի սրբոց նրմանի Աղամայ զբրախս,
Մեծ բազաւորին՝ Սողոմոնիկն քախս.
Ով չի հեզ սեւեր՝ ծուն կու գայ անբախս,
Ով որ համբուրե՛ օրերն կ անխախս :
Դու և՛ պաշտասանն, նի՛ւրբն մեռողնի,
Երեկ'դ այն մարդուն որ զհեզ ունի,
Հեզ սահ լրսկ՝ կամ ի տուն տանի,
Ղարիպ հեռաւորս արա՛ շնանի :

Գրուած 1691ին

ԽԻԿԱՐ ԵՐԷՑ

ՆՇԱՆ ՊԷ-

ՓԻԿՐԱՇԵԱՆ

Ե Գ Ե Մ Ա Կ Ա Ն

Իճիքան, իճիքան կ'ուզի որ դրահան իմ երգիս
Շնչաւորուէր ու ըրար սիւզիմ միջ ովասիս :
Ըրար վեց օր կիրակի, եօթներորդ օրը մեծ տօն.
Ու տաճարին միջ անձաւ՝ մասուցանէր մեզ պաշտօն
Իճիք, Յիսուսը, խաչիւղ եղբայրը մեր քաղցրանոյշ,
Ու մեղր հոսէր ու նեկտար իր խօսիւրէն հրաշարոյս.
Տաճարին միջ երգիին զրարբուններն երկնային,
Եւ Աստուծոյ աշխարհ ժպտելով մեզ նային . . .

Ու դրահանին դուռն ըրար բաց շայնօրէն՝ բորտին,
Եւ մեր ամբարն ըրար լի ոսկիներովը արտին
Եւ թիւր թեւովը ետէի . . . Քրեարք հոն երգիւր սէր,
Ախ, ամեն ոք, Աստուած իմ, ամեն ոք մեկը սիրէր.
Չըրար մեծունն ու վիշտը ու արցունքները այնտեղ.
Հանրոյր, զրգուանք շնչիմք ամեն վայրկեան օդի տեղ.
Խաղաղութիւն ըրար հոն, ազատութիւն ու հանճար,
Աստուած խօսէր մեզի հետ, սրտերմեար անպատճառ . . .

Հոն ծիրարիւնը չըրար, ըրար՝ էք միշտ պարմանի,
Եւ յաւիտեան փառապանծ, եւ յաւիտեան զեղանի :
Երբանկանիս բոյնն ըրար ու Յնծարիւնն հոն բոյնիկ.
Քամեւաչորս ժաւ ծափ եւ ծիծաղ, ամենուրեք հարսանիք :
Հոն Խեղճութիւնը՝ արքայ, Արքեպիսկոսը՝ օրհնէք,
Նոր հաճոյքի մ'յղացումն հոն սեպուիք զիս ու օրհնենք.
Ծով ծուրարիւնը ծաղկիւր, հոն Հրաշքը աշխատէր,
Եւ երգի՛ր, երգի՛ր ու Մարդկութիւնը պարէր . . .

1921

ՆՇԱՆ ՊԷՇԻԿՍԱՇԵԱՆ

ՈՎՍԱՆՆԱ

ՓՐԿՈՒԹԵԱՆ ԽՈՐՀՈՒՈՐԴՆԵՐ

Խրբ ամէն քայլի ու խորհուրդի մէջ՝ բարեի՛ն հաւատքն է որ կը մղէ մեզ ճշմարտութեան ու բարեի՛ն՝ որչափ հնար է մահկանացու անկեալներու. նոյն իսկ զիտուրիսի քսուածին առաջնորդողն ալ հաւա՛սքն է, եթէ չհաւատամ թէ սիրածս կը սիրէ զիս, կա՛յ ստոյգ գիտութիւն մը՝ չեմ կըրնար բերել զայն իմ սէլիս ու տիրանալ ստոյգ գիտութեան կամ տեսնել ասոնց ստոյգ կամ սուտ բլլալք: Հաւատալու բաւականու՛թիւնն ինկած մարդուն համար կը բանայ բաւձրութեան դուռ. մըն ալ՝ ելնելու համար անդունդէն դէպ ի անհունը:

Անչպէս մեր անկաւորած պարտէզներուն մէջ կը կարգացուի մեծ մասամբ իմաստը մեր գիտումին, նոյնպէս բնութեան շրջարուր բուսա-կանութեանը մէջ՝ զրոյմուտն է ու կը կարգացուի անհունի կարգն ու իմաստը, որ հուն կամ ծայր շունենալուն համար է որ անկարգ ալ կը թուի: Բայց իր անհուն կարգը՝ մեր հունաւոր միտքին անկարգէ տարբեր աննունակարգ մը թուելու չէ՛ր. չէ՛ մի որ անհուն կարգն ու բանն է վարողը:

Արօն ազգութեան զազափարէն առաջ և անոր անբաժան լծորդ զաւանոզ պետական ազգերու մէջ՝ կրօնի ու ազգի տարբերութիւնները վերջնապէս կը հարթուին խիստ պատիժով. իսկ այդ զազափարէնքը զատող՝ մանաւանդ ազգութիւնը կրօնքէն յառաջադասող ժողովուրդնե-րու մէջ՝ կրօնական զանցմունք և անզանազանութիւնք դրէ՛ծէ անպատիժ կը մնան ու չեն ալ հարթուիր. և ազգութեան դէմ յանցա՛նք միայն քաղաքականապէս կը պատժուին կը հարթուին՝ քստ տիրող և շահող օրինաց. առաջիններն հղօր բլլալ կը թուին ինքն քստ ինքեան ու աշխարհակալական, երկրորդներն համաշխարհօրէն այլ յաճախ ի վտանգի խառնման և ազականութեան:

Օրինակուած օրէնսդրութիւնք և ինչ և է կարգի նորոգութիւնք՝ չեն բլլար հայրենիքի մը համար տեսական ու օգտարէր այնքան՝ որքան «հանճար»ի միջոցով ստեղծուած շրջադիտուած և պատշաճեցուցուած ներն ընտրող զատողութեամբ, ուր տեսանողական իմաստութիւնք մեծ իմաստութեան (բնութեան կարգին) լծելու չափ հոգեատուութեամբ օժտըւած է օրէնսդիր հանճարը կամ օրէնսդրական Աւագածողովք. այս կողմէն շատ տուժած է հայ ազգը:

Նոյնի ու պահքի և անոնց կցորդ ժուժկալութեանց մէջ՝ թէ՛ կրօնապէս թէ՛ փիլիսոփայարար թէ՛ բնախօսօրէն՝ կա՛յ խորհուրդ մը երանա-կան վիճակի ձգտումին և բժշկութեան անկեալ ու հիւանդացեալ արդեան մարդուն: Երբի ատեն՝ բանականութիւնն արագ և ազատ կը գործէ, և պահքը՝ ժուժկալ ու խաղաղ իմաստութեան խնամակալն է. ժուժկա-

լուծիւններն աւելի կը զօրացունեն բանին տիրապետութիւնը զգայարանաց վրայ: Ետեւելն իմաստութիւն մըն է լուելուն նման և պահելն՝ այժմը կարծ ու ճիշդ խօսելուն նման: Պղատան և Պիւթադոր հիներուն մէջ մտածող և ժողովուրդ փիլիսոփաներ էին. առաքելաբ. մանաւանդ Պօղոս՝ բանջարեղէնով և կաթով միայն կը սնանէին. Կեւտոն և Լամարզին բուսակեաց էին. Յրանգլին օրն երկու անգամ միայն բրնձէ ապուրով կը սնանէր, այսպէս շատ նմաններ:

Անփոփոխ և անտրտադրելի մտեանն՝ ինք բնութիւնն՝ անոր համար ալ շնորհած է ամէնուս ինք Արարիչը, որպէս զի ի սկզբանէ անգրագէտ

Յարութիւն Գ. Մամբեան (1892)

յաւիտենական անցեալքը, այլ անոր յաւիտենական սպազա՛յքը:

Մարդ՝ մանաւանդ անկեալ մարդը՝ տեսնելու համար լուսավէտ ինքզինքը՝ զէթ իրմէն կանգուն մը հեռուն ունենալու է երկու աչք եւս. ասոր համար հաստեր են հայելին ալ, մանաւանդ անոնց համար որ մարմնաւորով միայն դատելու չափ տկարացուցած են իրենց հոգեւորը, բո՛ւն դատումը՝ որ է խղճմտանքը:

Տեղի տալ հակառակորդին՝ թէ՛ իմաստութիւն թէ՛ ապահովութիւն

գեղջուլն ալ մինչեւ յաւիտեան այդ մեծ համագիտարանն աչքին և միտքին հանդէպ ունենայ՝ գրագէտ փիլիսոփային հաւատար և երբեմն անկէ աւելի իմաստասիրելու և փառարանելու բնութեան Արարիչը. ո՛վ մեծի գիւրուծեանն և Դիւրացուցիչին:

Ձենք կրքնար տեսնել յաւիտենականութիւնը, վասն զի չենք կրքնար տեսնել իրաց ու գողափարաց այն յաջորդութիւնն անհուն որ միշտ ներկայ է, մի՛շտ արդ մի՛շտ սոս. սերմ մը, աճում մը, գործունէութիւն մը, հասունութիւն մը և անկում մը՝ ա՛ս է մեր տեսածը, որ սակայն կատարեալ նուրբ հրաշք մը կը պատկերէ մեզի. այլ անոր

Թէ՛ փորձ է, և տեղի տալ մինչեւ անհունն, զայս կը յանձնարարեն կրօնք ալ խորապէս: Եթէ չար է ոտին՝ ասով հեռացուցած և իր շարութեան մէջ յողնեցուցած կ'ըլլաս զինքն, և իմաստնարար կը պրծիք երկուստեք: Եթէ հզօր է՝ նոյնպէս. թէ բարի է՝ մինչեւ թէ անհուն կը զրահեախ և զործնական անհունասոյզ փորձովդ ետ կը դառնաս շարեդ՝ որ 'ի քեզ, և ս'ըջափ լայն ու արդիւնարեր են խաղաղական միջոցները: Հիներուն մէջ բարբարոս ըսուած Սկիւթք (Թաթարք) ասին ասոր մէկ զարմանալի փորձը՝ պարսկական ձայնատուր և աշխարհակալ բանակի մը:

Պոյութեան և չղոյութեան մէջ տարբերութիւնն ու վերաբերութիւնն անհուն է և բլլալու ալ է. ապա զոյութիւնն իր ամէն մանրամասնութիւն անհուն անմահութիւն մը ունենալու է բնապէս՝ ըստ այդ անհուն տարբերութեան. ասոր համար ալ է որ ստիպուած ենք վիլիստֆայայէս խոստովանել՝ թէ այս անհուն գոյ տիեզերքին մէջ հոգիի անմահութիւնն ունի անհուն կարեւորութիւն և ստուգութիւն մը, զոյութեան և չղոյութեան հաւասար անհունութեամբ, անհունը չի մեռնիր, չէ՛ մի որ մենք ալ մասերն ենք անոր: Սեծէ՛, շքթէ՛, քամէ՛, շոգիսցուր, կոխէ՛, թխէ՛, կտրէ՛ ջուրն որչափ որ կըրնաս, և չի չքանար:

Ազգ մը, ժողովուրդ մը նորոգելու, կանգնելու և կազմելու համար էական ու բնական քանի մը անհրաժեշտ միջոցներ կան՝ որ նուիրագործուած են սրբազան պատմութեամբ ալ. ասոնց մին և էականներէն է, ըստ Արիստոտելի եւս, պոսնքկութեանց բարձունքն ու ընտանեկան կենաց ամրահիմն հաստունն որ և հիմ է հայրենիքի:

Իւսկիւսար, 24 Մայիս 1921

Յ. Գ. Գ. ՄՐՄԸՐԵԱՆ

Տ Ա Ղ Ի Զ Ր Ի

Այդ վայրի լեռնէզ 'ի վայր, ջուրն 'ի շինուդ մէջ անցանի. թուխ մանուկ մի դուրս ելիր, ծնւր ու գերեան է յուսցեր, յուսցեր՝ դարձեր 'ի ջուրն հարցմունք արեր: — Զուր, դու 'ի յո՞ր լեռնէն կու գաս, իմ պաղուկ ջրիկ ու անուշիկ: Ես 'ի յայն լեռնէն կու գամ որ հին եւ նոր ծիւն կայ վրան: — Զուր, դու 'ի յո՞ր առուն կ'երթաս, իմ պաղուկ ջրիկ ու անուշիկ: Ես 'ի յայն առուն կ'երթամ որ փունճն շատ էր մանուշկին: — Զուր, դու 'ի յո՞ր այգին կ'երթաս, իմ պաղուկ ջրիկ ու անուշիկ: Ես 'ի յայն այգին կ'երթամ որ տէրն 'ի մէջն է այգեպան: — Զուր, դու 'ի յո՞ր բունկ կ'երթաս, իմ պաղուկ ջրիկ ու անուշիկ: Ես 'ի յայն բունկ կը ջրեմ որ օտակն խոտ բերէ գառին: — Զուր, դու 'ի յո՞ր պաղան կ'երթաս, իմ պաղուկ ջրիկ ու անուշիկ: Ես 'ի յայն պաղան կ'երթամ որ պլպլին է քաղցր եղանակ: — Զուր, 'ի յո՞ր աղբիւր կ'երթաս, իմ պաղուկ ջրիկ ու անուշիկ: Ես 'ի յայն աղբիւրն կ'երթամ որ քո եարլն գայ՝ ջուր խմէ. դէմ գնամ, գրերանն պագնեմ, ապա սիրով 'ի յետ դառնամ:

ԽԻԿԱՐ ԵՐԷՑ

Բանասերգծուհի Լ.Է.ՄԻ

Հոգուս նորից անուրեւն եմ պարուրել,
Բոյր գգւանելով նոր երազներ եմ հիւսում.
Յոյսս նորից ինձ սեւեռումներ է քերել,
Հին կակիծը էլ իմ հոգին չի յուզում:

Անյոյս կեանքիս վիշտ յուշերի մոռմոքիս
Անբռանալիս ծաղիկներ եմ բոլորել.
Յոյզի բոլորով ցորում, ցայում եմ հոգիս,
Հին կակիծս է նոր ծաղկոցում մոլորել . . .

Հին կակիծս է նոր ծաղկոցում մոլորել,
Ու վշտես էլ անձիւր, բախաւ կ'ըսցեն.
Նոր ծերիս հաճոյքներ եմ բոլորել,
Ինձ նոր բախտի նոր եղևներ կ'ըսցեն . . .

ԼԷՅԼԻ

Արատավոր բան մը կայ այսօր բանտերուն մէջ. շատեր հազուեր սգուեր՝ պարտէզն են լեցուեր. կարծես հի՛մա սիրտի ազատ արձակութիւն Առաջին օրն է Պայրամի: Հեռուն, թնդանթնները կը գոռան. հոս՝ շերտ-ժիւն բուրբի պատշգամէն՝ մուկզիկներ կ'երգէ ահա աստուածաղերս իր մեղեղին, մինչ գատապարտեալք՝ խայտապունն նոր շապիկներով, փաթ-թոցաւոր, շալվարաւոր, կը փութան մզկիթ: Աւ ճամբաներուն, սան-դուղներուն վրայ, նրբանցքներուն մէջ, ծառերուն տակ, ամենուրե՛ք ողջադուրանք, ձեռքի սեղմումներ, գետնամած բարեւտուք, շաքարի ու սիկարի բաշխումներ:

Աւազանին մօտ «կռամօֆօն» մըն են զետեղեր, շուքերուն մէջ: Աւ զլանները կը դառնան առտուքնէ ի վեր և արեւելեան երաժշտութեան ալեակներ կը վէտվէտին ձազարածեւ մեծ փողէն դուրս, բանտին հայ-հոյտիկց մթնոլորտը վերածելով տեսակ մը արտամանոյշ զուարթութեան: Դօնիացի երիտասարդ մը անոր դէմն անցած և փայտէ զգալիներ մատնեցողուն մէջ «չիթիթէ թէլլի» կը խաղայ: Ամբողջ օրը կ'անցնի բարե-մաղթութիւններով, բերնի արուեստական անուշութիւններով, նուազով, պարով ու ծիծաղով: Մեղքերով և ոճիւններով պատժարատ այս մտրա-գիկը կը լողան անպարագրելի երջանկութեան մը, ինքնախարկութեան մը մէջ՝ որ սրտի սեղմում կ'առթէ ինձ: Կ'ուզէի որ ականջներս չլսէին և աչքերս չտեսնէին այսօր: Երթամ երազեմ քիչ մը անկողնիս վրայ: Զէ՛ մի որ, Միքայէ՛լ, երազելը զազափարներ ծխել է:

Մ՛հ, սիրելի ամայութիւնք Դօղուշիս, սէր լոյս և ստուեր կայ միայն՝ փոխան հրէշային գէմքերու: Ահա մինակ եմ Եսիս հետ, սրամութեանս հետ, խոհերուս տարտամ զարթումին հետ: Կանակիս լուսամուտներէն՝ ճածանջներ եկեր թափեր են առջիս, սեւ տախտակամածին վրայ, մտա-ծուծիս գանակներուն պէս կիսափայլ: Երջանիկ անո՛նք որ կը հաւտան բանի մը. պէտք է հաւատալ ամէ՛ն ատեն, ամէ՛ն տեղ, ի՛նչ փոյթ թէ հաւատքին անոյշ ծալքին տակ յաճախ խարկանքը կը ննջէ եղեր: Croire, c'est se tromper: Մ՛քան անտանելի ու երկայն է եղեր Յոյսին ճամբան: Բանտարկեալին հայցածք հաց չէ, զութ ու ներս՛ւմ է միայն: Հապա մեղք ու ոճիւր չգործող բանտարկեալը: Ի՛նչ բան ունիմ ես ան-բանացած մարդերու այս խառնակոյտին մէջ: Գութ, ներում, որմէ՞ և ո՞ր յանցանքիս համար: Չորս պատի մէջ և սա թանձր կամարներուն տակ, ի՛նչպէս դիւրին կը թաղուի եղեր Հայու մը ազատութիւնք:

Դուրս կը նետուիմ, աւելի ազատ շնչելու համար: Իչ-Պաղչէն ամայի է. կ'երթամ հոն առանձնանալ, արեւմուտք նայող պարխապնե-րուն շուքին: Չորրորդ Դօղուշէն մօրուքուր մը կ'ելլէ դուրս. թահսին Ազան է, «պէկիրծիսն, խամաներուն և հաշիշամոլներուն ըիտք, մարմնեղ, հսկայ, գերծ խոշոր գանկը՝ ծոծրակին հաստութեանը վրայ չոքած, մերկ

Թեւեռուն վրայ սիրտի ու թուրի այլանդակ հանձնեցով: Բարեւը չի մոռնար. յետոյ ներս կը մտնէ՝ այժեհի մը բերելով ինձ:

Մալապատիկ կը նստիմ վրան ու կը դիտեմ. աջիս, պարիսպներուն իրար կտրած անկիւնին՝ երկաթէ զուռը, կէս մէջքէն՝ հողին մէջ: Մետադեոյ անհետիւցած ցրտածքներ կան վրան. փակոնքներ են շղթայով: Սամառն եղիբ, Հերքիւլ էղիբ. կոտրելիք քակելիք բաներ չեն աստուք: Բանտին զրնգան է ասիկա, մահապարտներու որջը՝ որ թափուր է այսօր ըարերախտաբար:— Սոսկումով կը դարձնեմ գլուխս դէպ ի ձախ. վեր ու վար կը նայիմ. ամէն զի քար ու պատ. պատ ալ չեն, Բաբելոնի աշտաբակի ձաթած խողովակներէ յարզող ջուրեր հաղիւ կրցեր են անզ տեղ թափել անոնց ձեփը, բուսցնելով աւերակներու և ամայութեանց սիրտահար բոյսը խնամահ, ապակեխտաբ: Միզէզ մը, ո՛րիկէ ուր, վեհերոտ,

Ինձ (1921)

ազշագին, իր դմբուխտէ իրանք կը պաքացնէ քարերն ի վեր և իսկոյն կ'ըլլայ ձակամուտ:

Պատերուն ճակտին, պատուհաններուն աղի սահիւս կամարներուն մէջտեղուանքը, կարգաւ խոռոչներ ահա՛ փայտէ տաշտիկներ առաջքնին, կոկորդիլոսի կզակներու պէս կարկանուռն: Աղաւնետուն են բուրբն ալ, Մեծ ողեւորութիւն կայ հոն, ամէն օր, ամէն ժամ: Անոնց բնակիչները, — մղկիթի աղաւնիներ՝ խտուտիկ, խաթունիկ, — կը մտնեն կ'ելլեն անդուլ, ջուխտ ջուխտ, առանձնակի, երբեմն մոլորելով ծերպերուն սեւութեանք մէջ, յետոյ կրկին դուրս սպրդելով տաշտիկներուն վրայ՝ պարանցիկ ման գալու եղերովի, սիրուքտելու, պագտուե-

լու, և գզուանքներէ յափացած՝ կտուցնին թաղելու թեւերնուն տակ: Հանգիստն ի՛նչ է՝ չեն գիտեր անոնք: Երկուք-երեք, կը թռնին վեր, դէպ ի տանիք փոխադրելու մնացորդ մասը տարփանքի իրենց քնքուշ արարողութեան: Թեւեռնին բաց՝ այդ թռիչքին ատենն է որ բախաք կ'ունենաս տեսնելու գորշախայտ փետուրներուն տակ ծուարած իրենց իրանք, ճերմկուտիկ, համուրելիք, իրենց մանրիկ կարմրուկ տոտիկներուն հետ միասին: Անձնիւրք կարծես թոնթոն մարապետ մըն է մանկամարդ — գուլպաներէ զուրկ՝ վարդագոյն բուսերով — որ արագ արագ հանելու վրայ է կապուտիկ վերարկուն, ներքեւի շուշանաթոյր շապիկին ի տես՝ ակնթարթի վայելք մը առթելով աչքիդ: Բըճոճ . . .

իրենցմէ զոյգ մը կը փախչի ընդոստ, երգիքներու և գմբէթներու իրենց-
իշխանութիւնէն դուրս: Աղա՛տ ևն: Եւ բանտարկեալը միայն կրնայ գիտա-
նալ, միտովս ու հողիտ՝ վը զգալ թէ ի՞նչ իմաստ ունի երկինքներէ իջնող,
անպարտղիժ անհունութիւններէ փրթող այդ բտաբ շփնաղ, ազա՛ն . . . :

Իրենց վերադարձին կ'սպասեմ: Դայուածքս կը յամառի յամենալ մնալ
պատերուն այդ մութ հորիզոնին կողմ՝ ուրկէ աներեսով եղեր էին
անոնք: Յանկարծ փայլուն սառկայի մը շարժիլը կը նշմարեմ քիւե-
րուն ետեւէն, առ ի շեղ պառկած ի տառին ձեւով բան մը որ, արեւ-
ւին ճառագայթներովը չնարակուած, կայծակի կտորի մը տեսք կ'առ-
նէ՝ դէպ ի կապոյտ երկինքը խրած: Գիտցա՛յ. «փառս՛րան է, բանտին
պարիսպներուն վրայ գիշեր ցորեկ պարտող ժանտաւան, բանտի՛ ա՛չքը,
բանտին խի՛ղճը»:

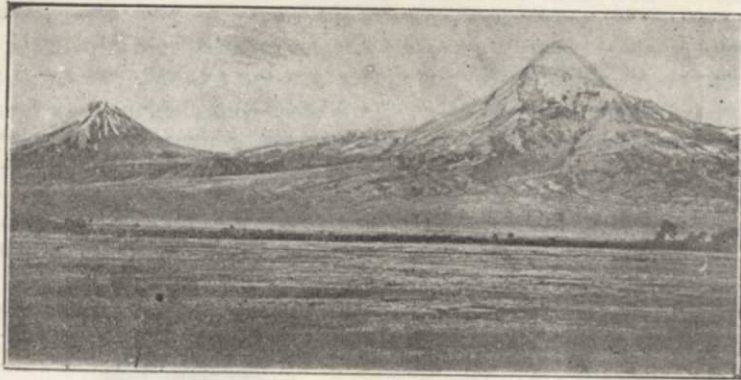
Արեւելքի պատէն երբ հարաւի սահմանը կ'անցնի ան, երկու գըմ-
բէթներու հասանողին մէջ, կը ցցուի ահա՛ իր կերպարանքը, սպառա-
նագին, անյողողոյ, սուինաւոր հրաքանն ուսքնդանութ, որսորդ-գինուորի
տարազով: Ութը հոգի են իրենք և լոգրս կենալու իրենց կայաններն
ուսին: Նիզամիէ Գափուսը, Թէրսանէ Գափուսը, Մէհթէրհանէ Գափուսը,
Մարանկողհանէ Իւսթիւ, Ալթընճը Արաբ, Պինպիր-Տիրէք Իւսթիւ, Մէհ-
թէրհանէ Իշի, պաշտօն ունենալով, քարի ու կիրի այդ բարձրութիւններէն
վեր բանտարկեալի մը՝ փախուստ փորձած պահուն, գնդակահարել զայն:
Աղաւնիներս, երկար թեւածու մներէ խոնջ, կը դառնան բոյներնին,
իրենց անսանձ ազատութեանը մէջ՝ գլխովին անդիտակ թէ ո՞վ են
իրենց մտերը ժուռածող այդ սպառազէն մարդերը:

Երբորդ Գողուշէն երկու շտաբ քովս կուգան:— «Վեր ո՛ւր կը նայիս,
բարեկամ՝ կը ձայնէ Թերջանցի Գրիգոր: — «Աղաւնիներուն»: — «Գիւ-
տե՛ս ատոնց ի՞նչ կ'ըսեն մեր երկիրը, յոյս»: — «Մեր երկիրն ալ, կը յարէ
Վանցի Յակոբ, Եղընիկ կ'ըսեն»:

. . . Եղընիկ, զոյս, տատրակ կամ հաւ փալ, ի՞նչ կ'ուզես՝ կոչուէ,
ազու՛ր խու՛մրի: Գու անուաներէդ աւելի՛ կը հիանամ ճաշակիդ, երբ
կ'երթաս բոյնդ շինել սրբաձայրերու տանիքին տակ ուր աղօթքը խունկի
պէս կը ծաւալի շարունակ, կամ, պարիսպներու սա փուլ կատարին՝
որուն բանտարկեալ մը կը նայի հիմա, մարդկային արդարութիւնէն
մոռցուած մը, քու ազատութեանդ նախանձելով արատուագին:

Վու՛վուդ, գուրդուրանքի այդ երգը ինչպէ՛ս անուշ ունիս կտուցիդ:
Եւ, բլլաս մարի կամ վարուժան, քու կի՛նդ ունիս, ցմահ անկէ անբա-
ժան: Գու կը են բարձունք ու եթեր, ցորչափ ունիս մանաւանդ թեւեր՝
դէպ անհունութիւն ճախրասւլաց: Օն ա՛նդ, բանտիս վերեւ թռչտէ՛
վերստին և տարփողէ՛ աստուածային ազատութիւնը՝ մարդկային ապա-
շնորհ բռնութեանց դէմ:

Թ Ե Ո Ղ Ի Կ

Մեծ (5157 մէթր) ու փոքր (3914 մ.) Արարատներ

ԱՌ ԱՐԱՐԱՏ

Ո՛վ արեւիշտ լեռ հայրենի,
Այս անգամ ալ, անգամ մըն ալ զաննդական,
ձերմակները սէզ կատարիդ կարճրեցան
Սարսափավար մառախուղէն արիւնի
Որ կոկորդէն զաւակներուդ զեռ կը հոսի:

Անգամ մըն ալ օճախներու այրացաւեր
Ծուխն ու մոխիրն ապերասան
Գ խուղ վրայ քու անտասան
Կապեց սեւեր:

Արդ անգամ մ'ալ զու տեսար
Կարմիր գօտին Արարի
Որ հեղձամեղձ զալարուելէն
Կը զանդաչէր փէշդ 'ի վար
Ջղագար:

Եւ արդ ա՛նա անգամ մըն ալ զհեննային
Քու կողերդ խուլ սարսեցան
Ամպրոպաձայն
Կործանումէն Հայաշխարհին:

Ո՛վ լեռ, որ հին Աստուածի պէս անայլալ
Սփինքսացած ես անգայտ,

Եւ խորհուրդիդ մէջ ալ ամէն նստադայժ
Թագեր եւ մոայլ:

Ե՛լ, զայրացի՛ր ու բորբորէ՛ զէ՞ծ մի բիշ
Ու բաշերդ թօթափելէն, ժանիրով սուր,
Կողերըդ վեր բարձրացո՛ւր
Եւ ա՛ն լքուած աղեղըդ հի՛ւ լայնալին:

Շարժէ՛, ցրուէ՛ դարաւոր բունն աշերուդ.
Եւ ե՞ծէ չես կարող ընել ուրիշ բան,
Պատու՛ կողդ, վշրէ՛ զլուխդ անվարան
Եւ լախտահար սատկեցո՛ւր
Ձաւակներուդ դահիճները ժանտաժուտ:

Բա՛ւ է այլ եւս, ո՛վ Բարձունքըդ համբերատար,
Աղ երկամեայ լուծիւնն մահական,
Ինչպէս անբան,
Ձյոցնեցար կրելէ
Դարէ՛ ՚ի դար:

Ըսէ՛, այդքան համբերութեամբ դու ի՞նչպէս
Վեր սլացար ամպերէն ու ամպրոպէն.
Ի՞նչպէս եկաւ խելացնոր այն բոպէն
Ո՛ր դէպ երկինք ժայթքեցար դուն լուսազէս՝
Աղշամդշին անդհին:

Ժայթքն այդ ահեղ՝ զայրոյթիդ, բորբն ալ զանխուլ ընդերքիդ
Ինչո՞ւ շիջան այնքան վաղ,
Մինչ զարշ ձեռներն զազաններուն անտուղ
Շամփուրներու անցուցած
Դարերով կը ճենճերեն
Թշուառ սիրտը զաւակներուդ հարագատ:

Ըսէ՛ թէ Ե՞րբ վառեցիր դուն
Հրաբուխըդ բոցաշունչ,
Եւ թէ որո՞ւ արձակուեցան
Լավաներուդ գուլաները հրճոսան.
Ձո՞վ թաղեցիր, զո՞վ ժայռեցիր,
Ձո՞վ մոխրեցիր անմռունչ:

Արարչութեան երբ դեւերն զազրաժորմի
Այսօր շուրջդ կը շուայտեն զեհննապար,
Եւ կը հանեն իրենց լեզուն ծաղրարար՝
Քու ամեհի մեծութեանդ ՚ի հեծուկ,

Երբ օձերու և կարօճի սև արբան
Ջարդեց մինչև սև սևորները գերեզմանին,
Ահարեկեց մինչև սաղմը որովայնին,
Մինչև օրոցը մանկան.

Ըսէ՛ մեզի՝ ա՛յն ժամանակ երբ զայրացար
Հրատորսոր,
Մարդն աւելի՞ հորձայական, դժոխավար
Եւ իժագգի՞ էր արդեօք
Քան այսօք.

Մարբ աւելի՞ արդեօք էի՞ն բարբարոս,
Աւելի՞ էր մարդախոշո՞ւ Լէնկձիմուր,
Շահարանն ու Ներոններ արդեօք էին շա՞տ մարուր,
Մի՞թէ նուա՞ց արիւնարբու էր Կիւրոս.
Ըսէ՛ մեզի, ո՛վ Բարձունքը վշտախոց :

Դորդեցո՛ւր, սարսէ՛, ո՛վ լեռ անձուռնչ
Եւ զայրոյթիդ, դատաստանիդ արձաւիքքն ալ
Մրրիկներուդ բերանովը անսանձակալ՝
Յրուէ՛ ցտեկ՝ յամենայնի՛ փայլալինահունչ :

Իսկ բու վճիտ կարկաչահոս ակերդ ամէն,
Օշինդըրի՛ փոխէ անոնց բերնին մէջ գարշ.
Որ սատակին զանդուածօրէն :

Եւ կամ հուրիդ ու բոցերուդ տակ անյուշ
Գերեզմանէ՛ զանոնք ա՛յնպէս միամամուռ
Որ խարկուին յաւերժօրէն
Եւ չձողկի վրանին
Ո՛չ իսկ մամուռ :

Ալ կը ննչես, լուռ ես դեռ,
Ո՛վ սուրբ լեռ,
Աչերդ ինչո՞ւ ես փակեր. . . :

Արդ արձնցի՛ր, զէ՞ծ մէկ վայրկեան արձակէ՛ դուն
Ճերմակ մագերըդ արագ,
Ու անոնցմէ շնէ՛ բամպակ՝
Մեր վերբերուն :

Օ՞ն, հոսեցո՛ւր՝ բարեւ տալով արեւուն՝
Վարկաչագեղ չուրերդ զուլալ,
Որ մենք շուտով նստինք լուալ
Մեր խոցերը շարաւարին :

Եւ բոյներուդ բալասանը ծաղկեցո՛ւր
Զմբան մէջ իսկ դժնդակ,
Որ բսելով մեր խոցերուն վրայ տար՝
Յան աճորի սայրասուր :

Այլ լուռ ես դու, կը ննջես զեռ,
Ատելի՛ լեռ :

Այս ի՛նչ բուն է որ կը ննջես.
Տե՛ս, մեռելներն գերեզմանին՝ կը յառնեն,
Տե՛ս, կը շնչեն ոսկորները կժախքներուն.
Մինչ ատելի՛ մեռելն ես դուն
Որ չի՛ զարթնուր յաւերժագէս :

Շարժէ՛ մի բիչ, ծակէ՛ պատանքդ անվարան,
Ո՛վ մարած կեանք
Ինչպէ՛ս եղար՝ (զարմանալի՛)՝ հիւրընկալ
Դու Տապալին մարդկութեան :

Մինչ մարդկութիւնն ձեռքն է առեր եռալար
Ստեղները փրկութեան,
Հոս՝ բու Տապանն
Զարդ ու ջախջախ կ'ընէ՝ մուրճը բարբար :

Իսկ դու հանդարտ կը ննջես զեռ,
Ատելի՛ լեռ :

Փրկեալները երբոր դառնան ցնծագին,
Եւ խարոյկներ վառեն դարձեալ Տէրնտասի,
Եւ զիւղէ զիւղ—գետի նման—դարձեալ հոսի
Արբեցութեան կարմիր զինին.

Երբ աղջիկները զայնիներով տօնագարդ
Եւ փառահունչ երգելէն
Քու կողերեդ վեր ելլեն՝
Ճերմակ զլիտուդ կապել վարդ,
Ու կանգնեն հոն յաւերժական ցնծութեան
Լոյս-Աստուածը հեծանոս,
Դուն, լե՛ռ, մի՞թէ վշտահոս
Աչքդ դարձեալ
Պիտի չուզես պահ մը բանալ՝
Ողջունելու գէթ վերածինն խանձարուր
Հայաստանիդ գեղազանգուր :

1917 Ախաբի մէջ

ՅԱԿՈԲ ՏԵՐ-ՅԱԿՈԲԵԱՆ

Մ Օ Ր Ս ՈՒ Տ Ր

(ՆՈՐԱՎԷՊ)

Ամուսնալուծուած կնոջ երջանիկ զարթումով մը աչքերը բացուի Յօղով բեռնաւորուած լիւաներու կծու բուրմունք մը պատուհանէն ներս կը ծաւալէր, իր յոյնած ուղեղը խոռովելու: Բայց դեռ քուն ունէր: Աչքերը իրարու վրայ կը գոցուէին, ծանրացած արտեւանունքները չէին կրնար դիւրու բացուիլ յոյսի յորգահոս ցնցղումին տակ: Արեւին անառակ ցոլքերը կ'ողողէին ճերմակ բարձերը, և յոյսը իր խաղերը կը պտըտցնէր բիւրեղէ աշտանակին, հայելին եղերքներուն և ցայգասեղանին պորփուրին վրայ:

Այս ամէնուն անտարրեր, ան՝ իր փարթամ մարմինը կողմակի և յուրքէն տարածած անկողինին մէջ, հաճոյքով կ'երկարածէր զարնան արեւին զաղջ լոգանքը, մէկդի նետած ծածկոյթը, կոնքերուն յղկուն ցայտքն ի վար, անփոյթ՝ պարզելու խոռովիչ կլորութիւնը անուշարոյր կուրծքերուն, ժանեակներու չրաշողիին ներքեւէն:

Մնաց որ, զլուխը կ'աթալի մը շափ խոշորցած էր արդէն, և սիրտը՝ ասեղի ծակի մը շափ փոքրիկ՝ ահարկու ճշմարտութիւնը ներս առնելու համար:

Հովէն թրթռացող վարադայրներու անհանգարտ տատանումները իր թմբերը կը հալածէին, և տակաւ միտքը իր յստակութիւնը կ'ստանար, սամպրէ մաքրուած կապոյտ երկնքի մը պէս: Թեթեւ մը քրտնած վարդաոյն մորթին վրայ, դիմազիծերը անսովոր թարմութիւն մը ունէին, և աչքերը իրենց խորքերէն կը խնդային: Կիսախուփ ակնարկը յառած պատին՝ որուն վրայ ճառագայթները կ'ողեւորէին կարմիր, կապոյտ, կանանչ մազմուրներով, ան հեշտօրէն կ'երազէր ու կը ժպտէր սկեպտօրէն, հեռաւոր բանի մը կարծես:

. . . Անհուն բուրաստան մըն է աշխարհը, ուր շատուանները երազներ կը ցայտեցնեն. մարդիկ գինովներ են, երջանկութեամբ յղփացած, և իրենց խելայեղ վաղձին մէջ իրարու կը զարնուին: Անոնք բառ մը ունին իրենց շրթունքին վրայ՝ իրարու աւետելիք. — «Ազատ, ազատ, ազատ վերջապէս»:

Ու կ'երգեն: Անդնդախոր երգ մըն է ան, ժայռէ իջնող ջուրի մը պէս սարսուռն, շառաչուն, ծիծաղներու ներդաշնակութեամբը հիւսուռած: — «Ազատ, ազատ, ազատ» կը վերջանան անոր յանկերգը:

Երանութեան տակ քնկճուած իր կուրծքը ծանր ծանր կը ներշնչէր լիւաներու կծու բուրմունքը, թոքերուն յետին պրկումներովը:

Ահա՛ այն մարդը, սարսափելի՛ մարդը, գորշ աչքերով, որուն ահարկու տիրապետութիւնը պիտի չկրէ այլ եւս: Անոր ատելի ձայնը իր

սկանչները պիտի շլսեն, անոր սճրագործի կարճ կարճ մասները իր միտքը պիտի շոշափեն, և ապուշի կամարակապ յօնքերուն տակէն անտանելի գորշ աչքերուն հայածանքը պիտի չղղայ այլ եւս: Ան իր ամուսինը չէ այլ եւս: Օտարակա՛նն է: Ենք և ան երկու տարրեր բաներ են, երկու անձնատ աշխարհներու մէջ: Սիր՛վ պիտի ուզէր մոռնալ չինգ տարիներու կապակցութեան մը ասժան՛ք: Բայց ինչպէս Այնքան խոշոր է տակու թիւնը իր մէջ, որ երկու պղտիկ ձեռքերովք պիտի կրնայ խեղզիլ զայն, պարանոցէն: Բայց ինչո՛ւ, ինչ հտրի, ան բարոյապէս և Գիւղիքապէս փճացած՝ ահա գեւտինը կը տապլտիկի, ցեխերուն մէջ:

Իբրաները ծա՛նր ծա՛նր կը բուրէին, և յոյսը պատին վրայ իր ցանցերը կը պրկէր: Տակաւ աչքերը բոլորովին կը փակուէին:

Ահա՛ ան, Օտարակա՛նր, ուրիշ կնոջ մը բազուկներուն մէջ: Անիկա սիրուհի մըն է կամ երկրորդ կին մը. ո՞վ գիտէ:

— Իմ սիրակա՛նս, կ'ըսէ անոր նոյն այն շեշտով, ինչպէս բսած է իրեն՝ ամուսնութեան առջի գիշերին մէջ: Եւ կինը կը գրկէ զայն, խանգաղատանքով, առանց երկբայելու. օձի պաղ շունչէն որ կայ այդ սխտածէտ տարփանքին համբոյրներուն մէջ:

Եւ, շուկայի մը խառնափնդոր մէկ անցքը, ուր «սէր»ը, «խեղճ»ը, «պատիւ»ը, «մարդկութիւն»ը՝ ձկնորսի հոտած տաշտի մը մէջ զրած կը ծախեն . . . թոքավաճառի մը կը մօտենայ մէկը և սէր կը ստկարկէ. մտրդը կը հայհոյէ իր ուզած գինը չարուելուն: Գինով մը կ'անցնի, անհասարակչիւ, այլանդակ կարճ թեւերը ունն ի վար կտխ. անոր մէջ կը զանազանուի Օտարականը՝ որ կ'երթայ պատի մը տալու իր կռնակը: Ամէնը կը ծաղրեն զայն:

Ու գատաւորնե՛րը որ երէկ իրեն կ'ըսէին. «Ամուսնուլուծուած էք,

Տիկին / Հայկանոյց Մարի

Տիկին, գուք՝ չվերամուսնանայու պայմանու . . . Ապա, նրբանցքին մէջ, իր գեղեցկութենէն տարուած նոյն այդ դատուորները զինքը կը շրջապատեն . . . ու, անոնցմէ մին կը հետապնդէ զինքը մինչեւ տուն, և կանգ կ'առնէ ուժեղ սաստի մը առջեւ:

Ծառե՛րբ, ծառե՛րբ, ուժգին կը տատանին, և պզտիկ տղու մը թռուցիկը կը պլլուի անոնց ոտներուն: Տղեկը յուսահատ շարժումներ կ'ընէ՝ իր խաղալիքը ազատելու համար. ի վերջոյ կապիկի պէս կը շուրջը ի ծառն ի վեր, ու, փռա՛ֆ, կ'իջնայ վար, սուր ճիչ մը արձակելով:

Ա՛յնքան զիլ էր այդ ճիչը, որ կինն ընդոտտ արթնցաւ մղձաւանջէն: Լիւաներու բուրմունքն աւելի ծանր կը ծորէր, և արեւին ճառագայթոնները մորթին փափկութեան վրայ զգալի ջերմութիւն մը կը զնէին: Պէտք էր բմբռնիկ գարնան-այլապէս զեղեցիկ այս առաւօտը, հանգարտ խղճի մը յայդանդորէն վերջ:

Վարը, էրիկմարդու ուժեղ ձայն մը կը հնչէ. նոյն իսկ քայլեր կը լսուին անդուզներէն վեր. բայց կնոջական նուրբ ձայն մը կ'ուղէ արգելք քլլալ անոր: Ապասուհին չի համաձայնիր Տիկինն քունը խուզելու, մինչ այցելուին կը պնդէ անպատճառ Տիկինը տեսնել:

—Սո՛ւս . . . պէտք չէ ՚ր արթննայ ան:

—Բայց ես գործ ունիմ, և չեմ սպասեր:

Այս փոխանացումին մէջ կը յայտնուի այցելուին ինչնու թիւնը: Փաստարանն է որ կ'աճապարէ:

—Մարիտ,՝ վայրկեան մը, և ահա կ'իջնեմ:

Տուն թեթեւ զգեստով մը, ցփոի մը ուսերուն, ան՝ առտուան վարդէն ալ աւելի գեղեցիկ՝ շրջանակուեցաւ դրանք բացուածքին մէջ ճաշատարահին, ուր օրէնքի մտրղը՝ թղթապանակը թեւին տակ՝ արագ հաշուեալութիւն մը բնելով կ'ուղէր խուսափել:

—Այսքանը՝ երթեւեկի համար, այսքանը՝ պաշտօնագրերու խմբազրութեան, այսքանը՝ վկաներու, այսքանը . . .

—Համազումա՛ր:

—Յիսուն ոսկի եւս . . .

—Առե՛ք, Եւ շնորհակալ եմ ձեր աշխատութեան համար:

—Աշխատութի՛ւն որ դժբախտաբար աննպաստ եղաւ ձեզի համար:

—Մի՛ մտահոգուիք, պարո՛ն, կը բաւէ որ ես արդար եմ իմ խղճիս առջեւ. ինչ փոյթ հանրային կարծիքը. անեկա կրնայ ծախուիլ քերտով. ամէնքը կը գնեն անկէ ուղած չափովն և ուղած կերպովն: Ինձի ինչ փոյթ հասարակաց կարծիքը. ինձի համար կայ միայն խղճի ազատութիւնը . . . և ան մի՛ւս ազատութիւնը: Մտածեցէ՛ք որ, այսօր Օտարական մըն է ինձի այն մարդը որ մինչեւ երէկ ամուսինս, այսինքն՝ զահիճս էր: Ես երախտապարտ եմ օրէնքին որ զիս դատապարտեց,

բայց և ազատեց այդ մարդէն: Կը կարծէ՞ք որ վերստին ուզեմ ամուսնանալ, հիմա որ ա՛յնքան լաւ կը ճանչնամ մարդիկը: Այսուհետեւ իմ միակ սէրս, միակ գուրգուրանքս, միակ հոգիս՝ ամփոփուած են միակ էակի մը մէջ, և այդ՝ զաւակս է:

—Ձոր հայրը պիտի առնէ . . .

—Ձո՞ր . . .

—Ըստ օրինի, «յանցաւոր» կնոջ քով չեն թողուր իր զաւակը:

—Ա՛հ . . .

Ու, հոյակապ մարմինը փլաւ ամոռին վրայ, վայրկենապէս զբէթէ զգայադիրի:

✽

Ի՞նչ բան կրնար զաւակն իրեն ձգել. ո՞ր ստորին, ո՞ր յետին տարբեր կրնար զայն արդիւել. ո՞ր զեանաքարչ աշխատանքը կրնար զայն փրկել, վերջապէս, բարոյական ո՞ր մուրը . . . Արդե՞ք . . . Իայց ո՛չ մէկ այդ մէկը . . .

Գինով ուղեղին մէջ տարտամօրէն զաղափար մը ծնաւ, որ սկսաւ արմատանալ, մեծնալ, պայծառանալ: Աչքերը խոշոր խոշոր բացած, յիմարի պէս կը խնդար. այո՛, կրնա՛ր ընել այդ բանը անոր համար:

Ու վեր վազեց սանդուղներէն: Պղտիկ անկողինին մէջ, ան, երեք քարեկան, կը քնանար, զեղին խոպոպիքները վարդագոյն բեհեզէ բարձերուն վրայ ցրցքնուած: Ընչքան սնոյչ էր մանուկին հոտը: Խռովեցաւ, աղիքները գալարուեցան. աչքերը կը մթազնէին, և չիյնալու համար մահճակալին երկաթին կառչեցաւ: Մեղմօրէն համբուրեց անոր թաթիկը, և վճռաբար քաշուեցաւ ետ: Այո՛, կրնա՛ր ընել այդ բանը անոր համար, և այնուհետեւ ազա՛տ, ազա՛տ, ազա՛տ քլլալ զաւակին հետ: Պիտի կրնար զայն պահպանել, ինչպէս կը պահպանեն ստուերի մէջ ածող փափկիկ ծաղիկ մը, հոգ չէ թէ ի՞նչ անուն տրուի անոր . . .

Լիւաներու կծու բուրմունքն աւելի ուժգին կը ծաւալէր սենեակին մէջ, հիմա, միջօրէի բարկ արեւէն կենսաւորուած:

Խելայեղօրէն վար խոյացաւ սանդուղներէն, և առանց մտածման, և հետեւաբար զղջումի առեն ձգելու, եղերօրէն զոզ զղացոզ ձայնով մը քսաւ.

—Սիրելի՛ պսրոն, զաւածանեցի անկեղծութեան դէմ. բայց իրականութիւնը, ցնցոզ և հոյակապ իրականութիւնը զիս յուշքի կը բերէ: Ամուսինս չի՛ կրնար այդ զաւակը խլել իմ մայրական բազուկներէս: Իմ պարտականութիւնս է ամէն բան ըսել: Իայց ի՞նչ հարկ ամէն բան ըսելու: Կը պաղատիմ վերջին, զժուարին այլ փրկարար աշխատութիւնը ընծայել ինծի: Դացէք բսել անոր, որ չփորձէ այդ բռնադատուիմ ալ: Ես՝ որ զաւակիս մայրն եմ, անոր վարդ կեանքին լոյս տուողը, ձեզի և ամէնուն ահաւաստիկ կ'ըսեմ. ան իրը չէ՛ . . .

ՀԱՅԿԱՆՈՅՏ ՄԱՌԲ

Սկիւսար, 17 Օգոստոս 1921

Ա Պ Ա Գ Ա Յ Ի Տ Ե Ե Լ Ն Ե Բ

Գ Ա Գ Ա Ղ Ա Գ Ո Ր Ծ Ը

Մըռայլ բանոր տակուախօս, վայրահակ,
Աչքն անդունդին, ու միշտ պահած՝ սեկուսի,
Դագադագործն՝ հիւղակին մէջ միայնակ՝
Կը սըզօցէ շերտերն անվերջ երազի :

Անտառներուն աւիշն է կանգ առած հոն.
Ու կաղնեփայտն՝ համաչափ նեղ շերտերով՝
Մութ ձեռքին տակ կ'ըլլայ արուեստ, մուսէսն,
Անդրաշխարհի լըջութեամբ մը հոգեխառով :

Կ'ըլլայ սուսի մը թաշապատ ու ծանր ինքնին,
Խորհրդաւոր չինջ զարդերով անազէ,
Տուփը Խղճին, սուփը Սիրոյ անհունին,
—Տուփն որ Անդորը ու Աստուած կը պարփակէ :

Ու գերագոյն Յաջողութեան ժրտտով
Կը պատրդան շիլ շիլ՝ մետաղ զարդերն այն . . .
Բանուորին աչքը՝ նախանձուտ ու վրդով
Անոնց փայլին մէջ կը տեսնէ Ապագան :

Սրաք մը լոյսի, խրրտումով մը գաղանի,
Կ'իյնայ վերէն դագաղէն ներս կիսարաց,
Այդ լոյսին հետ՝ մրտածուսն ալ — բորենի՛—
Կ'յօշէ քնդերքն ապագայի մը անկայծ :

Անհուն ոստայն որուն թևերն արծաթէ
Երկրնրին ու վիհին միջև են առ կախ,
Այդ մըտածմամբ մերկ հոգին դուրս կը ցայտէ,
Այդ մըտածմամբ կը ծաղկի՛ մէն մի դագաղ :

Չարդն անազէ՝ խառնուած մութ թաւիշին՝
Ապագան է հէք ներկային փաթթուած,
Բանուորին աչքն է, ըսպառած մեծ Ոյժին
Արդար երազն է աղաղակդ, ո՛վ Աստուած :

Կիսալոյսին մէջ հիւղակին, բանւորն ալ
Կ'աստուածանայ՝ երբ իր գործն է աւարտած . . .
Խոհանքն անհուն կը թաւալի հոն թալ թալ
Սիկատի մը ծուխերուն հետ յամբընթաց :

. . . Մարդիկ ալ չըպիտի կառչին ներկային,
Վայելքներուն, փառքին ու սին յոյսերուն.

Կիրքերէն վեր՝ անցաւորին պիտ' նային,
ձիշղ կը նային ինչպէս կապկի մ'անանուն :

Յաւտեաններ պիտի վառին աչքին տակ,
Միշտ բոցավառ մորենոյն պէս Գորնկին.
Յաւտեանն է եղբայրութիւնն անսպակ,
Մըտածումն է, արցունքն է, սիրսն է, հոգի՛ն :

Կեանքը ձրի՛ պիտի ըլլայ լոյսին պէս.
Ներքին մարդը պիտի պոռթկայ՝ անկաշկանդ.
Պիտի փչի՛ արիւնլըւայ ոսկւոյն դէզ.
Պիտի խօսի՛ն միայն մտածում, սիրտ, եռանդ :

Աշխատութիւնը, միացած սիրոյ հետ,
Պիտի ըլլայ մտածման պէս հեշտ, թեւաւոր.
Ու ամէն մէկն, իր երազին նմանած գէթ,
Այ արժանի՛ պիտի ըլլայ միշտ անոր :

Ամէն մէկն իր ճանաչման մէջ ըսպառած
Ու գործադրած ներքին մարդը լիովին,
Աշխարհակալ Բանին որ կեանքն է լարած,
Պիտի զիմէ հողին՝ իրրե՛ւ իր եսին :

Ու դագաղներ, թէեւ գամուած առ յաւէտ,
Բաց պիտի մնան Սրտին համար միշտ անշէջ.
Մարտահիւնին ու՛ երկնին միջեւ՝ խնկաւէտ
Ճառագայթներ պիտի ընեն ելուէջ :

Մինչեւ այդ ի՛նչ ծանր, անհամբոյր ու դաժան
Պիտի ճնշեն ըստուերներով թանձր, երկա՛ր,
Սեւ տուփերը գոր կը կերտէ բանւորն այն,
Դագաղները մարդկութեան մը միշտ թշուառ :

• •

Նոր սրգաւոր մ'ահա իր դէմ կը կանգնի.
Ուշ ատեն է, եւ դագաղներն են պատրաստ :
Զի՛ սակարկեր, քան զի մահը զին չունի,
եւ դագաղն ալ կեանքի մրն է հուսկ զըրատտ... :

Ու բանւորը, յանկարծ խոհանքն իր ցնցած,
Իրրեւ փոշին դագաղներուն վըրայ թառ,
Ապագային համար չունի ո՛չ մէկ լաց.
Մութ ծիծաղ մը կը պեղուի ներսն անդադար :

Ինք իր գործը կ'արհամարհէ՛ ա՛լ տակաւ.
Դագաղները կարգաւ դուրս կը սըպըրդին... .

Սակայն աղքատ մ'է միշտ, (զիտէ՛ այդ շատ լաւ),
եւ նոյն աստն արհամարհանքն է գնարդին :

Տասը զաւակ ունի. ծախքն է զինք ընկճած.
Տա՛ս պատուհան տունին՝ իրե՛ն կը նային.
Տա՛ս սերունդ—ի՛նչ վրէժ մահուան դէժ, ս'վ Աստուած—
Այդ վրրէժով՝ վսեմ աղքատ մ'է ինքնին :

Եւ ինք որ այնքան դագաղներ էր կերտած,
Պիտի թաղուէր գուցէ՛ առանց դագաղի.
Օր մը գուցէ՛ փոսապեղին բահը թաց՝
Մերկ զիակին պիտի թքնէր բեռն հողի :

Ի՛նչ փոյթ, սակայն. լա՛ւ է թաղուիլ անդազազ:
Հողն ընդգրկած ուղղակի՝ մերկ իր մարմին՝
Աւելի շո՛ւտ—ճառագայթի մը զերդ խաղ—
Պիտի սփռէ՛ տարրերուն իր երազն հին. . . :

1921 Օգոստոս

ԵՂՈՒԱՐԴ ԳՕԼԱՆՃԵԱՆ

ՋՈՒՆԱՑՆՈՒԹԵՆԷ ԷՆՆՅԱՂՈՏՍ

Անցի շատուերի ե փառք մարդոյ,
Հորովի յար՝ որպէս անուոյ.
Տարուբերի՛ նրման հողմոյ,
Մինչեւ անկցի ի գուր սրմոյ :
Մարդոյ աւուրքն՝ որպէս խոսոյ,
Եւ փառք նորա՛ նրման ծաղկոյ.
Յամաֆի խոսն ՚ի խիստ սապոյ,
Թափի ծաղիկն ՚ի սուտ պատուոյ :
Կանն ե անիւ հորովական,
Միշտ վեր ՚ի վայր տարրական.
Բախսն ե նրման կոյր աղջրկան,
Տայ ըզպատիւ անզանազան :
Կեանքն ե մարդոյ՝ իբրեւ երազ,
Ըզնասանողն առնէ շրնազ.
Ո՛չ տայ յազուրդ քեւն նրազ,
Այլ սորի՛ միշտ իբրեւ աւազ :
Չոտ շիջանի՛ դիպմամբ հողմոյ,
Շուտ շիջանի՛ դիպմամբ հողմոյ.

Կամ փրկով շի՛ նրման շրկոյ,
Ասղան ծախիւ պայքուցնոյ :
Սարդի ոտսայն ե կեան մարդկան,
Յոր քի դիպի օդ մահական
Եւ կամ զեռուն ինչ ճանճական,
Խըզի՛ շուտով ծրնական :
Հաւասն ե հիմն այստիկ սան,
Յոյսըն նեցուկ՝ սիւն անհական,
Սերն առաստաղ ծածկողական,
Վայելն ե մեջ ուրախական :
Խոհնմութիւնն՝ շրջապարտապ,
Յամեն դիմաց ստե՛կ ըզգիսպ,
Արդարութիւնն՝ հաւաստող,
Ողջախոյ կեանն՝ աւել մաքտող :
Աղօթքն ե այս սան քանալի,
Պահքն ե ամրոց անմասցելի.
Ողորմութիւնն ե աման շի,
Ըշտմարտն ցորենալի :

ՆԱԼԵԱՆ ՅԱՎՈՐ ՊԱՏՐԱՐԷ

Մեծանուն աստուածաբան-մատենագրին մահէն 41 տարի ետքը միայն, 1805ին է որ Տ. Պօղոս քննյ. ձեռք ձգած ե ճրատարակած է հանգուցեալին 26 տունով մէկ տաղը (տանկ. Թարգմանութեան հետ՝ դէժ դիմաց) որմէ այս Զը միայն բազմինք ընտրանօք, բազմարդիւն Սրբազանին խորհելակերպէն ե ոճէն իբրեւ նմոյշ

ՊԱՏԿԵՐՆԵՐ ՀԱՅ ՏԱՐԱԳՐՈՒԹԵՆԷՆ

(ԱՅՆ ՍԵՒ ՕՐԵՐՈՒՆ . . .)

. . . կիներու կարուան մքն էր եկածք, բայց Ենչ զարհուրելի կա-
րուան: Կարելի չէր որ պատմութեան ս' և է շքանին, աշխարհի ս' և է
անկիւնին մէջ՝ մարդկային համախմբում մը թշուառութեան այս առ-
տիճան ահաւելի խմբանդրի մը ձեւացուցած ըլլար. . . : 30էն մինչեւ 50
տարեկաններու խումբ մքն էր. բայց իրապէս տարեքի տարեբուծիւն
չկար իրենց միջեւ. ամէնքն ալ համասի էին. աւելի ճիշդը՝ տարեք
չունէին, որովհետեւ՝ մարդկային կանները ընտր շոգ ամէն մասնայատու-
կութիւն կորսնցուցած էին. . . : Իրօք Հայկէպէն կու գային, գաղթական-
նու թիւերը կը շարունակուէր տակուին: Նոս յոյս չունէին, բայց վեր-
ջապէս Ո՞ր մահապարտ, կոռափնտափն Նոյն իսկ քայլ մը մնացած, շէ-
յուսացեր: «Ո՞ւր կէ կու գաք» հարցուցին ամէնէն առաջ համոզներուն:
«Ձո՞ւր . . . » եղաւ պատասխանը: . . . Ու բոլոր համոզներուն բերանն
ալ Նոյն միակ անփոփոխ հայցումը. «Ձո՞ւր . . . » չո՞ւր . . . »: Իրենց
ամբողջ գոյութիւնը, ամբողջ ցանկութիւնը, բովանդակ տիեզերքը այդ-
մէկ հատիկ բառին մէջ խառցած էր: Հալկէպէն մինչեւ Մէնքէնէ՝ վեց
օր ամբողջ կէս մը սնոթի անցուցեր էին. բայց սնոթութիւնէն աւելի
զարհուրելի բան մը եղած էր ծարաւը. . . անդադրում արշաւ մը ժան-
տարմաներու խարազանին տակ, հրդեհիչ արեւոյ մը, փոշիի թանձր
յորձանքներու մէջէն:

. . . Յիսուն հաս էին, բայց իրապէս կի՞ն էին, կին եղած էին,
մայր եղած էին, սիրած էին: Այդ դէմքերը, այդ մորթը, այդ աչքերը,
այդ մազերը, այդ ձայնը՝ ամէն բան զարհուրելի այլափոխութեան մը
ենթարկուած էր իրենց վրայ: Կարծես կարմիրը երբեք չէր ծաղկեցու-
ցած իրենց դէմքը, մերթերնին երբեք չէր ունեցած թուխին տաք երանգն
ու սպիտակին նազենի թոյլքը: Կարծես աչքերնուն մէջ ս' չ երկինքէն
պուտ մը կապոյտ ինկած էր երբեք, ոչ ալ գիշերէն սեւի զանակ մը: Եւ
այդ մազերը՝ իրարու փակած, ցեխին ու փոշիին տակ ադտով օսլայ-
ուած, կուպրացած, բնական լաշակներ գարձած իրենց գլխուն վրայ,
այդ մազերը գոյն ունեցէր էին երբեք. ոսկին իր խարտեաչ երանդներով
օձե՞ր էր անոնց հիւսկէնները. երենոսը իր սեւով ջնարակէր էր զանոնք:
տարեքին ալեքը իր սպիտակ երակները զձե՞ր էր անոնց երկայնքը: Եւ
այդ խապոտ, անտխորժ, անասնական ձայնը՝ երբեք ունեցէր էր ման-
կական բարբառին թովիչ փափկութիւնն ու անուշութիւնը, երբեք
թրթռացէր էր սիրոյ տաղի մը տարփազին վանկերով, երբեք մեղմիկ
քներդ մը կարգացէր էր օրօրոցի մը ճերմակներուն մէջէն իր վարդա-
գոյն տոտիկները խաղցնող և արթուն մնալու յամառութեամբ աշուր-
ներուն նուշը միշտ աւելի խոշորցնող մանկիկէ մը գլխուն:

Կարելի չէր որ ատմութեան աղջիկ, քոյր, սիրահար, մտասին, մայր

եղած բլլային: Աւելի՛ այն խոփած մեղերաներուն կը նմանէին, զորս մեր մամիկներուն երեւակայութիւնը՝ հէքեթունակ անտառներու մութին մէջէն հանելով կը բերէր մեր մանկական մաքին կիսալոյսին մէջ կը թողուր մեր զուարճութեան համար, և որոնք սակայն մեր սարսափը կը դառնային: — «նիստ՛ւս, կ'ըսէին անոնց ընդ առաջ եկող Մէսքէնէցի կիներ, տս ինչ կերպարանք է»: Ինչ կը մեղքնային զանոնք: Բայց իրապէս անոնց համար էր այդ կարեկցութիւնը, թէ իրենց վրայ կը մեղքընային: Ա՛յ որ այդ կիները իրենց սպազայ վիճակին հարազատ պատկերներն էին: Անոնցմէ ոչ մէկը հազուած էր լիովին: Իբր հազուատ՝ լոկ ձորձի կտորուանքէ շինուած պարզ հնրարիներ, հաղիւ մէկ երկուքին մէջքը հասարակ չուանէ գօտիով մը, և կամ բուրձէ պարկերու բնկորներով կարկտուած վարտիքներ, ոմանք մերկ կէս մէջքէն վար, ուրիշներ՝ կէս մէջքէն վեր, ցուցադրելով ահաւելի մորթ մը որուն վրայ աղտի խաւերը այլ եւս ջնարակի կարծրութիւնը ստացած էին, և զորս պէտք էր քերիչով ու մուրճով խորտակել՝ մորթին բնական զոյնը երեւան հանելու համար: Եւ աղտով ու ցեխով հազուած այդ մերկ կուրծքերն ի վար՝ ծիծերը կախուեր էին մորթուած անասուններու լիարդին պէս, սեւի, կապոյտի, կանանչի խառնուրդէն զոյացած տեսակ մը զիպնային զոյնով որ սրտի խառնուրդ կու տար: Խորհի՛լ թէ այդ ստինքները իրենց կուտական շնորհալիութեան շրջանը ունեցած էին, ամբապէս կոնացած այդ կուրծքերուն վրայ՝ վարդաթոյր պտուկներով և սպիտակին ամէնէն ձիւնափառ երանգներով շողշողուն, խորհի՛լ թէ ցանկասէր ձեռքերու շոյանքին տակ անոնք երբեք ճանչցած էին հեշտանքին թուլութիւնը, խորհի՛լ մանաւանդ թէ լոյսին նոր բացուած մանուկներու շրթունքները երբեք կեանքի հիւժը քամած էին անոնց պտուկներէն: Խորհի՛լ այս ամէնուն վրայ՝ պարզապէս գլխու պտոյտ կը պատճառէին: Կիներ չէին այլ եւս, այլ թշուառութիւնն ու զարհուրանքը հեզունելու համար՝ անհնարին նտխարնամութեան մը կողմէ ձեւակերպուած հրէշներ, մարդկային մարմնով՝ բայց անասունի կերպարանքով, որուն վրայ՝ նոյն միօրինակ, անփոփոխ արտայայտութիւնը — տեսակ մը ձուլածոյ կծկում — միանգամայն ցաւ, վիշտ, տառապանք, հիասթափութիւն, սրտնեղութիւն, տաժանք, բայց մանաւանդ համակերպութիւն, անասնական համակերպութիւն կընար թարգմանուիլ, տանց ընաւ երանաւէտ զգայութեան մը գաղափարը արթնցնելու:

Դժուար էր երեւակայել որ ժպիտը երբեք ծաղկած էր այդ դէմքերուն վրայ, թէ խնդացած էին անոնք, թէ արտեւանունքներու զրգոտ շրջանակէն որբացած և անոնց տեղ՝ ցեխի, փոշիի ու աւաղի սեւածիր մողախներով կզերուած այդ աչքերուն մէջ հրճուանքի, յոյսի, վայելքի շողք մը ճառագայթած էր երբեք:

մասնիկ Խորհի՛լ

... Հիմա որ խմելէն յաղեցեր էին, յանկարծ իրենց մէջ արթնցած

Երուանդ Օսեան

Արամ Անտոնեան

Արամ Եղիարեան

1915ի աշնան ի Տարուն

էր այն միւս ցաւը՝ որ ծարաւին քոյրն էր և որ անոր պէս միշտ անբա-
 ժան մնացեր էր իրենցմէ: — անօթութիւնը: Վանի՛ որ կար որ բերանին
 չէնք շնորհք պատառ մը չէին զրեր: Կը խծային ու կ'աշխատէին զիշե-
 րապահներու գիմաղբութիւնը բնկծելու: Եւ նոյն միակ հայցումը կը
 խուսէր ամենուն ալ բերնէն. «Հա՛ց . . . հա՛ց . . .»: Նոյն կոտանանքն
 էր: Իրենց շարժումը մարմինը կը խոցակը. լուկ յանկերգն էր վեր-
 ուսած: Անոնք այլ ևս կարեւորութիւն չէին տար զիշե, սոսաններու
 հարուածներուն: Անօթութիւնը ճակատներէն չէր վախճար: Մարդիկը
 յայտնապէս կը քրտնէին զանոնք զսպելու համար, և ալ հայհոյութիւն-
 ներն ու նախատինքները իրարու կը յաջորդէին անքնհատու — «Նրժաք
 Բն: պիտի ընէք» քսու. անոնցմէ մէկը — «Հա՛ց . . .» կը պոռային
 անոնք նորէն: «Բայց զբամ ունի՞ք»: Կիները աւշու թեւով իրեն նայե-
 ցան: Իրա՛ մը Բն: էր ճարի մը կար որ մին: Եւ վարախնին կողոպուեր
 էին, և ալ զբամ չէր անցած իրենց ձեռքը. անանկ որ՝ մուցեր էին
 սպրելու համար անոր ունեցած անհրաժեշտութիւնը: Մարդը կրկնեց
 հարցումը: — «Չունինք» կ'միմացին: — «Հապա կ'ըսէիք թէ հաց պիտի
 անէք»: — «Պիտի մտրայինք . . . տարիէն աւելի է որ կը մտրանք . . .»: —
 Ամբողջ պատմութիւն մը՝ այդ պարզամիտ պատարխանը: Իբև տարի
 մը ձեռքը բաց չըջիլ սնանկ ժողովուրդներու մէջ՝ որոնց աչքին՝ հացի
 յետին փշրանքն իսկ արժէք մը ունի, տարի մը շարունակ բերանը բա-
 նալ՝ լուկ ազաշելու, պաղտակու, մուրալու, բնդհանրապէս քարի ամ-
 թութեամբ սրտեր ողորբելու, կակղեցնելու սպերախա փորձերուն հա՛ւար,
 տարի մը ամբողջ նախատուիլ, անիծուիլ, վաճառուիլ և հալածուիլ
 դանձ զու.՝ զօտոտ շան մը պէս՝ կրկնմ կիցի կամ գաւազանի հար-
 ուածներով, օրերով անօթի պառկիլ՝ առանց երբեք սպոհով բլլալու
 թէ վաղորդայնը պատառ մը չոր հաց պիտի ունենան ծամծամելի, —
 ամբողջ այս մարտիրոսութեան պատմութիւնն էր որ կը խտանար այդ
 պարզուկ պատարխանին մէջ. Եւ զայն արտաբերող լինք, անշուշտ նաև
 իրեն վիճակակից կիներէն շատեր, թերեւ հարուստ ընտանիքներու կը
 պատկանէին, մեծցած էին բարօրութեան մէջ, կ'ապրէին՝ կեանքին բոլոր
 անուշութիւնները վայելելով, երբ տեղահասնութեան այն գոտիային
 հովը խորտուէր ու խլեր էր զիրենք իրենց հայրենիքին բունէն, և առեր
 քշեր էր մին: Եւ այս տարածերձ ու մարդասպան անաստաները

ԱՐԱՄ ԱՆՏՈՒԵԱՆ

Մ Տ Ա Ն Օ Ի Մ Ն Ե Ր

- ✠ Այն մարդը որ կը մեղսնէ մի քանի անձեր՝ կը կոչուի մարդաս-
 պան. իսկ այն անձը որ կը փճացնէ մի քանի հարիւր հազար մարդ՝ կը
 կոչուի աշխարհակալ:
- ✠ Օրէնքն այն օգակն է որ իրարու կը զօգէ բնութիւնն ու մարդ-
 կային պայմանադրութիւնները: Այն անհատը որ խզէ այդ օգակը՝ կը
 կոչուի շարագործ. իսկ այն ազգը որ կը խորտակէ զայն՝ կը նկատուի
 ամենազօր:

ԳՐԻՄԻԹԷԼ

Ե Ր Գ Ե Լ

Ա. Ա. ԾԻԺԱՆԻ

Զրուար բանաստեղծ անուամբ զըլարբուն
Անեսարեիկն, որ կ'երգէ զարուն,
Գողրնեան իրնարից հնչուն շարեւեկն
Ո՛ղբ, վիշտ ու կական բընաւ չըծորին

Ո՛հ, ինչո՞ւ ժրգեղ երկիկն տանագուն
Եւ քաղուիլ յանախ խորքը վիշտերուն,
Կեանքն արցիօք չի՞ մի եղիտերգութիւն,
Բանաստեղծ, ուրախ, զըլարբ կոյր դուն :

Երգե՛լ, անայրայ, նըման զեփիւռոյն,
Եւ իրել զրտակ երգե՛լ հնչագիկն,
Սոխակիկն նըման եւ կամ ծիծառնի՛
Բանաստեղծ, րոյ երգը երկիկն սաւառնի :

Քաբիզ, Ապրիլ 1913

ԱՐՄԷՆ ՏՈՐԵԱՆ

Պ Ա Ր Ո Ն Ե Ա Ն Կ Ը Խ Օ Ս Ի

Ի նպաստ այլոց աշխատութիւն. — Այս գիտութիւնը թէեւ հին՝ բայց
չատուացչաց անձանօթ ըլլալով, պզտիկ բացատրութիւն մը կարելու
է: Անով՝ մարդս ուրիշներու օգտին համար միայն կ'աշխատի և իր
չահուն համար աշխատող մարդերէն աւելի կը շահի: Այս գիտութեան
անմնոխորտիւն անունը կու տան ոմանք:

Բանաստեղծք ոմանք Գարունը կը տեսնեն իրենց փոքրիկ գրասեն-
եակին մէջ, ոմանք կը տեսնեն զայն հողւոյ անմահութեան մէջ, ոմանք
իրենց սիրուհւոյն վարդագեղ շրթանցք վրայ, ոմանք մարմնոյ անմա-
հութեան մէջ, ոմանք անմեղ կուսին (և մեղաւոր կոյս չըլլար) խարտ-
եաշ մազերուն մէջ, ոմանք օղիի գաւաթին մէջ, ոմանք գրական իմաս-
տասիրութեան մէջ. և այս բանաստեղծներն իրաւունք կու տան ինձ
հաւատալու թէ իրենք ալ տեսած շունին բուն և ճշմարիտ գարունը որ
տեղ մը կը գտնուի և ո՛չ 2 տեղ: Եւ արդարեւ գարունն իր վարկը կը
կտորէ եթէ օղիի գաւաթէն մեկնի և անմեղ կուսին շրթանցք հպի և
յետոյ անկէ ելլելով չգիտեմ ո՛ր պարտնին սիրուհւոյն մազերուն մէջ
մանէ, և այսպէս ճամբորդութիւն բնէ ամէն տեղ հանդիպելով:

Հաստատուն կամք և անխոնջ ջանք՝ ամէն ազգային պաշտօնի մէջ
էական և անհրաժեշտ պայմաններ են: Կամք՝ աթոռին վրայ ամբապինդ
մայր համար, և ջանք՝ անոր վրայէն իջեցնելու նպատակաւ եղած
փորձերը զիմագրաւելու համար:

Չօնուած ?ից

Երբ ձիւնը հալեցաւ լեռան կողէն ու երկինքը լազուարթ քողով մը շղարչուեցաւ հորիզոնին վերեւ, երկնակամարին պաղպաղուն խորէն մաղուող մանիշակ գոյներ ներկեցին հողին խոնաւ գորգը՝ որ իր թաւաւ շային կանանչէն մերկացեր էր:

Սէզի վախտ հասկեր միտն պահէր էին բառին տակ կանանչ հասակ նին: Բուսականութեան կեանքը խոր թմբերով քնացեր էր շուշանէ ցուրտ պատանքին տակ:

Հիմա ցողաթուրմ կայլակներու աղամանդը կը շողար՝ սատափէ վճիտ կայծկլտու մներով՝ որոնք երկկուան մեռելութիւնը կը հեղնէին:

Ի՞նչ թունաւոր խորշակներ և ի՞նչ փոթորկաշունչ քամիներ հարուածեր էին լեռք պճնող խնկարոյր ծաղիկներու ցողունները՝ որոնք վաղազրաւ թարչամեր էին՝ դեռ կեանքի հեշտանքէն զինով՝ կանխա-հասօրէն զգետնուած:

Ճեռուտքի մը ծերպին մէջ պահուրտած ձիւնածաղիկի ցողուն մը՝ զերծ էր մնացեր հալածական հողմերէն, մեկուսացած իր շէն աշխարհին առանձնութեանը մէջ՝ ուր ճակատագիրին քմայքը նետեր էր զինքը: Բոլոր ձմեռը շուրջի արհաւիրքը զիտէլէն, ցաւէ կծկուած, բայց հաւատքով առայգ՝ բնայեր էր ցուրտին ու հովին վայրի ցասումը, սպասելով այդին՝ որ պիտի բացուէր օր մը ձմեռուան ու զիշերներու մութ անգոհէն ետքը:

Սւ ահա կեանքը վերադառնալ սկսեր էր համատարած բնութեան ծոցը:

Երբ արեւին հրեղէն գունաւոր հորիզոնէն դուրս սլացաւ՝ ողողելով միջոցը իր ճաճանչներուն բոցերովը՝ ծիրանի շող մը թռաւ զգուել ձիւնածաղիկին մարմինը՝ որ խայտաց այդ կարմիր փայփայանքին հեշտողող սարսուռէն: Իր երակներուն մէջ ցուրտէ ու մենութենէ թմբած զգայութիւնները յեղակարծ արթնցան ու զգաց իր հողին մէջ նոր հրայրքի մը շրջան ընելը: Կքած կատարը ցցուեցաւ. ամփոփեց հասակը. թարթեց բրուկը տիեզերական անձառ վայելքի զիտակցութեան և արբեցաւ զինովութիւնովը բոլոր զգլխիչ հմայքներուն՝ որոնք կ'ալեկոծէին իր էութիւնը: Նոր կեանքի, նոր շունչի, նոր զգայութեան աւիւնով ոգեւորուեցաւ ծաղիկը՝ բնայելով սաք հուրքը արեւին՝ որ ծագեր էր իր վրայ, վանելով իր հողիէն ձմեռին մռայլը, ցուրտին խածատումը և քամիին մտրակումը:

Ու երբ իր սնդուս թերթերը տարածեց արեւին ոսկի զանակներուն փայլատակումին տակ՝ զգացած երանութեան հրաբխումով հողին հառաչէն կուծքը պատուելով՝ դուրս ցայտեց Սիրալը՝ որ նոր սենդով տրոփուն՝ կը հեւար շնչատպաւ . . .

ԵՆՈՒԼԸ ԱՐՄԵՆ

Եւ շուրջ դիմփին Նըւարդի՛ յոյսի պըսակ կը կայեր.
 Թոյս մագն անոր ծովի պէս բարձին վըրայ կը բարկեր,
 Դեմքն վըճիս երագի եւ յիւր բովի կը մասնան
 Զոր մեծ գուսան մ'եր գըրած, նաեւ կեֆած յաշիսնան :
 Եօրը սարուայ երագն կը մարմինն առած իր առջեւ,
 Դեմքն այդ ուղղած կը ճամբան, ինչպէս անմոտ վառ արեւ,
 Այդ կեւ յօնփրն կը յիշած՝ երբ կայած կը ծիւծան.
 Ասկի սիրուն՝ չկր ճնամ ո՛չ մէկ պատկեր ու արձու :
 Այնչա՛փ մեղով կը իր շունչը, կարծես երբէք չի՛ր շնչեր,
 Բերանն՝ հասուն նուռ մըն կը, կարծես միս ու արիւն չի.
 Կոպերն իր նուրբ՝ անպի պէս ծածկեր էին իր այն,
 Հրեղին կարա՛պն կը որ կար շնչի մը ասի կը հանգչի . . .
 — Նըւարդ, հոգեա՛կ, իմ անցին, Վագրիկ մեղմով փըսփըսաց,
 Մոյար ճամբորդդ է կեկեր, բա՛ց ծով այնտղ ու վեր կաց.
 Սերի մե՛կ բառ խօսի ինձ, մեռնիմ ճանար քո բերնին. —
 Ապա դողով ըստանց, ինչպէս շացող ուռիկին :
 Նըւարդ այնքն իր բացաւ. այդ ի՛նչ անձառ բերկրութիւն,
 — Վագրի՛կս եւ դու քե երագ, քո՛ւն եւ արդեօք քե արքուն,
 — Վագրի՛կդ է որ քեզ կու գայ, քողած իր գանձ ու կարուն.
 Նըւարդ ոտքի կը ելած, ինչպէս յոյսի շատրուան . . .
 Եւ գիշերն ինկան իրարու զոյգ մը շողի հանգունակ,
 Բերան բերնի ծաղկեցան, ինչպէս երկու բարունակ.
 Ապա անխօս դեմ առ դեմ անյագ գիւրս դիտեցին,
 — Զոյգ մը սիրող յուսահա՛ւ՝ մըրքուն ձրգուած առանձին . . .
 Վագրիկ հանեց մի մանկակ՝ ամբողջ մարգրիս ու սուսակ,
 Եւ գայն կայսից Նըւարդի կարսպ վըզին ըստիտակ,
 Ու եօրն անցին մասանի—եօրը սարուայ իր երշան—
 Անցուց անոր մասները, քննու՛շ ինչպէս ջրշուշան :
 Հանեց պըսակ մը շրփնո՛ր՝ սասը սուտի յօրինուած՝
 Մեքնող շողակն արեւ մը, կարծես քե սե՛ւն կը վառած՝
 Ու գայն դրաւ Նըւարդի սիրուն գլխին, եւ ըսաւ.
 — Իմ սե՛ր եւ իմ բազունի՛, փաստի մեծ օրդ հասաւ . . .
 — Վագրի՛կ, ճանջուած իմ գլխին՝ դու՛ւ եւ շոկ քագ ու պսակ.
 Ու փաստա՛ որպէս բարեկեցի ձգուող դաշար այդ հասակ.
 — Բերե՛ր եւ քեզ անքաւ գանձ, ապրանք, գօտի ու գոհար :
 — Սիրքս միայն քեզ կ'ուզի, ի՛նչ ընեմ գանձն ու աշխարհ . . .
 Գիշերն ո՛ւշ էր, երբ անո՛ք խոր քուն մըսան շունի հետ—
 Բացուած երկու բարձ կոկոն փափուր վարդի հոտակ,
 Որ չես գիտեր քե արդեօք պիտի բացու՛ն վաղ նորեկ՝
 Առանց անդարձ խըշուշու սիրող ձեռք մ'անօրին . . .

Ֆիլատէլփա

Կ. ՍՒՏԱԼ

(Հատուած մը «Կարաւանի Ետեւէն» անտիպ երկէն)

ԱԶԳԱՅՆՈՒԹԻՒՆԸ

Բառ մը՝ որուն հնամենի իմաստը բարեփոխուած է այժմ: Ներկայ ընկերաբանք համամարդկային շարժումներն ու զազափարական յեղաշրջումները որքան ալ ջատագովեն՝ անհասական ազատութեան և իրաւազօր հաստատութեան գեանի վրայ, դարձեալ համաձայն են եզրակացնելու թէ մարդկութեան բնականոն զարգացումը հարաւոր է միայն ցեղային և ազգային խմբաւորումներով:

Մարդ ազգերը ղեկավարող այլամերժ և ազգայնամոլ ձգտումները պէտք է որ աեղի տան համաշխարհային խառնակում, ղեկեցիկ ներդաշնակութեան մը պայմաններուն մէջ ապահովելով իւրաքանչիւր ազգի զարգացումը, իր խառնուածքին և ինքնայատուկ նկարագրին համաձայն: Անշուշտ անխրաղործելի է. և նոյն իսկ փաստակար կրնան նկատուիլ զազափարական այն դրութիւնները՝ զոր կ'երազեն ծայրայեղ յեղափոխական ընկերավարականներէն ոմանք, կարծելով թէ կարելի է առանց ազգայնական պատուարներու և ցեղային դասաւորութեանց՝ սակզծել ընկերութիւն մը ուր մարդիկ կարենան երջանիկ ապրիլ, առանց ցեղային նսխապաշարմանց և առհասարակ իրերամերժ զգացումներու:

Հայ ազգը՝ որ փոխանցման շրջանի մը բոլոր կողմակալն երեւոյթներէն բովը կը ներկայանայ այժմ, որուն պատմական հայրենիքը կոյա մըն է աւերակներու, և որ վերածնունդի և ազատագրութեան հսկայական ճիգ մը կը փորձէ, առաջնորդուելու է առաւելապէս առողջ ու ճշմարիտ ազգայնութեան մը զազափարականովքը: Տեսական այն հրապուրելի իրաւակարգերը որ միայն ընկերաբաններու դրութեանց մէջ կը մնան և գոյութեան իրաւունք չինած չեն կեանքին մէջ, պէտք չէ՛ որ փորձուին հայ նորակազմ ժողովրդեան վրայ: Հարկ է պահել և զսպառնել այն բոլոր էական ստրբերը որ կը կազմաւորեն ճշմարիտ ու կենդանի ազգութիւն մը, համաձայն արդի պահանջներուն: Ինչպէս կրննք, լիզու, ցեղային սովորութք և մասնաւորապէս ազգային աւանդութիւնք: Յիշատակն ու աւանդութիւնք մասնաւորաբար կրուած տառապանքներուն և տարուած յազթանակներուն, երգերով և զրոյցներով արաւայատուած, խտացած մեծ անձնաւորութեանց սիրելի անուններուն մէջ՝ որոնք կը թուին մարմնաւորել ազգին նկարագրին ու զազափարականները: Նոյնպէս նուիրական քաղաքներու անուններուն մէջ՝ որոնք տաճարներն են ազգային յիշողութեան և փառքերուն: Այս հոգեբանութեամբ կարելի է բացատրել ազգայնական շարժումներն ու անխորտակելի վերականգնումներն այն փոքր այլ հերոսական ժողովուրդներուն որոնք զարաւոր ստրկութենէ վերջ վերածնեցան ու կենդանացան, ինչպէս Պալքանեան ազգերը եւն:

Հայրենի հողն աւանդութիւններով լուսապսակուած այն նուիրական միջավայրն է ուր ժողովուրդ մը իր անկումներուն մէջ իսկ կ'ուժաւորի Մայր Հայրենիքէն, ինչպէս Էրեմի գիցարանական Անարէոս տիտանը

կ'ուժաւորէր երկրէն, երբ Ալամազգի շանթերէն բնկճուած՝ կ'իյնար
երկրի վրայ: Ահաւասիկ այս վսեմ յիշատակներուն սնունդն է որ կը
պարտէ ազգի մը սղին, հող չէ թէ այդ ժողովուրդն ապրի իր հայրենի
սահմաններէն ալ դուրս:

Ուրեմն, գիտական ազգայնութեան մը սկի շիններուն վրայ հարկ է
կատարանել Հայութեան ազգային տաճարը, որ, բոլոր բնկերաւին բարե-
շքուն մներու իր բնդունակութեամբ, զարգացնէ և բարձրացնէ հայ
ժողովուրդը քաղաքակրթութեան լուսաշող գագաթներուն վրայ, կազ-
մելու համար համամարդկային ներգաշնակութեան և սիրոյ քաղցրալուր
նուազներէն մէկը:

Պոլիս, 13 Յոգոս, 1921

ՄԵՐՈՒ ԵՄԱԿ ԿԱՐՈՅԵԱՆ

ՀՅՄԱՐՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԱՆՑԵՍԱԼԷՆ

... Դրամը կը պակսէր: Այդ սակաւութիւնը կը վերագրուէր տա-
րազրութեան, զաղթականութեան և շարակամութեան: Բուն պատ-
ճառք՝ խոսովութիւններէն յտուջ եկած վստահութեան պակասն էր:
Երբ արեւու թեւումն է որ դրամ կ'ելլէ մէջտեղ, երբ վստահութիւն
տիրէ՝ փոխանակութեանց գործունէութիւնը թափ կ'աննէ, դրամը կը
քայլէ արագ արագ, ամենուրեք կ'երեւայ և աւելի մեծաքանակ կը
կարծուի, որովհետեւ աւելի՛ կը ծառայէ: Բայց երբ խոսովութիւնք
սարսափ տարածեն՝ դրամազուխները կը մաշին, դրամը դանդաղ կ'ըն-
թանայ, յաճախ կը փախի, և յանխաբ կ'ամբաստանուի իր բացա-
կայութիւնը: Եւ ահա՛ մեծազարամին կը յաշորդէր գանձատուսը
(դրամաթուղթը):

⊙

... Եթէ բանութիւններ և ոճիներ գործուեցան, ազգային կամքը
ձեռքբերուն մէջ ունեցողներուն կը պատկանէր զանոնք պատմելու կամ
մտաւոյնութեան մէջ թաղելու իշխանութիւնը: Այն քաղաքացի, ինչ
որ ալ քլլայ իր տխրոսը, պարտի արդարութիւն միայն խնդրել իր
երկրին որէնքներէն: Ազգականութիւնը, թագաւորներու մէջ եղած
անձնական խնամութիւնները ունչ են ազգերու համար: Գերի քլլան
թէ ազատ, հոսարակաց շահերը զանոնք իրարու կը կապեն: Ազգը պիտի
զայրանար՝ եթէ համարձակէին յոյն կշիռ քին մէջ գնել միլիոններով
մարդոց ճակատազերն ու քանի մը անձերու համակրութիւնները կամ
գոռողութիւնները: Դասապարտուած են ուրեմն տեսնելու տակաւին որ
ժողովուրդներու կամաւոր ստրկութիւնը երկրիս կեղծ աստուածներուն
սեղանները շքապատէ մարդկային զոհերով: Ի՛նչ, վեհանձն և ազատ
ազգ մը մարդերը չի ծախեր բնաւ, գերութեան չի գատապարտեր զա-
նոնք, բռնապետներու չի մատներ երբեք, անգամ մը որ ազատութիւնը
վայելելու հրաւիրած է զանոնք: Եթէ թագաւորներուն գոռողութիւնը
չուայլ է իրենց հպատակներուն արեան, ազատ ազգի մը ներկայացուցիչ-
ներուն մարդասիրութիւնը խնայող է՝ նոյն իսկ իր թշնամիներուն
արիւնին:

ԹԻԵՐ

ՅԵՂԻԱ ԻՐ ՄՏԵՐԻՄՆԵՐՈՒՆ ՀԵՏ

Յորմէ հետէ այս մեծապայծառ իմացականութիւնը եղբրականօրէն հեռացաւ անդարձ մեր գրական հորիզոնէն, չդադրեցաւ իր վրայ խօսեցնելէ, հակառակ անոր որ մէկ մէկու ետեւէ անհետացող այնքան սիրուած ու կարկառուն ղէմքեր մոռացանքի մատնուեցան քաղաքական իրերայաչորղ ղէպքերու հետեւանօք: Եղիա ողջութեանն ալ նիւթ դարձած է շատերու անվերապահ հիացումին ու քննադատութեան, վասն զի արտասովոր — ըսենք բուն բառը — զարտուղի միտք մըն էր ան, բամբլէնն մը որ մէկ օրէն միւսը գոյն փոխելուն համար եզական ու ճնաշխարհիկ կը դառնար: Սիրապատար զմայլելի բերթուածներէ վերջ՝ սովոր էր դամբանին զանդիուը եղբրգել, իմաստասիրութեան բաւիղներէն հագիւ դուրս ելած՝ կը ժպրհէր Անպարագրելին վերլուծել և խելայեղ սաւառնիլ ղէպ ի որդան Անծանօթին: Այսօր Թերթօն մը կ'սկսէր ռամիկ կեանքէ, վաղը խմբագրական մը կը մրոտէր, կամ հրաշունչ ճառ մը կը փայլատակէր, միւս օր պարզելու համար խոստովանանքի մթին շարք մը իր «նելէութենէն», միշտ մեկուսացած Հասթէօի ճգնարանը: Գրական էջերու այդ քառօին մէջէն դուրս կու գար ան առեղծուած մը՝ իր իմացակերպին վերիվայր տատանումներով, հակասութիւններով, տարականոն զաղափարներու Թնծուկներով — արդիւնք ներքին խոստովայող կենցաղին և իր խառնակ վերձանումներուն, — քայց մանաւանդ իր լեզուով՝ որ զաշնակումին ու շնորհ էր ծայրէ ի ծայր: Մահէն քիչ յետոյ ունեցանք իր Սիտայիև Նաւակևերը. հերու ալ կեդրոնականցի 2 պսակաւորներ զինքը զրանկարեցին անջատ հատորի մը մէջ: Ո՛րքան ալ զրուի և խօսուի սակայն իր վրայ, անկասկած պակաս բաներ մը պիտի մնան ղեռ իր միտամոլի Թերթուութիւններէն և անմխտելի արժանիք երևն: Ֆիզիքսպէս քայքայուն, երեւակայութիւնն ալ օրօրուն անուժեան երազով, անիկա իր բեղուն զրիշը շարժեց նորէն և արտադրեց անհամար էջեր՝ արձակ և ոտանաւոր, քաշուած Ասմալը-Մէսօիտի իր մենաստանը որ ուր ուրեմն իր մահատունը եղաւ: «Պահապան հրեշտակ»ը՝ Մատամ Նիսըն ախո՛ս որ մեղանչեց իր տիտղոսին ղէմ, չմնալով պահապան իրեն յանձնուած այդ անխայնեցուն: Ինչ որ կը մնայ ղեռ և ուս անտիպ՝ ղէզաղէզ իր ՆԱՄԱԿՆԵՐՈՒՆ ևն — համակ զրականութիւն — մեծամանութեամբ իր մտերիմներուն՝ Մ. Չերագի, Հ. Ասատուրի, Գ. Նեմցլի և այլոց ուղղեալ, առանց հաշուելու ասդին անդին մուրթած իր բերթուածները: Ուրախ ենք որ կենդանութեանը վերջին տարիներէն մինչեւ այսօր մենք ատենցմէ հատակտուրներ այս էջերուն մէջ հրատարակելով՝ կորուստէ փրկեցինք զանոնք, հիմա ալ սիրալի փունջ մը կը ներկայացնենք իրմէ: Բայց նախ քան այդ փունջը, հարկ կ'զգանք ծանօթացնելու Եղիայի հին մտերիմներուն մին:

ԵՉՆԵՂԻ ՓԱՓԱՉԵԱՆՆ է այդ անձը, սկիւտարցի զարգացեալ երիտասարդ, խոճուն միտք և զգայուն սիրտ՝ որուն հետ սերտօրէն կապուած էին Եղիա և Չերագ և նամակներ փոխանակած իրարու: Եզնիկ որդին էր Սէլամբըզի Ս. Խաչ եկեղեցոյ Աւագերէց նշանաւոր Տ. Յովհաննէս քահանայի: Խոր հմտութիւն ունէր գերմաներէն լեզուի մէջ. զրարարախառն հայերէնով մը կատարած է «Վէր-Թէր»ի Թարգմանութիւնը որ անտիպ կը մնայ. իւր 1886ին տպուած է Էմիլ

Օգոստի «Դպրութիւն կամ զուգարական նոր մեծոտ ֆրնս լեզուի» 409 երեսէ բաղկացնող գերմաներէն Պարզմ. իր դատագիրքն «ի պէտս վարժայանաց և ինքնընտել ուսանողաց»։ 1880ին, կարճ միջոց մը անդամակցած է Ուսումն. Խորհուրդի, սկսն մըն ալ ուսուցիչ Պէրպէրեան վարժարանիւ ներխուսարդումեանը զրազրումեամբ զբաղած է կայս. պալատներու շինութեանց մէջ, այնուհետեւ կառավարական պաշտօն վարած է յէտեմիշ, շնաֆաւսի գործով Մեռած է 1901ին Սկիւտար։ —

ՎԳՈՒՅԻՔ ՓՈՓՈՒՔԻԱՆ

գրած իր մէկ նամակէն կ'արտագրենք սա տողերը. « Ը՛մ օճի աւելի մտքի « խորութիւն, սնոյ մտնումիւն, խօսքով մը սրտից բոլոր թեւերը մրձուացնելու, « բառով մը հոգիդ անձնատուր ընելու ո՛վ է կարող. ո՛վ հայ կէօթէն — Եթէ ոչ « ինքն ինքնիկ Տո՛ւր իրեն ամենազբոմ համբոյրներս, անո՛ր սրտը աղիսնեմն հն « խո՛ր զոյնութիւնը կազմող շարեւրք » : — Ահաւասիկ իր նամակներէն մէկ բանին. նաեւ բերձուած մը՝ զորս կողմաներուն հետ ազնուօրն մեզ տրամագրեցին իր եզրոր ազգիկները :

Ալիմսաղ, 17 Յնւ. 1874, Բշ. գիշեր

Սիրեցեալդ իմ Նզիա,

Այն դաւարազեղ մարգագեանին վրայ՝ ուր կարի զգայուն ոգի մը կը շրջէր երբեմն, ուր սիրուհեաց և սիրահարաց խմբակներ կը ճեմէին և ուր երէկ իրկուն տակաւին մէկտեղ կ'զգնայինք՝ բարձր նիւթեր մեր խորհրդածութեանն առարկայ ընտրելով, միայնակ մեջիկ կը թափառում ես այս գիշեր։ Իմ լուսութիւնս խափանող բան մը չկայ՝ բացի մի քանի գորտուց կարկաչէն և մտահայ մեղուաց բզզիւններէն որք փեթակին մէջէն անպէս կու գան ականջի, սրպէս թէ խիստ հեռուանց լուռող և իրար յաջորդող սրտաք եղած ըլլային և որք կը սոսկացնեն զմարգ։ Իսլորովին խաւար են ձեր բնակած՝ ինչպէս նաև նոյն կողման ամէն տուններն ու բնակք ի խոր քուն կը հանգչին։ Եթէ երկինքը զիտեմ, Արջ համաստեղութիւնք աչքիս կը զարնէ. վերթէ՛րք կը յիշեմ երբ ընդ երկիր հայեմ, մօտս զոյգ մը կազնին (նման զոյգ մը թմբենուոյն) կը տեսնեմ, վերթէ՛րք կը յիշեմ . . . : Ձեր տանն առջեւի լճակն ալ ցամաքեր է և լուսինն ի զո՛ւր կը ճգնի ցոլանալ անոր մէջ։ Իսկ ես այսպէս յուսահատ կ'երթամ ննջել։

ԵՁՆԻԿ

Սրտակնիցդ իմ Եղիա,

Երկէ իրկունքն կալայ նամակդ: Ի՞նչ հոգի է եղեր, որ սրտիդ թարգմանք թառոյց հասոյց իմ ձեռքս. արդեօք այն պատուհանէն թառա՞ ուրկէ բնդ գեղաշուք համաստեղութիւն կը թռին հառաչք սրտարուխ: Մոռացու թեան մէջ թողեր՞ էիր զիս, յարածամ յիշատակեալդ յինէն, Եղիա: Ի՞նչ բանք քեզ յիշել տուաւ զիս, միթէ աղէտներդ. այս՞. անոնք են, գիտեմ, այսինքն գոյութիւնդ կազմող տարերքը . . . Բու սրտառուչ սողերդ յուզեցին զիս, դառն յիշատակներ վերանորոգեցան մտացս մէջ: — Սիրտս սրտիդ, բնդունէ՛ աշխարհք. թղթի կտոր մը՛ յուշ ածող զձայրենիս՝ նուիրողործեալ է օտարին համար: ԵՁՆԻԿ

Իւսիւսար, 22 Սեպտ. 1875

Եղիա՛

Փաղաքը թիւններդ չափազանց եղան: Ի՞նչ են դիցարդներդ ազաւնաստեղծք. — յորդորիչք ու իբրախուսիչք մարդասպանութեան ու ասեւլութեան: Ինչո՞ւ համար Հոմերոս և Օսիան զմարտիկները (չարագործները) գո՞վարանելով՝ մարդկութիւնը կուրութեան մէջ պահել նկրտեցան, — որովհետեւ ճաման զնմանն սիրէ. Հոմերոս և Օսիան երկու կոյրեր՛ը էին. . . Ի՞նչ այլանդակ ճաշակի տէր է եղեր ՚լերթէր: ԵՁՆԻԿ

Իմաստիկ, 20 Յնս. 1876

Սիրելի Եղիա

. . . Այո՛, վշտակիցդ իմ, սէրը թթուածինի կը նմանի, կը կենսագործէ և կը մահացնէ. շատ անգամ ալ «Եղբայր եմք մեքոյով ծագում կ'առնէ: — Իսկ այն ծառին պտուղը զոր չկրցնէք վայելել, համեզաւ ճաշակ է թէ մահածին: Բայց այդ պտուղը՝ Ազիւսայ ծառին պտուղէն գերագոյն՝ մահացուց զմարդիկ . . . : Սատանան, այսինքն դրախտի Լիննէն, գիտցաւ միայն ճանաչել ծառոց բնութիւնը . . . : Կենաց աճեցական յառաջատուութիւնը կազմող վերջին անդամը թող քլլայ կինը. բայց նա սիրոյ առարկան է բոլորովին: — Կը տարակուսիմ, — Երեք կողմը լուսաւոր, մէկ կողմը միշտ խաւար, գոզի լապտեր է նա . . . : Քոյդ ԵՁՆԻԿ

Իմաստիկ, 30 Օգոստոս 1876

Սիրելի Մինաս Զերադեան

. . . Աշխարհի վրայ կը սոսկամ նմանելու զազափար ունենալէ: Ինու թիւնը միօրինակութիւն չի սիրեր: Ի՞նչ հպարտ ես, պիտի բռնա լնծ հիմա, և իրաւունք ունիս. ես խնարհ չեմ քեզ չափ որ կը խնարհես քովդ ունենալու անկերպարան մէկ գրուած քիտօրինակը՝ յորում չդիտեմ թէ հոգւոյ յաւիտենականութեան խորհուրդը, այսինքն ժի՛. զարու բարձրատիճան նախապաշարումը, կամ, տիեզերքի անէծքներէն առաջ նոյն՝ կրօնքին Ան ու Քն պիտի գտնե՞ս, որ աւելի քերականական կանոն մ'է՛ լի օրինակօք ասացուածոց, ցնորք մը տղայ ու աղէտ միտքի, ի մի բան՝ անարգանք արուեստի, որ զկեանքը կը գեղազարդէ: Օհ, մատի՛ր

ի քնին իմ այս բանից, և պիտի համոզուիս, բայց պիտի շղանդաղիս զկայել թէ յիմ հոգին եղած զգացական ազդեցութեան մը ընդունելու թիւնը գրել տուած է ինձ ներփակեալը՝ զոր ըստ փափաքանացդ կը յղեմ քեզ, և զիտեմ թէ զայն՝ իւր համայն թերութեամբքն հանդերձ՝ սիրելիի մը յիշատակն ըլլալուն համար միայն պիտի պահես, զի սիրա- յին յիշատակ մը յարգելը՝ սէրն արդիւնաւորել կը նշանակէ:

Բոյլ ԵՂՆԻԿ

ԾԱՌԻՆՆ ՏԵՐԵՒԱՋԻՐԿ

Գուրդս կ'շարժես, որու հե՛զ ծառիկ,
 Ի՛նչ շոյս այսպիս
 Ծնեացնէր ես,
 Տիրուհիդ եմ վայրկեկեցիկ
 Ի՛այնքան սոգոյն
 Կ'իյնան իսկոյն
 Եռնցովն հոգիդն ձրնեայնի
 Ի՛այնպիս մընաս մեր հոյանի :
 Ծառի՛կ, մ'ըլլար այնքան ջրիտուր,
 Սրբիդ անձուկ
 Է՛ վայսնցուկ,
 Սանի սարին երացաւուր :
 Ձեռ կենսակիր,
 Կանայ կարմիր
 Ամէ մ'անդրհն կը պննկ զնգ
 Մասը էին հրաշայպիս :
 Թրգմ. ի գերմ. բնագր. ԿԵՕԹԷ
 ԵՂՆԻԿ ՓԱՓԱՋԵԱՆ

Յառաջ բերեմ եիմա Եղիայի ճոզերը :

Պեշիկթաշ, 28 փետ. 1879

Երեք օրէ ի վեր հիւանդ եմ դարձեալ, Եղնի՛կ, — Օրացոյցիս մէջ կը նշանակեմ այն օրերն ուր սովորականէն աւելի տկարութիւն կ'զգամ: Երբ օր մ'ինձ յայց դաս նորէն, ցոյց տամ քեզ այդ նշանները, քե՛զ որ ցատակից սիրա մ'ունիս . . . Ա՛հ, կարեկից զէմք մը տեսնելով կը մեղմանայ ցաւդ, և ա՛յ կը մոռնաս զեղերդ, կը մոռնաս մանաւանդ թէ քարասիրտ մարդեր կան աշխարհէս մէջ: Եւ իրօք կա՞ն միմէ քարասիրտ մարդեր. ես չեմ կրնար ըմբռնել . . . Յաւէտ պիտի շղանդաղ ըմբռնել որ սիրա մը քարի փոխարկուի. երբ կը տեսնեմ տիեզերաց մէջ որ քարն, ապառաժ քարն անդամ դալար կ'զգենու, փափուկ փայփայուն երես մը կ'ընծայէ՝ փափկադոյն կուսին թարմագեղ երեսին պէս, բողոքելով այսպէս Արարչին զէմ որ . . . սիրա ստեղծած չէ զինքն:

Երեկ իրիկուն երբ մայրս ծրարդ երկու ձեռացը մէջ բռնած, ներս մտաւ խցիկէս, ուղեւորութենէ կարծեցի թէ կը դառնար. ա՛յնքան ահազին էր ծրարդ, և ա՛յնքան ծանրագին: Բացի դայն անհամբեր. և . . . երբ վերթերն ելաւ մէջէն, չէ՛, չես կրնար երեւակայել արտիս յուզումն այն ատեն: Ա՛հ, այդ գիրքն . . . այդ գիրքն ի՞նչ է, բարեկամ. ի՞նչ է վերթերն. հրեշտակ է, դէ՞: Եթէ բոլոր այդ տառերը խելով գրքին մէջէն՝ զաննք ի մի ձուլել հնար ըլլար, նոյն ինք էից ի՛նչ հետ դէմ տա. դէմ պիտի չգտնուէինք միմէ: Որքա՞ն վսեմ, մանաւանդ որքա՞ն ճշմարիտ է խօսքդ երբ կ'ըսես. «Վշտահար սիրտս այդ երկնաբեր մասնկան առջեւ յառանձնութեան բացած միջոցիս, կարծես թէ Մովսէս մ'եմ և Աստուծոյ հետ կը խօսիմ ի Սինա . . . » :

✠

Ձիւս ո՛ւր կը հրաւիրես, Եզնի՛կ. Ալէմտա՛ղ: Ա՛հ, ճամբան շատ երկար է, և դէպ ի վեր կը տանի, միշտ դէպ ի վեր: Կը յիշեմ թէ հոն ամպերը մինչեւ տանեաց կը մօտէին, հոն ա՛յնքան մօտ է երկինք: Կրնայ մարդ չդառնալ Ալէմտաղէն. չգարձաւ. Նարեան, Պէշիկթաշլեան չվերագարձաւ Ալէմտաղէն . . . : Մի՛ գիտ հոն հրաւիրեր: Եթէ նոյն իսկ վերագառնամ անտի . . . ճամբան նուազ երկար է, այլ միշտ երկար. և դէպ ի վար, միշտ դէպ ի վար. և անդ ո՛ւնդն է ճանապարհին ծայրն . . . անյատակ անդունդն:

✠

Դամբարան(*)-իս վրայ կը խօսիս, այլ չես խօսիք դամբանակիս վրայ: Հաւաքածոյս զայն չի՞ պարունակեր միմէ: Դո՛ւն ուրեմն պիտի գրես դամբանականս. Ձերազ, Պէրպէրեան, Դարեգին (անմտա՛ցն Դարեգին) պիտի խօսք առնուն ուրեմն դամբանիս վրայ, և ձեր խորախորհուրդ արտաթափանց ձայնէն մեռելիները պիտի գուրս գան դամբարաններէն, ողբացելոյն ողբը լսելու համար . . . : Այլ, ո՛չ, ողբ չեմ ուզեր, չեմ ուզեր ես դամբանական . . . : Երբ աշունն հասնի, մահաշունչ աշունն. երբ ծառն վրայ գողգողայ գեղնագոյն տերեւն. երբ վէժն աւելի ցրտաշնայ, ցրտատարսուռ վէժն. յայժամ, ո՛ր բարեկամ, յայժամ . . . այլ երբ ո՛չ ոք ըլլայ գերեզմանատան մէջ՝ բաց տնաբարառ մահարձաններէն, երբ հոն ո՛չ ոք դեղերի՝ բաց ի գօս տերեւներէն. երբ անդ ո՛չ ոք ձայնէ՛ բաց աշնանային հովէն, յայժամ միայն, առաջնորդուած որ ասողէն որ կ'ուզես (ամենագեղն իր քոյրերուն Սայլն է քու Աստեղատուն) ուղղէ՛ քայլերդ, Եզնի՛կ, դէպ ի շիրիմն Եզիային . . . և դիս պիտի գանես նստած տապանիս վրայ . . . և հո՞ն պիտի պատմեմ քեզ սերս և կեանքս, պիտի պատմեմ քեզ սերս և մահս . . . և շիրթ մ'արտօսք պիտի հեղունականողիքդ . . . և այդ շիրթն իմ բոլոր դամբանականս պիտի ըլլայ: «Զոր ինդրեմս համայն ուխտի՛ք՝ է շիրթ մը լսկ արտատուք» :

Ե. ՏԵՄԻՐՃԻՊԱՇԵԱՆ

(*) Եզիս 1878ին լոյս ընծայած է այս խորագրով՝ 28 էջնոց գրքոյկ մը որ կը պարունակէ 6 դամբանական, 3ը Ձերազի, 3ն ալ իր գրչէն ելած:

Եզնիկի եզրոր ազգիան՝ Օր. Մակրիճիկի հիմէնից առքիւ օճոռուարագիւր
մքն է հետեւեալն ալ, ուղղուած փետիճ՝ Տիար Անսոն Թէլեանի :

Անձս՝ առանձնութեան յարեալ՝ կը սուղուի յեղատակաց հրապու-
րանքաւ աշխարհին միզամածափն ալուց մէջ, ուր գաղափարային մարմ-
նացմամբ կը վերերեւին ազնուատիպ կերպարանք՝ արեւուն ներքեւէն
առ յաւէտ անհետացեալք: Այսպէս, յաճախ կը տեսնեմ հին աւագե-
րիցանց աւագագունին՝ Ակիւտարի այն եղական Տ. Յովհաննէս Աւագ-
Քահանային անդրանիկ որդին, երիցս ողբացեալ Փափազեան Գարեգին
էֆէնտին, որ եթէ չլինէր Աստուած գեղոյ գերատիպարն՝ Աստուծմէ վեր
ապարէն պիտի պաշտէր Գեղեցիկն: Ամէն ինչ որ այդ չքնաղ անձէն
երկրի վրայ կը մնայ՝ գիր ու գործ՝ կը կրէ Գեղեցիկն զբոշմն. ընտրող և
ստեղծիչ՝ որքան պաշտող՝ հանդիսացաւ Գարեգին էֆէնտին Գեղեցիկն:
— Եւ գուք, Տէ՛ր, իր ընտրեալն իբրեւ մայր կ'ընդունիք Ձեզ, և իրմէն
ստեղծեալն՝ իբրեւ ամուսին: Գեղաշնորհ երիտասարդ թարմատի, այն-
քան կը նմանիք ե՛ւ գուք Մակրիճիկն, մինչ զի գեղեցկաբեր Ամպեր
իւր մայրը Ձեր ալ իրական մայրն Ելլալ պիտի կարծուէր անձանօթ Ձեզ
մարդոցմէ: Ձգիտեմ Ձենէ ո՛րն աւելի շնորհաւորել ընտրական կարո-
ղութեան նկատմամբ, զՁե՞զ թէ Ձեր խօսեցեալը, որ այն վայրկեանին՝
ուր գիրս պիտի կարգաք՝ պիտի եղած Ելլայ Ձեր պսակեալն: Եթէ
գտնուէի հասարակութեան մը մէջ որ զիս հասկնա՞ր և եթէ այդպիսի
գործի մը համար պահանջեալ հեղինակութիւնն ունենայի, ամուսնական
պսակի հանդէսէն յետոյ պիտի կազմաւորէի գեղեցկագիտական պսակի
հանդէսն, և յանուն Գեղեցիկն որ իմ Աստուածս է՝ պիտի պսակէի
Անտոն-Մակրիճիկն:

Ե. ՏԵՄԻՐԺԻՊԱՇԵԱՆ

ԱՌ՝ ՓՈՒՐԻՒԿՆ

ՔՆԱՐ Գ. ՓԱՓԱԶԵԱՆ (*)

Ո՛վ կենդանի ժպտուն Քընար,
Ոյր կընճրնօցն և շողն արփույն,
Մի՛ սերրոյիկն, մի՛ հեռանար.
Նա հոգին և, դու ձայնն հոգւոյն :

Քընար՝ մարմնի, իրնար՝ անուն,
Ո՞յք են շարերդ. հե՛րք քո քի ծղի՛ք.
Հայիս յերկին որպիս քոյուն,
Եւ զերդ քոյուն՝ չունիս աղիք :

Կամ քի կարմիր զոյգ քո շրքունք
Լարք են քոյիկն, զոր շող երկնից

(*) Այժմ Տիկին Քնար Ներշապուհ Արմինեան:

Կամ մայրական շունչ եւ աչկունք

Շարժեն մեղմիւ ի մէջ սօնից:

Հանապազօր սօն ի սունչ հ.

Տօն՝ երբ ննջես, սօն՝ երբ գարբնու,

Տօն՝ երբ կարդայ հայր ին Տանդի,

Եւ դու զերկնից բանաս ըզդրուն:

Մեղմիւ ի պար, սսնդի ի հոյլ.

Թոշումք ի ամիտ, անպիտի ի մու,

Կասկէն ի փոյղ սես, ո՛ր նըշոյլ

Կենդանասիպ, սսուածասուր:

Ըզմե՞ր նուագես, դու զսօ՞վ երգես.

Ըզրո՞յսն անեղ, զանե՞ս ըզդրայս,

Կամ մեծափսս ըզսուրբ Գանգես,

Ըզսե՞ր, ըզփս՞նս, ըզգե՞ղ, ըզրս՞իս:

Երգի՛ յսես. նըւագ պիտպես

Ի փն ելնե, ֆրնս՛ր մանկիկ.

Ձե՞ փոյր քե զմե՞, զն՞վ, հի՞նք երգես.

Յուզիճ երգօղ հանայն հոգիք:

Բանաստեղծին քիտց վայել,

Ե՛կ ինձ, ո՛ր ֆնար . . . Այլ հեռացա՛ր.

Ձերդ ոսկեղեղմն՝ հս՛րկ ե կայսել

Ըզֆնզ, ո՛ր ֆնար, ոսկի՛ ֆրնար:

Ե. ՏԵՄԻՐՃԻՊԱՇԵԱՆ

ԷՋ ՄԸ ՈՐԲԱՆՈՑԻ ՕՐԱԿՐԷՍ

Գույիլի, Կիրակի 22 Հոկտ. 20

Այս առաւօտ որբերէն շատին քայլերն ու աչքը Որբանոցի մուտքի դրան ուղղուած են. ազգական ու բարեկամ այցելուներու սպասելու արտօրանք մը, անհանդիստ խայտանք մը կայ իրենց կերպարանքին վրայ: Ինչո՞ւ պահեմ, ես ալ, անոնցմէ բոլորովին տարբեր հանգամանքներով որբացած մը այսօր, կ'սպասեմ սրտիս մօտիկ զէմքերուն. ներսիդ դիս թեթեւ ու քողցը վլվլուկ մը կայ որ իրերուն և մարդոց՝ կիրակիին հարկազրած ճառագայթումէն կը բխի, և օրուան ժամերուն հետ զուգընթաց կը մեծնայ ու կը խորունկնայ: Կիրակին, մանաւանդ հոս, շարթըւան միօրինակ ու քնթացիկ տափակութիւններէն զերազանցօրէն կը շեշտուի:

Եւ ահա՛ խցիկիս դուռը կը զարնուի. որբ մըն է որ կ'աւետէ. —

Պարոն, երկու պարոններ եկած են ու վարք ձեզ կ'սպասեն: — Հապճեպով դուրս կը նետուիմ, քայլերս զիրար կը խաչաձեռնեն, ու բոլոր սիրելի զէմքերս, սիմֆոնիա պատկերներու պէս արագ երեւակայութեանս առջեւէն կը սուրան: Ինձմէ աւելի Որբանոցին համար եկած ծանօթներ են, Որբանոցին մասին դուրսի քսի-քսուներու մտայնութեամբ պայմանագրական խօսքերն ու ձեւերն ալ մտցած առաջին խօսքերնին կ'ըլլայ: — Իրաւ է որ հոս կարգ մը աստիճան մարդիկ որբերը կը շահագործեն: — Ժուժկալ բացատրութիւններով կը յաջողիմ իրենց գերագրգռուած ջիղերը հանդարտեցնել, և ըլլալիք մաքրագործումի մը յուսադրանքով կը ճամբեմ զիրենք:

Կէս օրէ վերջ քակը կ'իջնեմ. խայտարղէտ հազուստներով և այլա՝ հնչելն բարբառով այցելուներու բազմութիւն մը խռնուած է հոն:

Ազգ. Կեդր. Որբանոց Գուլէիի, Չէնկէլէոյ (Ղազար)

Վայրապար աշխատանքի լծուած մարդերու, զուտուացի Հայերու քրտնքի հոսք կը տիրապետէ միջնորդին մէջ. անմիջապէս կը յիշեմ պատանեկութեանս օրերը, Ծոական թուականներուն, Պօլսոյ եկեղեցինէն բուն մէջ կիրակի առաւօտներ կուտակուած Հայաստանցի զարիւզներու տքնարոյր քրտնքի հոսք, որ այնքան բարկ կու գար մեր նրբաճաշակ քիթերուն: Ի՞նչ սեւ ճակատագիր որ, հակառակ այդ երկար տարիներու ընթացքին, տակաւին այս խեղճ ժողովուրդը չէ կրցեր ազատիլ գրաստային աշխատանքի վիճակէն:

Սեւ ու հինուկ հանդերձներու մէջ փաթտուած կիներ, զունտա գլխարկներով և կարկառուած կօշիկներով տղամարդիկ, բոլորին զէմքերը խորշումս և գալկահար, անվերապահօրէն կը պատմեն իրենց տառապանքին ծերութիւնք. ամէն մէկը կը թուի առանձնացած ըլլալ իր

որբուկին հետ: Իրենց խօսակցութիւններուն մէջ հանդիսաւ որութեան ո՛չ իսկ գոյզն նշոյլը կայ. քնդհակառակն իրենց շարժումներուն, նայուածքներուն և նոյն իսկ ժպտանքներուն մէջ կը յայտնուի ծանրակշիռ ժուժկայութիւն մը: Երկու կողմին մերթ քնդ մերթ բերած զուարթութիւնը բռնազբօսիկ, շինծու բան մը ունի իր մէջ, որ ո՛չ մէկ կերպով կ'այլափոխէ, կը ժխտէ մանաւանդ մեր որբերուն տիրօրէն խոհուն և գլխահակ կեցուածքը: Իրենց գլխուն վերեւ սաւառնող բաժանումի, լքումի զիտակցութիւնն է արդեօք որ կը վանէ ամէն զուարթախոհ խօսք ու շարժում. չեմ գիտեր, միայն սա բացարձակ է որ կարօտներու հանգրուանին հասած հոգիներու երջանկութիւնը ո՛չ մէկ կերպով կ'արեւէ անոնց վրայ: Հոս գտնուող կիները մեծամասնութեամբ մայրեր են, որոնք ամէն երջանկութիւն առ յաւէտ կորուսած, չեն գիտեր տակաւին ի՞նչ ուժեղ և սուրբ կամքով մը յանձնապատասն կ'ըլլան այս ճգճիմ իրեաներուն: Մայրական խորթութեանց տեսողութիւնն ի՞նչ մեծութիւններ կը փնտռէ ու կը վանէ այս պզտիկութիւններուն մէջ. և այդպէսով անոնք տակաւին իրենց մէջ ի՞նչպէս ուժը կ'ըզան կառչելու կենքի ալեծուփ լաստափայտին:

Ոսկո՛ւմ. . . Աստուած իմ, ի՞նչ կը տեսնեմ. գետին չի նայու. հասմար կոնձակ կու տամ պատին և աչքս կը դոցեմ շտեմնելու համար անոնց խուզարկու և ցաւազնօրէն դաժան նայուածները. . . Սա դիմացի փակ դուռին, որ Որբանոցի պարտէզին կը բացուի, երկու կողմի մեծ պատուհաններու ապակիներուն ետին, երկաթ ձողերէ առկախ փոքրիկ բազուկներու մէջտեղ, որբերու զլուխներ կը դիտեն այս կողմի մայր ու զուկի մտերիմ tableauները: Ապահովարար անոնք ալ իրենցը կը փնտռեն ու թերեւս կը տեսնեն մանուկ հոգիներու յատուկ միամիտ պայծառատեսութեամբ մը: Այնքան սլացիկ ու սուր են այդ նայուածքները, որ կ'ըզաս թէ անոնք մարմարեայ սիւներն ու հաստատուն պատերը կը ճեղքեն, և, աւո՛ղ, կ'երթան կորսուիլ անձանօթին և ունայնութեան անսահման վիճին մէջ: Երի՛ցս շորնան այն ձեռքերը որ կոկոնը ջօղունէն բաժնեցին: Ա՛լ չեմ նայիք անոնց, որովհետեւ չեմ կրնար: Գոնապանին խապոտ ձայնն ամէնուն հետ զիս ալ ուշիկ կը բերէ. — Նայտեցէ՛ք, սօն վարօրը կը փախցնէք: — Ամէնքը ոտքի վրայ են. ժխտը կը սաստկանայ. արագ և սեղմ գրկախառնումներ, տաք ու կրկնակ համբոյրներ, ձեռքպագներ, կարծ ու վերջին պահուն վերջիչուած մտերիմ յանձնարարութիւններ, և անպարագրելի հայեացքներ. . . : Նախազբծուած կանոններէ, օրէնքներէ բխող կեանքի դժնդակ իրականութիւնը կը պարտազրէ որ մայրերն ալ բաժնուին իրենց ձագուկներէն, ինչպէս համանման պայմաններու տակ ոչխարները կը հեռացուին ամէն առաւօտ իրենց գառնուկներէն: Իայց օրին մէկը անոնք երբ պարտասին ու ձանձրանան կեանքի տաղտուկէն, դարձեալ պիտի վերադառնան այդ ազազուն ձագուկներուն քով, ո՛չ միայն մոռնալու երեկի խոնջէնքն ու անձկութիւնները, այլ մանաւանդ անոնցմէ վերստնալու համար այն նուիրական ու մեծ ոյժը որ պէտք է՝ զիրենք վա՛ղն ալ ապրեցնելու: համար:

ԵՆՐԱՍԱՆ

ԱՄԵՐԻԿԱԷՍ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Բառին կրական ասումով, գրականութիւն մը չէ ունեցած Ամերիկահայը: Ամերիկա չէ երկնած հեղինակութիւն մը որ նոր շունչ մը կրէր իր վրայ և միանգամայն արձազանդը եղած քլլար իր միջավայրին: Գրականութեան անուամբ հրատարակիչ գրուած գրեթէ բոլոր երկերն ալ յաւէտ փորձեր են և հետեւողականութեան գրոշմը կր կրեն իրենց վրայ: Ինքնազատութիւնը հոս այնպէս բռնած է ամէնը, որ գրականութիւնն իսկ առեւտրական ձեւնարկի մը վերածուած է էսպէս: Ամերիկահայը լրատրութիւն մշակած է յաւէտ և գրեթէ գլխովին անփոյթ գանուած

է գեղարուեստական գրականութեան վերարեմամբ, որմէ ճաշակ առնելու համար պէտք էր որ իր մէջ ունեցած քլլար աւելի թիւով ուսումնականներ, իմա՛ չգրոցջ աշակերաններ: Այս գաղութի լրագրութեան հայրերն՝ Էկիլենեան, Տքթ. Կարբէլէեան և այլք նկատի ունենալով ազգայիններու մեծ մասին անուշութիւնը, ցրուածութիւնը, նաեւ ձուլումի վտանգը, ջանացած են գաղթականը հայ առաին անհազորդ շպահել և ճառով ու ճառախօսութեամբ հրահրել անոր ազգասիրական զգացումները: Զգտումնաւոր և օգտագաշտական այս ուղղութեան մէջ կարելի չէր անշուշտ

Վ. Կ. ԽՈՎՀԱՆՅԱՆ Կ. ՊԷՏՏԵՆԻԱՆ
(Խմբ. «Կոչնակ») (Խմբ. «Կոչնակ») (Խմբ. «Կոչնակ»)

գրականութիւն մշակել բռնին գեղարուեստական քննաստովը: Թո՛ղ թէ յիշեալ անձինք պահանջուած գրական խմբին ալ չունէին, եթէ նոյն իսկ պատրաստի հող գանուած քլլար գրականութեան:

Անհատական փորձերուն յաջորդող խմբական ջանքերն աւելի աչքառու և արդիւնաւոր չեղան գրական ուղղութեամբ: Սա կամ նա անուշով կողմակերպեալ ալիքներ ծաւալելով՝ մէկ մէկու դէմ սպտանայի կեցուածքներ առին և դիրար մղեցին անդու: Տաք պայքարներու կրկես հանդիսացող լրագրական այս հրատարակիչ վրայ դժուար էր անշուշտ դուռ գրական-գեղարուեստական շարժումներ ստեղծել, մանաւանդ որ հոս ո՛չ ունեւորները կը հետաքրքրուին այդպիսի ձեւնարկներով, ո՛չ ուսանողները — մեծագոյն մասը խորթացած, — ոչ ալ հասարակութիւնը որ հակաճառութիւններէն համ կ'առնէ և օրուան լուրերով կը գոհանայ: Ասով հանդերձ, ժամանակ առ ժամանակ, պակաս եղած չեն գրական ուղղութեամբ մասնակի ջանքեր: ՍՈՒՐԷՆ, ՊԱՐԹԵՆԻԱՆ, տաղանդաւոր

գրադէան ու պերճարարութեան արձակագիրը՝ գրական առաջունչ մը ծաւալած է իր օրով լոյս տեսած Ազգի էջերուն մէջ: ՄԻՆԱՍՆԱՆԻ խրատ-
 բարձրած Լոյսը՝ ժամանակին՝ քիչ շատ տեղ տուած է՝ անկ'օտարած
 գրականութեան: ՄՈՒՇԵՂ, ՍԻՔ: ՊԻՍԿ, կորովի գրագէտը չքեղ ու մնա-
 յուն արժէք ներկայացնող իր Տարեցոյցներով նոր բարձունք մտցուցած
 է բնութեցողներուն: Երբն սէչ: Հնչրեկի իր շարաթօրեայ թիւերը գրա-
 կանութեան նուիրած է: Կոչնակի ամէն ամիս գրական-գեղարուեստական
 թիւ մը հրատարակ կը հանէ: Այս և այսօրինակ կողմնակի ջանքերէն
 դուրս եղած են նաև շեշտակի ջանքեր: — Վեր. Հնչակեան Կուսակցու-
 թիւնը շուրջ 10 տարի առաջ սկսու հրատարակել Արագած անուն պատ-
 կերազարդ շարաթաթիւք մը որ
 դժբախտաբար զո՛ճ զնոց հրդեհի
 արկածի մը: Ամերիկահայ Հրատա-
 րակչականը Համաշխարհիկ Պատե-
 րազին վերջերք հիմնեց փիւնիկ գրա-
 կան-գեղարուեստական հանդէսը որ
 մտն 3 տարի բաւական բեղմնաւոր
 և արդիւնալի կեանք մը բոլորելէ
 յետոյ գաղթեցաւ, շիրնալով տոկալ
 նիւթական ճնշումներու: Փիւնիկի
 մէկ մէկու յաջորդող խմբագիրները
 եղան ՇԱՀԱՆ, ՆԱԹԱԼԻ և Ն. ՏԷՍՏԷ-
 ԿԻՒԼ որոնք շանացին արծարծել
 գրականութեան ու գեղարուեստի
 հուրը՝ նիւթականացած այս մտայ-
 նութեան մէջ: Ի պատիւ այս ջան-
 քերուն, պէտք է քսել որ փիւնիկ եղաւ
 աննախընթաց երեսոյթ մը Ամերի-
 կահայ գր. կեանքին մէջ և իր շուրջ հաւաքեց օրբուն շարահայ գրիչ-
 ները: Անոր պատուակալ աշխատակիցներու շարքին կ'արժէ յիշել անունը
 ԵՂԻԱ ԵՐՈՒԱՆԵՂ, ՄԷԼԷՔԵԱՆԻ որ յայտնուեցաւ իրրեւ լուրջ ուսումնա-
 սիրող և կարող արձակագիր: Թերթին փայլ տուաւ նոյնպէս ԵՐ. ՄԵՍԻԱ-
 ԵԱՆ որ քաջ ծանօթ է ֆրնս. գրականութեանը Յայտնուեցան նաեւ կարգ-
 մը բանաստեղծներ որոնց մէջ առաջին տեղը կը գրուէ Կ. ՍԻՏԱԼ (որ
 բազում զողարիկ քերթուածներ հրատարակ հանրութեան), ԼՈՒԹ՝ԻՐ
 ԿՈՐԿՈՏԵԱՆ, ՀԱՄԱՍՏԵՂ, Ե. ԳԱՍՊԱՐԵԱՆ ևն: Փիւնիկ սուկ նորահաս-
 ներու հանդէսը շեղու: Ան ժամագրաւոր մըն էր արդէն իսկ անուն
 հանած գրագէտներէ ոմանց, ինչպէս Արշակ Զօպանեանի, Հր. Նազար-
 եանցի, Ատրու շանի, Ա. Իսահակեանի, Վրթ. Փափազեանի և այլոց, յաջո-
 ղելով անտիպ գրութիւններ հրատարակել Ռ. Զարգարեանէ, Եր. Արմաշէչ-
 իանիանէ, Ռ. Պէրպէրեանէ ևն: Տուաւ նաեւ թարգմանական յաջող
 էջեր սերպ և պուլկար, ռուս, հնդկ և այլ գրականութիւններէ: Այս

Վահան Թերտերեան
(խմբ. օճանակի)

տառաւելու թիւներով հանդերձ զերծ չեղաւ բնագատելի կէտերէ, որոնց որոշ մէկ մասը կրնար գործնական թերեւս, եթէ հանդէսը ստիպուած չըլլար տեղի տալ նիւթական պահանջներու առջեւ: Թերացումի պատճառները ս'ըջան որ ալ բանաս որ

Փրոֆ. Մ. Յ. Ահանիկեան

ըլլան սակայն, կարելի չէ ուրանալ որ անեկա շունեցաւ որոշ ծրագիր և եւրոպական ու ամերիկեան գրականութեան բնոյճները պատկերն իսկ չառաւ բնթերցողներուն: Իրականգեղարուեստական համաշխարհային, ժամանակակից նորանոր շարժումներու արձանագրութիւնն անգամ չըրաւ և էտպէս անհաղորդ մնաց հայ գրականութեան խլրտումներուն: Իրեն զրկուած կտորներուն մէջ խիստ բնորոշութիւն չըրաւ և տղայական փորձեր ու անարժէք գրութիւններ հրատարակելով մնասց իր վարկին: Ուրիշ մտրդերու մէջ ևս ոտնձգութիւններ քրաւ և քիչ մնաց որ ա-

ւաջնակարգ զիրք տար հասարակական գիտութեանց կալուածին: Ժամանակ մը փորձերու սրբազրութիւնները կատարուեցան ա'յնքան անփոյթ, որ յօդուածներու մէջ վխտացին շարադրական, քերականական և ուղղագրական սխալներ: Հակառակ սակայն այս ամէն թերութեանց, շեշտե'նք որ ան նոր դարազրուի մը բացաւ ամերիկահայ գրականութեան մէջ, աւելի ճիշդ՝ հիմը դրաւ անոր, որ թերեւս ծիւարձակէ տպագային և ինքզինքը յայտնաբերէ աւելի յստակ ու վառ գոյներով:

Սոսոյգ է որ ամերիկահայ հասարակութիւնը գրական կարկառուն դէմքեր հանած չէ իր ծոցէն, և սակայն այս գաղութին մէջ լոյս տեսած են գրքեր որոնք կրնան հայ գրական հրատարակութեանց առաջին կարգը դասուիլ: Ասոնք հեղինակութիւններն են անոնց որ կա'մ կարճ այցելութեամբ մը պատուած են մեր գաղութը, կամ ստակ հեռուէն բերած են իրենց մասնակցութիւնը: Ասոնց մէջ առաջին տեղը կը գրուեն Հայրենիք Հասարակական կողմէ լոյս բնծայուած հատորներէն շատերը: Այս մտրմին

Տէր. Արտակ Տէր-Մարկոսեան (Խմբ. ռուսական)

նակցութիւնը: Ասոնց մէջ առաջին տեղը կը գրուեն Հայրենիք Հասարակական կողմէ լոյս բնծայուած հատորներէն շատերը: Այս մտրմին

է որ հրապարակ հանած է երկեր Ա. Ահարոնեանէ, Ա. Իսահակեանէ, Շիրվանզադէէ, Ա. Անտոնեանէ, Է. Ակնունիէ, Սիւսանթոյէ, Տիկին Զապէլ Եսայեանէ ևն. ևն.:

Վ. Ս Ինասեան

Օրուան գրականութենէն երբ Մտերիկա լոյս տեսնող հայ գրքերու արձանագրութեան անցնինք, կը տեսնենք որ ուսումնասիրութեանց շարքին մէջ աչքի կը զարնեն ՏՔԹ. Յ. ԹԻՐԵԱՔԵԱՆԻ Հայկական Տաղաչափութիւնն ու Հայերէնի գեղծումները, ԲԱԲԳԼԵ, ԵՊՍԿ. ԿԻԻԼԷՍԷՐԵԱՆԻ Քաջն Վարդանը, ՎԱՀԱՆ ՔԻՐՈՒՄՅԱՆԻ Սահակ Մետրովպը, Վահան Մամիկոնեանն ու Պատմական Կիլիկիան, Մ. Յ. ՍԻՆԱՆԵԱՆԻ Վարդանանց Պատերազմը, ՏՔԹ. Ս. ԳԱԲՐԷԼԵԱՆԻ Հայ Յեղը, Մ. ՄԻՆԱՍԵԱՆԻ Բնաշրջականի մը ներշնչումները, Մեր զգացումները, Կրթա-

կան Իսկաները, Ս. Մ. ԵՌՅԻԿԵԱՆԻ Արարատ-Կովկասը, Հայկականքը, Ա. ՆՈՒԵԱՆԻ Գրուագներ 2. Յ. Գ. Գործունեութիւնից, ՏՔԹ. Յ. ՊՕՂՈՍԵԱՆԻ Հայ Յեղը Հոգեբանութեան Լոյսին Տակը, Ա. ՉԱԳՍԻՄԻՆԻ Պատմութիւն Հայոցը ևն. — Վիպական երկերէն յայտնի են Շիրվանզադէի եօթ պատմածմաները, Արամ Անտոնեանի Այլն սև սերունքը, Ա. ՄԷԼԻՔԻ Խորակուած երկիմները ևն. — Բանաստեղծական երկերէն կան Սիւսանթոյի Անրողական Գոծը, Ա. Իսահակեանի Հայերէնի Աղբիւրիցը, Կ. Սիտալի Գուսաներգիքը, Շահան Նաթալիի Սերի ու Ասկուրեան Երգերն ու Քեցին, Լուծեր Կարկասեանի Հրեղին Երգերը, Լուծի Մինասի Երկարիմնն ու Այգերը, Եր. Մեսիսեանի Քերտաւաները ևն. : ճառարտականքերթողական երկերն են Ա. Ահարոնեանի Հայերէնիս համարը, Է. Ակնունիի Բողոքի մայրը ևն. : — Թատերադրութիւններն են Թլկատիցիի Մ'ր մեկուն Եսիւկը, Շահան Նաթալիի Արշան Պիկը, Եր. Մեսիսեանի Սերին ալ զօրաւորը, Սիրվարդի Զախախուած գանկերը, Վահան Թոթոգեանի Գարունին սիրտը, Ս. Շահանի Տանջումները, Կարկասուն կամարները ևն. : — Նկարագրական երկերն են

Վ. Ա. Վոցիկեան

2. Եսայեանի Մտրտախ ճամբորդութիւնը, Կղերէ Կարգանեանի վասպու-
րակալի ստեղծութիւնը ևն. — Բարգմանութիւններէն կ'արժէ յիշել

ՏԵՐ. Յ. ԲԱԽՏԻԱՆԻ ԽՈՍ

ՏԵՐԹ. Յ. ԹԻՐԵԱՔԵԱՆԻ ՊՈՒՍԿԱՆ, Մ. ՀԱՄԲԱՐՍԻ
ՆՈՒՄԵԱՆԻ ԶԻՆՏԻՆԻ ՎԱՅՐ, Ա. ԳՈՒՅՈՒՄԵԱՆԻ
ԻՆՏԵՆՆԻ ԵՆԻՔ, ՅԱԿՈՒ ԽԱՂԱՆԵԱՆԻ ԾՈՒՈՆ
ՏԻՒՅԻՆԻ, ԳԷՈՐԳ ՍՈՐՈՒՅԻ ՊԱՏՈՅ ԵՏԵՆԵՐ, Ա.
ԶԱՐԳԱՐԵԱՆԻ ԵՐՈՍԱՊԻՏ ՏԱՊԻՏԱՅԻՆԻ ՄԵՐԸ,
Մ. Գ. ՏԷՅԻՐՄԵՆԵԱՆԻ ԱԼԵՐՈՒԱԾՆԵՐ ԵՆ. —

Ասոնցմէ զառ, յիշատակութեան արժանի են
նաեւ Հայրենիքի, Ազգի, Ասպարհի, Վերա-
ծնութիւնի, Կոչնութի և Պահակի բացասիկները,
Իսկանիւր հնայ գրականութեան զբ. շաւաքածոն
և զանազան վերնապատմներ, Բնչպէս Բնօր
նորակները, ՊԼԶԻԹՅԱՆԻ ՏԱՊԵՐՈՒ ՐԱՍ-
ՐԵՂՈՒՅԻՆՆԵՐԸ, ԳՈՒՐԵԱՆԻ ՏԱՅԻՆ ԱՄԱՆԻՆԵՐԸ,
ՏԷՄԵՐՏԻՊԱՅԵԱՆԻ ԴԱՄ-
ՔԱՐԱՆԸ, ԵՐԵՆՆԵՐԻ ԹՈՐՈՍ ԼԵՆԻՆԻՆ, ԵՄԵՆԻ
ՀԻՆ ԱՍՏԱԾՆԵՐ ԵՆ. ՊԷՏԻ
Է յարել սակայն թէ վերապատմները կատարուած են յաւէտ նիւթական
շահու ակնկալութեամբ և ոչ թէ զբ. ճաշակի զարկ տալու նպատակաւ:

Զուտ Ամերիկահայութեան արտադրութիւնները եղող երկերը նկատի
ունենալով, կը գտնենք թէ անոնց մէջ որոշ չափով արժէք ներկայա-
ցնողներն են ուսումնասիրական աշխատութիւնները: Եւ ատիկա անո՛ր
համար անշուշտ որ ուսումնասիրութեամբ պարապող մշակներուն մէջ
կան ողբացեալ ՏԵՐԹ. ԹԻՐԵԱՔԵԱՆԻ,
ԲԱՐԳԷՆ ԵՍԿԵ, ԿԻՂԵՆԵՐԵԱՆԻ, Վ.
ՔԻՐՏԵԱՆԻ, Մ. ԱՆՈՒՅԻԿԵԱՆԻ նման
կարող անձեր որոնք երկարաշունչ
հրատարակութիւններ պրպակել, վեր-
լուծելէ, անոնց վրայ աչքի լոյս թա-
փելէ չեն յոգնիր և ջանադիր կ'ըլ-
լան խղճամբա գործեր հրատարակ
հանելու: — Ներքոյի անվերապահ
խօսքեր չունինք սակայն ամերիկա-
հայ գրականութեան բուն իսկ գե-
ղարուեստական սեռերուն վերաբեր-
մամբ, որոնք համեմատաբար բա-
զում երկրպագուներ ունին՝ Բնչպէս
այլուր նոյնպէս և հոս: Ամերիկահայ
բանաստեղծութիւնը՝ շատ շնչին

ՆՏԱՆ ՏԵՍԵՆԻՅԱՆ
(ԽՈՐ. «ՓԻՆՏԻՅԻ»)

բացառութեամբ՝ հետեւտկութիւն է: Մեր նորահաս բանաստեղծներու
արտադրութիւնները մեծ մասամբ չափուած ձեւուած են Սիւսանթոյի,
Մեծարենցի, Սեւակի, Սիպիլի և այլոց քերթուած ելուն վրայ: Անոնց
մէջ կը պակսի Բնչնարուի, ապրուած, զգացուած յոյզի մը բունկոյ

կայծր Ամերիկահայ վիպագրութիւնն անդոյն է, անջիղ և անարուեստ
 Հրապարակ գրուած թատերագութիւններն տուհասարակ քարոզ կը կար-
 դան և ճառ կը բուրեն: Դուն ուրեք: Ետճան նաթալիի Արսյան Պիկին
 պէս քիչ շատ ներկայանալի երկեր լոյս կ'ընծայուին: Եւ եթէ, այս
 այսպէս բլլալով Տանգերձ, տակուն Տրապարակը որոգուած կը գտնենք
 գրագէտի կամ բունաստեղծի հովեր տանող գրչակներով, պատճառն
 այն է որ լուրջ քննադատութիւն գոյութիւն չունի, և ամէն կուսակ-
 ցութիւն իր աւագ պարտականութիւնը կը սեպէ քատագով Տանդիսա-

նալու գրիչ շարժող իր
 ընկերոջ, ո՛րքան ալ որ
 գրական հայեցակէտէն
 ոչնչութիւն մը բլլայ
 ան: Եւ արդէն իսկ,
 ներկայիս, շատ քիչեր
 կան այս գաղութին մէջ
 որ կրնան շատրուիլ օր-
 ուան հասնքէն և մնալ
 գեղարուեստի իրենց
 պաշտամունքին մէջ
 անխախտ: Այսպիսիներ
 գիտն թէ աժան ժո-
 զովրդականութիւն մը
 չի սպասեր իրենց, և
 սակայն անոնք կը բա-
 ւականանան հոգեկան
 այն ներքին գոհունա-
 կութեամբ զոր կը ներ-
 շընչէ գեղարուեստի
 պաշտամունքը: Մենք
 կը սիրենք յուսալ թէ,
 վաղ կամ անագան,
 կիրքերը պիտի լուեն և
 հեւ ի հեւ օրագրու-
 թիւնը տակաւ տեղի

Յովհ. Աւագեան

պիտի տայ գեղարուեստական գրականութեան տաջեւ՝ որ իրեն ճամբայ
 պիտի հարթէ նաեւ այս գաղութին մէջ, և ապագայ քննադատը ներ-
 բողի խօսքեր պիտի ունենայ գպրութեան այն սեռերուն նկատմամբ
 եւս որոնց մշակները, ներկայիս, մեծաւ մասամբ զուրկ են իրենց ան-
 ձերուն վերագրուած կոչումներէն:

ՅՈՎՀ, ԱՒԱԳԵԱՆ

Նիւ-Եորթ, 30 Մայիս 1921

ՊԵՏՐՈՍ

ԱՊՐԻԼ

ԱՌ ԱԶՆՈՒԱՍՈՒՆ

ՏԻԿԻՆ, ՍԱԹԵՆԻԿ ԹԷՐԶԵԱՆ

Զմայրանոց եւ պատկառիմ,
 Երբ տեսնեմ Ձեզ շրջապատուած
 Զաւակներով գոգարիկ, ուշիմ,
 Մօր համբոյրով այտերնիս քաց :

Եւ յակամայս յիշեմ խելոյն
 Հստիմայ քամբիշն ստափնիս
 Որ աշխարհիս ակահցն ոսկւոյն
 Նախադասեր որդիսն անգին :

Եւ պարծանոց նա ցոյց կու տար
 Մեծահարուս մի այլ սիկնոյ
 Իւր մանկըտիսն ուսմամբ զարդար,
 Գրկացը մեզ յուսարողոյ :

Այնպէս եւ Դուք, Տիկի՛նդ ազնիւ,
 Ուրախ եղիք միշտ քաջասանձ,
 Յիշելով որ Բախտիսն անխ
 Ձեր գրկաց մեզ զլորեց մի գանձ :

Եւ այդ գանձն են Ձեր զաւակունք
 Որք մարդկութեան, ազգի՛ս են յոյս.
 Դուք ծաղկաման՝ նոյն ծաղկունք,
 Սիրոյ ջանիսն հոգիվառ յոյս

89. 2. Ապրիլ

Պ. Ն. ԱՂԱՍԵԱՆ

ՏԱՌԱՊԱՆՔԻ ՄԷՋ ԱՊԵՂԱՆԻ

Ա. սորանքի շարչարանքներու մէջ ճշմարիտ վայելք մը եղաւ այն երեք շարաթիւերը զորս անցուցի Տարսն, Կիւղնոսի եզերքը, Շալվարձեան եղբայրներու այիւրի մեծ գործարանին մէջ: Հոն այլ եւս ազատ էի վայրկեանէ վայրկեան ստիկաններու կամ Աէվքիաթի պաշտօնեաներու կողմէ ձեռքադրուելու և քշուելու մղձաւանջէն: Պօլիսէն ճամբայ հանուելէս, այսինքն երկու ամիսէ ի վեր, առաջին անգամն էր որ քիչ մը համարձակ շունչ կրնայի առնել ու միանգամայն կեանքի անհրաժեշտ հանգիստ վայելել:

Պ. Մարտիրոս Շալվարձեան՝ վարիչը այդ մեծ հաստատութեան, որ 30,000 թուրք զինուորներու օրական այիւրը կը հայթայթէր, զիշերները կ'անցընէր հաստատութեան մէջ, մօտէն հսկելու համար աշխատութեանց, որովհետեւ ազօրիքները՝ օրուան 24 ժամերուն՝ անընդհատ կը զանայիցն, ցորենը այիւրի փոխելու համար: Պ. Շալվարձեանի ներկայութիւնը, ամէն իրիկուն, նոր վայելք մը կ'աւելցնէր ու կը սրտապնդէր հոն ապաստանող տարագիր Հայերը որոնք իրրեւ գործաւոր կը ծառայէին հաստատութեան մէջ:

Իմ հոն երթալէս քանի մը օր վերջ եկաւ նաեւ Եղիա Սուղիկեանը, ժամանակի «Նոր Քաղաքագէտ»ը, որ նախ իրրեւ զինուոր շարչարուելէ ետք՝ տարագրուած էր, և հոս ու հոն թափառելով՝ ինկած էր Տարսն և ի վերջոյ Անտոնեանի ու իմ յանձնարարութեան վրայ Շալվարձեան եղբայրներու սուղիականութիւնը վայելած: Յետոյ, կամաց կամաց, ուրիշներ ալ եկան միացան մեզի, ինչպէս Սեպուհ Ակունի, Լեւոն Մոզեան և յետոյ Արամ Անտոնեան: Բոլոր այս խումբը առատօրէն կը կերակուէր Շալվարձեան եղբայրներու հոգածութեամբ:

Ու այս հանգստաւետութեան մէջ, կը մոռնայինք մեր կրած ու կրելիք առաւապանքները. մեզի այնպէս կը թուէր թէ խաղաղ և երջանիկ օրերու մէջ՝ օղափոխութեան գացած էինք Կիւղնոսի եզերքը, Լամբրոնի լեռներուն զիմաց:

Բայց մեր երազը երկար չտեւեց: Իրիկուն մը Պ. Մարտիրոս Շալվարձեան եկաւ, սովորականին հակառակ՝ տխուր և մտածկոտ զէմքով մը: Ուղեցինք պատճառը հասկնալ, պատասխանեց թէ բան մը չկար և թէ պարզապէս գործի մը համար սիրաբը նեղացած էր: Բայց զիշերը, երբ ինք և ես առանձնացանք այն սենեակը ուր երկուքս կը պառկէինք, իմ ստիպումներու վրայ բտաւ:

— Ձեր այստեղ ներկայութիւնը իմացուած է. շատ կը վախճամ որ այս օրերս յանկարծ գործարանը պաշարեն ու մանրակրկիտ խուզարկութիւն մը կատարեն . . . Եթէ բռնուիք՝ ձեր վիճակը շատ զէշ կ'ըլլայ և մենք ալ հաւանօրէն կը վտանգուինք:

Արդարեւ շատ հիմաւոր էր Պ. Շալվարձեանի այս երկիւզը: Իրենց զբաւած գիրքն արդէն թուրք պաշտօնեաներուն նախանձն ու տակու-

Թիւնք գրգռած էր իրենց ղեմ. և եթէ մինչեւ այն ատեն զիրենք չէին
 արարած ճարտուն ու ղէպ ի անուպատք քշած, պատճառն այն էր որ
 պէտք ունէին անոնց ազօրեքներուն՝ իրենց ղինւորները կերակրելու. համար
 Գիտէի որ երկու օրէն Գօնիայի առաջնորդ Գարեգին Վրդ. Խաչա-
 տուրեան ճարտուն պիտի մեկնէր ղէպ ի Սամանիէ, որոշեցի անոր հետ
 ճամբաս շարունակել և ընկերներուս ալ յայանեցի որ պէտք չէր շարա-
 շար կերպով գործածել այնքան ազնուաօրէն մեզի բնծայուած ասպըն՝

«Ենիս առ սրեկի Թէոզիկ
 ԵՐՈՒԱՆԻ ՕՏԵԱՆ»

Ջականու թիւնք, Անոնք ալ պատրաստուեցան մէյմէկ նոր ապաստանա-
 րաններ ճարել իրենց համար:
 Հետեւեալ օրը ղացի Գարեգին Վարդապետի մօտ ուր անցուցի ղի-
 շերը և առաւել կանուխ ճամբայ ելանք, երկաթուղիով, ղէպ ի Սամանիէ:
 Մինչ շրջակասք կ'անցնէ պարտէզներու մէջէն ու կ'ուղղուէր
 ղէպ ի Քիւլէկի շարաշուք կայարանը, վտիօնին պատուհանէն տեսայ
 նալվարճեաններու գործարանը ծառերով շրջապատուած. ու տիրօրէն
 յիշեցի այն անգործութեան քան ի մը շարաթիւրը ղորս անցուցած էի հոն,
 վերակելէ առաջ մեր ղժիխային գնացքը ղէպ ի անձանօթ սարսփները:
 Ենիս առ սրեկի Թէոզիկ
 ԵՐՈՒԱՆԻ ՕՏԵԱՆ

ՈՂՋՈՅՆ ԱՌ ՀԵԼԼԱԳԱ

Անոնք որ առիժն ունեցեր են Հելլադայի ծովափունքը եղերեւու և որ իրենց մտքին մէջ բաներ մը ունին իրր վերջիշում մեծ ազդի մը մեծագոյն անցեալէն, իրենց յիշողութեանք մէջ պատկերացած պիտի տեսնեն անպատճառ այդ երկրին պատմական անցեալին գրուագները:

Նոյնը պատահեցաւ ինձ, երբ «Գլէօբադրա» կը տանէր զմեզ Եգէա- կանի գեղածիծաղ ջուրերուն վրայէն, կիտաղրուած՝ կղզիներու և կղզեակներու անհասանում խումբերով, որոնց ամէնքն ալ անցեալին մէջ իրենց կատարած դերէն գաղտնիք մը ունէին տալիք, և այսօր, իբր վկայ կանգնած անմուռնջ՝ ուղեւորին ի մասնանշէին այն ճամբան ուրկէ պարտ էր յաւաջանալ նա անվրէպ: Այսպէս կը սահէր կ'անցնէր «Գլէօբադրա» կղզիներու մանուածապատ կիրճերէն, երբ հորիզոնին վրայ նշմարուեցաւ հեռուանց Միլօ կղզին:

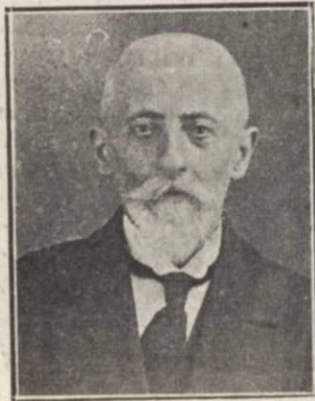
Ի՞նչ հակոպատկեր կը ներկայացնէ այդ անջրդի սեպ կղզին՝ իր փառահեղ անուան հետ՝ զոր կը վայելէ այսօր գեղարուեստի աշխարհին մէջ. ի՞նչ հպարտութիւն կ'զգայ այսօր, որ կըցած է 23 դար ամբողջ անվթար պահել իր մէջ հնոյն Հելլադայի ամենամեծ զաւակներէն միոյն հանճարին հիտաքանջ մէկ արտագրութիւնը, որպէս զի օր մը զայն յանձնէ ապագայ մեծ ազդի մը գուրգուրացող խնամքներուն. շէ՞ մի որ 1820ին այս կղզիին մէջ գասն Ֆրանսացիք հնութեան մեծագոյն ազ- բիագործին՝ փրկիտայ ձեռակերտն, Աստիլիի սոճանը, կղզիին անուամբ կոչուած Միլոյի Աստիլի, թանկագին և անզուգուկան հնութիւնը փարիզու «Լուվր» թանգարանին:

Միւրյէն անդին ցամաք չերեւիր այլ եւս: «Գլէօբադրա» կ'արտորայ ժամ առաջ անցնելու Մաթարանը, նաւորդաց այդ անցքը վատնդաւոր՝ ուր ծովը միշտ կ'ենայ, կը փրփրի ու կը գոռայ, և երանի՛ այն նաւուն որ կ'անցնի այդ խոտվայր զայրէն, ծովուն ու հովին քմահաճոյքին առանց ենթարկուելու: Եւ մենք բախտաւորութիւնն ունեցանք հոգիէ անցնելու հանգարտ օդով, և զէպ հիւսիս ուղղուելով՝ մանկու Բոնիտ- կանի խաղաղ ջուրերը: Եւ ահա կը պարզուի աչքիդ առջեւ Եմիլիոնը, լայն խորշի մը մէջ կանգնած, զբաւելով յունական ազատագրութեան պատմութեան ամենափայլուն էջերէն մին. հո՞գ էր որ փշրուեցաւ բար- բարոս ազդի մը նաւատորմիդ որ Եկոն էր խանձարութիւն մէջ խեղդելի ազատութեան մեծ կռիւին առիծասիրտ զաւակները. այդ աննշան ծովափորշին մէջ սեղի ունեցաւ հելլէնասէր երից ազգաց սորմիղներուն հանդիպու մը բարբարոսաց նաւերուն որոնք փշրուեցան և այրեցան: Այդ օրէն իսկ ազատուեցաւ Բունաստան և թօթափեց ստրկութեան ու անարդուութեան իր լուծը դարաւոր:

Իայց «Գլէօբադրա» կը սուրայ միշտ գեղածուփ այեաց վրայէն, և քանի մը ժամ ետք արդէն կ'անցնինք Իթալի: կղզիին բացէն, Իթակէ, որուն անուան կապուած են քաջամարտիկն Ողիսէս, Տրովադայի պատե-

բազմ և ամէն դարերու ամենամեծ քերթող-երգիչը Հոմեր որ անոնց
դրուածներն անմահացուց: Միեւնոյն ատեն, կարելի չէ սակայն յիշո-
ղութենէ վրեպեցնել ուրիշ մատենագիր մըն ալ, Ֆէնելոնը, ա՛յնքան
Հմայիչ լեզուաւ երգած արկածները Ողիսեւսի որդւոյն՝ Տելեմաքի, որ,
ի խնդիր իր հօր, ծովելու վրայ կը թափառի բնդ երկար և նիւթ կը
կազմէ այս գեղահիւս քերթուածին:

«Պլէտորադրա» կ'առաջէ շարունակ և չիշ յետոյ կը տանի մտեցնել
զմեզ իտալական ծովախորշին, որուն հիւսիս դին, լեռանցամէջի մը վրայ,
կանդուն է գեա Միսոնի Սիւնիոն, քաջերու այդ արծուերոյնը որ իր
անունը կը կցէ ամբողջ ազգի մը ազատութեան փառապանծ պատմու-
թեան: Հոգ, այդ լեռանց սեպերուն վրայ, ափ մը զիւցազներ տարիներով
զիմացրեցին բարբարոսաց գէմ և սկիզբ տուին բնագնացի շարժումի մը
որ ճիշդ մէկ դարու բնթացքին
կրցաւ կազմուիլ, բնդարձակուիլ,
երկիրը փրկել աւերակներէն, զարկ
տալ ժողովուրդին բարգաւաճման և
անոր յանձնել մերձաւոր Արեւելքի
բոլոր ծովերուն գեղանշույլ մակնը:
Ահա ազգի մը ժամանակակից պատ-
մութեան ամէնէն վսեմ էջը, հայ-
բենասիրութեան ամէնէն փայլուն
օրինակը՝ որուն նմանը ո՛չ մէկ ազգի
տարեգրութեանը մէջ կարելի է
գտնել:

Առաքել Պիպեան

Իտալական խորշէն ներս՝ ծովը կը
նեղոյ և կը սեղմուի երկու ցա-
մաքի մէջ. Պեղոպոնէս և բուն Յու-
նաստան զիրար կը դիտեն ակնապիշ,
և ահա հո՛ս է որ Հելլէնիս կը
պարզուի իր ամբողջութեանը մէջ: Հելլագոս՝ պաշտելի անուն անցեալ
քաղաքակրթութեան, մեծ որբան մեծագոյն ազգի մը որ բոլոր հին ու
նոր ազգաց սանաուն ևղած՝ սնուցիր զանոնք անտպական կաթովդ.
դո՛ւ, խանձարճուր դպրութեանց և արուեստից, քու անդիմադրելի
հմայքովդ աշխարհը լեցուցիր, քու հանճարիդ գեղահարաշ ներշնչմամբ
ամէնքը թովեցիր. դո՛ւ, ճառագայթ բոցանշույլ՝ որմէ մտքիդ թուիշ-
ները ցուցան, ամէն կողմ սփռելու և բեղմնաւորելու համար միաքի
խողան գաշտերը նորանոր քաղաքակրթութեանց ընձիւղներով: Ողջո՛յն
քու հանճարներուդ, ողջո՛յն ձեզ, ո՛վ փափկաքնարդ Անակրէոն, քնա-
բերգակդ Պինդարոս, արծուաթռիչդ Հոմեր, ողբերգուք Լուքիզէս,
Սոփոկղէս և Էւրիպիդէս, կատակերգուդ Արիստոփան, մեղրածորանդ
Հերոդոտ, Թուկիտիտէս, Քսենոփոն ու Պլուտարքոս, մե՛ծդ Պլատոն և
Արիստոտել, իմաստունդ Սոկրատ և Լիկուրգոս, աշխարհագիրդ Ստրա-

ժողովուրդը և զուգարակապ շահագործողները, որ լուսաւորեցին և կը լուսաւորէք յարածամ խաւար անկիւնները տիեզերքին: Եւ դուք, Գեղարուեստից շատուածներ, Միւրն, Փողկիզէտ, Փեղիբաւ, Պրագիղեալ, Լիւսիպոս, Պողիկէտ, Միկոն, Պաւսիս, Ապիզէս որ թողուցիք յետոց արձանագործութեան ու նկարչութեան հրաշալիքներ և ատնցմով զարգարեցիք ձեր յիշատակարանները, ձեր քաղաքները ծածկեցիք մեծագործ շէնքերով, կոթողներով, անթիւ անգրիններով, կանգնեցիք Պարթէնոններ, Գարիաղիտներ, Եղէքթրէոններ, ձեմարաններ, Թատրոններ, Ամփիթատրոններ, Կրկէաններ, Տաճարներ, Ճարտարապետութեան գլուխ-գործոցներ, անշունչ մարմարը ոգեւորեցիք, ձեր ձեռակերաններուն թիւ ու հողի տուիք որ շնչեն ու տարփողեն ձեր հանճարին հմայքն ընդ ոլորտս աշխարհի: Ա. ՊԻՊԵՌՃԵԱՆ

Կ. Պոլիս, 6 Օգոստոս 1921

ՊԱՐՈՆԵԱՆ ԿԸ ԽՕՍԻ

Որքան բծիշկ՝ այնքան հիւանդոց իրեն.— Ժամանակաւ այսքան բծիշկ չկար և հիւանդութեանց թիւն այսքան մեծ չէր: Շաքարի հիւանդութիւնը ծանօթ է արդէն. քիչ ատենէն խահուէի հիւանդութիւնն մ'ալ պիտի ունենանք և բծիշկները երթալով խահուէի, շաքարի վաճառականութեամբ պիտի զբաղին: Աստուած կազի հիւանդութենէն պահէ զմեզ: Այս օրերս յօնքի բծիշկ մ'ալ երեւան ելեր է կ'ըսեն: Այս լուրը առնելուս պէս՝ ես իսկ յօնքերուս վրայ անհանգստութիւն մը զգալ սկսայ. որովհետեւ այս բծիշկներուն ծանուցմանց եղանակը մարդս երեւակայական հիւանդ կ'ընէ:

Իրենց խօսակցութեանը մէջ «ինքզինքս գովելու համար չէ որ կ'ըսեմ» բնուէրն են որ ամէնէն աւելի կը գովեն իրենք զիրենք:

Գերեզմանատուններէն միայն պարծանք սկիզբէն մեռնելու որոշում տուած ազգերու վայել է:

Ազգին մէջ տակաւին չեն պակտիր դժբախտարար հրապարակախօսներ որոնք կը շարունակեն կարծել թէ լիբը, գող, անառակ, անբարոյական, աւանակ տիտղոսները նուիրելով այն հասարակութեան որուն մէկ անդամն ըլլալու պատիւն ունին՝ իրենց խմբագրական պաշտօնն անթերի կատարած կ'ըլլան, իրենց ընդունած գրութեամբ չվարուող խմբագրներէն աւելի ազատախօս կը հանդիսանան, ազգին մեծ ծառայութիւններ մատուցած կ'ըլլան: Ասոնք հաւատալ կամ հաւատացնել կը ճգնին թէ ճշմարտախօսութիւնը հայհոյութեան մէջ կը կայանայ և թէ այն որ օրը քանն մը անդամ լիբը, գող և այլն պատուանշանները չի տար իր ազգին՝ շոշորթ է և շահատէր:

Կինք, գրական բացատրութեամբ, պայծառ այլարանութիւն մ'է, որքան ալ անթափանցելի պալատի մէջ ընակի:

Պ Ա Լ Ի Լ Ի Ա Կ Ա Ն

Գալիլիական հեռանկարով աստիճան
Ներքին՝ հոգիս կը դողդողայ այս գիշեր . . .
Հո՛ս էր սրեմն որ օրհնեցաւ Սէրն անհուն,
Երկիրն ամբողջ, երկինքն անգամ դիւրող Սէր . . .

Ո՛վ Վարդապետ . . . Յաւերժական լիութի՛ւն
Ներկայութիւնդ այս վայրերն է լրցուցեր,
Ըզ՛Քեզ օհնած օտնչեր կան խորն այս հովտն,
Ս,յս հողին մէջ կան Քեզ դրսած հիւլէներ . . .

Լեռներն սհա՛ ու համբաներն՝ որոնց վրայ
Գուն այսպիսի լուս գիշերներ խօսեցար
Ու ձայնըդ դեռ կը քրքրայ ու կ'երթայ . . .

Որդի՛ Մարդոյ, սհա՛ երկինքն ալ պայծառ
Որ Քեզ սեսաւ, լքեսց, սիրեց Քեզ սակաւ
Եւ առատօս մ'իր ծոցին մէջ Քեզ առաւ . . .

Երուսաղէմ, 1918

ՎԱՀԱՆ ԹԷՔԵԵԱՆ

Պ Ա Բ Ո Ն Ե Ա Ն Կ Ը Խ Յ Ս Ի

Ոգելից բնակչեաց սիրահարներն այցեատմերու հետ հաշտ չեն.
բնաւ այցեատմա չեն գրկեր գինեատուն, միշտ անձամբ կ'երթան:

Ամենայն վերապահութեամբ կը փութանք յայտնել թէ հրապարակի
վրայ յաճախ գործածուած քանի մը փոխարերական աստղուածներ՝
թէեւ նուիրագործուած՝ արժանապատուութիւններ վերաւորելու հան-
դամանքն ունին: Թիմանն՝ ինչպէս գիտէք՝ երկաթեայ սրածայր գործիք
մ'է որով զիւղացին կը խթէ արօրի կամ սայլի լծուած եզները, որպէս
զի քայլեն: Քաղաքացին ալ երբ Սարբ-Եար ջուրերը երթայ՝ յիշեալ
գործիքը փայտի մը ծայրն անցընելով կը գործածէ խթելու էջը, որպէս
զի շուտ քայլէ: Էջերուն ներքի չէ յամբ քայլէր: Արդ, շատ անգամներ
կը կարգանք լրագրաց մէջ: «Ասիկա խթան մը պիտի բլլայ մեր գրա-
դէտներուն և բանաստեղծներուն ևն. » . . . Պաղ չէ՞ քիչ մը, մանա-
ւանդ թէ վերաւորել չէ՞ մեր գրագէտներուն և բանաստեղծներուն
փափուկ . . . գիտերը:

Թէ հարուստներն ինչո՞ւ աղքատներուն կ'օգնեն և իմաստասէրնե-
րուն չեն նպաստեր. — Որովհետեւ ամէն մարդ կը վստահայ աղքատ
բլլալէ և ո՛չ ոք կ'երկնչի իմաստասէր բլլալէ:

Զ Ե Ղ Չ Կ Ի . . . Զ Ի Ղ Ձ

(ԽՄԲԱԳԻՐԻ ԿՐՔ ԵՒ ՇՆՏԱՅԻՆՆԵՐԸ)

Կինեմ թէ թերթի մը նկրթին Լուսնու բաժնով հետազոտութիւնը շատ կան, բայց շեմ գիտեր թէ անոնք միայն կ'անցընեն արդեօք որ թերթն Կ'նք ալ ունի իր նկրթին շուրջը, — խմբագրատան սէջ պատահած գէպքէ՛լ որոնք հրատարակութեան սահմանում չեն և սակայն հրատարակածներէն շատ աւելի շահեկանութիւն ունին, քանի որ խմբագրական կեանքի յատկանշական գրուածքները կը կազմեն և կ'արժէ որ յիշատակուին, իբր ատաղձ գործածուելու համար հայ լրագրութեան արագ ազատամարտին կողմէ: Այս տեսակետով է որ կ'ուզեմ պատմել զուարճար գէպք մը՝ 20 տարի առաջ պատահած խմբագրատան մը մէջ:

Բայց նախ գաղափար մը տալու համար այն խտտապահանջ ոգիին վրայ որ կ'ախրեր հոն, պատմեմ հետեւեալ մանրագէպը. — Առտու մը հեռագրից հաղորդեց թէ Անգլիոյ Պանքան իր զեղչի սակը հարիւրին Յէն 21/2ի ինցուցած էր (երանելի՛ օրեր): Այս 2 տողնոց լուրը . . . Կօլան-ճեանի կամ Լասճանեանի պէս խորհրդապաշտ բանաստեղծներու համար կրնար նշանակութիւն չունենալ, սակայն eventment մըն էր յիշեալ թերթին խմբագրութեան տեսակետով, որոնք իրենց անօրէնն սովորած էին թէ հարիւրին կէսի զեղչը նշան մըն էր որ առեւտրական հրապարակի վրայ դամբ շատցած էր, — թէեւ իրենք այս դասն աւելի ազեկ պիտի տպուէին իրենց մշակին մէջ, Էթէ ատու շօշափելի արագոյցը տեսնէին իրեն: . . . Թողակներուն վրայ:

Եւ որովհետեւ նոյն թերթին բնութեցողները մեծ մասամբ առեւտրական գոտակազին կը պատկանէին, ուստի Անգլիոյ Պանքանի զեղչի սակը միշտ մեծաւոր խորագրով մը կը հրատարակուէր, ինչ որ ամէն լուրի արուած էր վայելել: Թերթին վերջին 2 միջակն յամերը մեքե-նային մէջ զեղչուած էին: Կէս օրին մօտ էր, չնայ ապրած ըլլալու է մարդ չկէս օրին մօտ էր: Խօսքին կարեւորութիւնն քմբանելու համար: Թերթը սկիզբէն վեր մասնաւոր համակրութիւն մը կը վայելէր Իզմիրի մէջ ուր ո՛չ մէկ հայ թերթ իրեն շափ բաժանորդ և բնութեցող ունեցած էր . . . տարեկից կանխիկ գանձելու պայմանաւ: Արդ, կէս օրը մօտե-նայուն պէս՝ տարանք կ'սկսէր իրարանցում մը, Իզմիրի թղթատարը շփոխցնելու հարաւ Լեքեանի կ'սկսէր թաւալիլ ամենամեծ արագութեամբ: Տպուած թերթերը հետզհետեւ կը ծալուէին, կը պատատուէին և կը զրոյմուէին: Հողերանական վայրկեան մըն էր ասիկա, որու միջոցին բոլոր պաշտօններուն միտքը, ձեռքը, ոտքը կ'ուղղուէին զէպի . . . Իզմիրի Իզմիրի սգն էր որ կը սաւառնէր այդ պահուն տպարանին մէջ: Խիստ անսովոր բա մը պիտի պատահէր որ մեքեան կանգ առնէր այդ ճգնաժամին:

Յունկարծ անօրէն սենեակէն հրաման մը դուստը, զանգակին ջղայ-նոտ հնչիւններուն յկերանալով. — «Կեցուցէ՛ք մեքեան . . . » :

Խմբագիր, գրաչար, վարչական պաշտօնեայ իրոր անցան: Ինչ պատահած էր արդեօք: Մեքենային տպած առաջին թերթը կը ներկայացուէր անօրէնին, որ ընդհանուր ակնարկ մը կը պտբացնէր: Անգլիոյ Պանքային վերաբերեալ հեռագրին մէջ զիղյ բառը «չ» ով գրուած ըլլալուն՝ անօրէնը ստատիկ բարկութիւն մը զգացած էր, և իր սնեակին գրան առջեւ կեցած՝ դէմը՝ էլ լոյ գրաչարին կը հրամայէր «չ» մը առնել և մեքենային քովը վազել: «Չ» երու խցաներն այդքան իրարանցումի ենթակայ եղած չէին բնաւ: Հասնող գրաչարը «չ» մը առնելու լով վար կը վազէր, մինչեւ որ վերջապէս ատնցմէ մին զետեուեցաւ հեռագրին մէջ և մեքենան սկսաւ բանիլ: Կարծես թէ անօրէնի՝ այնպէս կու գար որ Անգլիոյ պանքան «չ»ին տեղ «ջ» տեսնելով՝ պիտի բարկանար և 2 1/2 ք դարձեալ Յի պիտի բարձրացնէր, որով . . . գրամը պիտի նուազէր հրատարակին վրայ:

Այս ինքնին աննշան միջադէպը յիշեցի, բո՛ւն պատմեիքիս . . . ահա որու թիւնը շէշտելու համար: Տնօրէնը միանգամ ընդ մշտ չնջելու համար ապառիկ թերթ կարգալու յոսի սովորութիւնը, սմեռախիտ միջոցներ ձեռք առած էր: Ատնցմէ մին էր այն կարծ և ազու զեկոյցը որ երկար ատեն հրատարակուեցաւ թերթին մէջ և որ հշակաւոր է իր սպառնալից «ապա թէ ոչ . . . » ովը: Ի պատիւ անօրէնի պէտք է բսել թէ անիկա յաջողած էր ընթերցողները պարտաճանա ընել Մամուլին հանդէպ, այնպէս որ բաժնեգինները կու գային ո՛չ թէ օրը օրին, այլ օրե՛ր, շաբաթներ առաջ: Այս կարգադրութիւնը բնօրացատութիւն չունէր. յետին գիւղի մը վարձապետին թերթին լէս կը զաղրէր . . . Կաթողիկոսին թերթը, եթէ Պօլսոյ մէջ անոր գրծակայք մէկ օր յապտղեցնէր բաժնեգինին վճարումը:

Առտու մը նամակատան ցրուիչին բերած և մեր կզանին վրայ ձգած նամակներուն մէջ քարդ մը կալ, անմե՛ղ զիբ ո սակայն . . . ումքի պէս պիտի պայթէր խմբագրատան մէջ: Մայաթըցի ընթերցող մը այդ քարդին մէջ խորին շնորհակալութիւն կը յայտնր այն մասնաւոր . . . վտահոթեան համար, որով կը շարունակուէր իր թերթին առաքումը, մինչ բաժանորդութեան պայմանաժամը ըսցած էր . . . ամիսէ՛ մը ի վեր: Մայաթիացին թէև բարեմտութեամբ գրած էր այս սողերը, բայց աննք իսկապէս հեղնութիւն մըն էին այլա քի ոլ քերքը որ օրին կը դարձիսի սպառնալիքին հանդէպ:

Հիմա երևակայեցէ՛ք թէ «Չ»ի և «Ջ»ի համար արողջ տպարանն իրար անցընող անօրէնին վրայ ինչ ազդեցութիւն ստի գործէր այս քարդը: Սոյն հարցումին պատասխանը կարգացինք վաղական պաշտօնեային դէմքին վրայ, որ կապարի գոյն առաւ՝ երբ ուշադրութեան յանձնեցինք քարդը: Վարչական պաշտօնեան՝ Բ. Տորակեան՝ ազնիւ, ուշիմ և լուրջ երիտասարդ մըն էր, որ իր աշխատանքութեամբ և կանոնապահութեամբ կըցած էր թերթին գժուարած անօրէնը զոհա-

ցընել ըստ բաւականին: Բայց ասիկա բաւական պիտի չըլլար որ իր մէկ անդամսան անուշադրութեան պատիժը չկրէր և անօրէնին ամենարուած զայրոյթին չենթարկուէր:

Միջոց մը Տատրակեան հեռացաւ տպարանէն, և երբ դարձեալ տեսանք զինքը՝ դէմքը պայծառացած էր: — Բոթորիկին ժամը կը մօտենայ, ըսինք կատակելով, շանթերը պիտի տեղան հիմա: — Եւս շանթարդելը պատրաստած եմ՝ ըսաւ: Լեռաքրքրութիւննիս սրուած էր: Յայտնի կ'երևար թէ ճարտար միջոց մը յղացած էր՝ փոթորիկէն ազատելու համար:

Յանկարծ անօրէնին ձայնը լսուեցաւ վարէն: Ստորնայարկի մաքրութեան համար իրստ հրահանգներ կու տար բեռնակիրին, ամէն օրուան պէս: Ձայնին շեշտէն յայտնի էր որ լաւ տրամադրութեան մէջ չէր այդ օրը: Տատրակեան իր սեղանին գլուխն էր: Ձեռք զիտեր ինչպէս եղած էր որ քիչ մը առաջուան պայծառ դէմքին վրայ . . . մահատիպ գալու թիւն մը կար հիմա ճօրէնը սենեակը մտաւ և սկսաւ զրտեղանին վրայ դրուած նամակները կարդալ: Խորին լռութիւն մը կը տիրէր խմբագրատան մէջ, ինչպէս կ'ըլլայ փոթորիկէ մը առաջ: Յանկարծ զանգակը հնչեց անսովոր ուժգնութեամբ: Տօրէնն իր զայրոյթին առաջին թափովը կը սարսէր երկաթի այդ կտորը, բը կը ճչէր, կը ծուար, կը դռատէր: (տեւէն՝ ստեղծողն անօրէն ձայն մը: — Կանչեցէ՛ք Տատրակեանը. . .)

Ասէնքս ալ հաւաքուեցանք նրանցքին մէջ և Տատրակեան մահատիպ գալկութեամբ անցաւ մեր քովէն ու սահեցաւ սենեակ . . .

— Ինչ է աս, պօռաց անօրէնը, Մալաթիացիին քառաք՝ զողոզուն ձեռքին մէջ:

— «Օ՛հ, այդ քա՛րդը՝ կմկմաց յանցաւորը, կ'էլով ամոռի մը վրայ: Դու ազած էր: Տօրէնը, որուն բարկութիւնը վայրկենարար անհետացած էր, անմիջապէս օղնութեան փութաց Տատրակեանին, փայփայիչ խօսքեր քրաւ անոր, ճակատը շփեց: Չուր ալ վազցուցին: Վերջապէս Տատրակեան . . . հաճեցաւ աչքերը բանալ և հատկապէս ձայնով մը ըսաւ: — «Օ՛հ, այդ քառաք . . . պատուեցէ՛ք զայն . . . տեսքէն մարելի՛ք կու գայ կոր վրաս . . . »: Արդարեւ Մալաթիացիին քառաք պատառ պատառ եղաւ և անոր խօսքը չլսուեցաւ ալ ևս խմբագրատան մէջ: Յաջորդ առաւու Տատրակեան մտերմարար կը պատմէր մեզ թէ իր գալկութիւնը . . . մօտակայ դեղատանէն առնուած դեղի մը կը պարտէր և թէ իր նուազումը . . . արհեստակա՞ն էր:

Կ'երեւակայեմ այն խոր զարմանքը, զոր անչուշտ պիտի ունենայ յիշեալ թերթին յարգելի անօրէնը, սոյն տողերէն հասկնալով արհեստականութիւնը նուազումի՛ մը զոր ինք իրական կը կարծէր քսան տարիէ ի վեր: Միւս կողմէ, ներում կը խնդրեմ սիրելի բարեկամէս՝ Տատրակեանէն, որուն այս անմեղ խաղը երեւան պիտի շահնէի, իթէ քսան երկար տարիներ անցած չըլլային, այսինքն եթէ . . . միւրուրը գիտնան եղած չըլլար:

Կ. Պոլիս, 12 Սեպտ. 1921

ԺԻՐԱՅՐ ԵՒՐԱԿԱՅԻ

ՉԻՆՈՒՈՐԻ ՆԱՄԱԿՆԵՐ

METAMORPHOSIS!...

Ա.

We thought her dying when she slept,
And sleeping when she died!
For when the morn came dim and sad —
And chill with early showers,
Her quiet eyelids closed — she had
Another morn than ours!

Thomas Hood

Ազնիւ պարոն,

Մերուժան Պարսամեան. connais pas. Մ՛՞՞՞՞ էք դուք. չեմ յիշեր. բերեւս նախագոյութեան մը մէջ եղած ըլլաք ինձ՝ սիրեցեալ ընկեր:

Մէկը զոր երբեմն կը տեսնամ ճանրան ու կը բարեւեմ և որ իր կարգին, նախկին բարեկամ մը կը թուի ինձ ըլլալ, առջի օր նամակ մը բերաւ ծրարի մը հետ և բտաւ. «Ասիկա ձեզի համար է» նրաբը այլոսմ մըն էր: Նամակին հասցէն էր. «Մեծայարգ Տիրա Չիֆթէ-Սարաֆ»: Ահաւաւսիկ անձանօթ մըն ալ: Միայն, յիշողութեանս մշուշին մէջ, այդ տեսակ անուն մը, բոյորովին օտար չի թուիր ինձ. նոյն խնկ, երեք տարի առաջ, երեսուն տարի առաջ, թէ երեք հարիւր տարի առաջ, թուականը մտաւորապէս չեմ կրնար ճշգեղ, այդ անձը, «Շանթ» անուն թերթի մը մէջ, «Նարկիլէ» վերնագրուած իր վերջին յօդուածը կ'ստորագրէր կարծեմ: Անկէ ի վեր տեղեկութիւն չիկայ իր մասին: Մեռած կրնայ չըլլալ, բայց գոյութիւն ալ չունենալու է այլ ևս այդ տեսակ մէկը, թէև ափեկա, առջի բերան կրնայ տարօրինակ երեւալ:

Նամակը բերողէն իմացայ որ Պարսամեան Մերուժան գինուոր մըն է եղեր. ուրեմն ընկեր մը և բանի որ Հայ գինուոր մը՝ ուրեմն եղբայր մը: Ահաւաւսիկ միութեան գիտ մը՝ մեր միջեւ: Ատկէ համարձակութիւն առնելով կը բանամ նամակը: Հիմա գոյութիւն չունեցող, նախապատմական մէկու մը ուղղուած նամակը, կարծեմ աճէն մարդ կրնայ բանալ առանց անպատեհութեան. մանաւանդ եթէ ծտաւայութիւն մը մտացանել կարենալու հաւանականութիւնը կայ: Յետոյ, գինուորութեան մէջ շատ բարակը չի նայուիր, իմս քուկը չիկայ. նաեւ ձեռքերնուս եկածը կ'ընենք իրարու. պարտական ենք ընելու: «Չեր լաւագոյն անտիպ մէկ էջը՝ այլոսմս համար»: Այս է եղեր Չիֆթէ-Սարաֆէն ուղուածը: Հիմա ինչ ընել: Միւս կողմէ. «Գեա անանկ բաներով հետաքրքրուողներ կան եղեր»: Խորհեցայ ինքնիրենս զարմացած:

Ասով մէկտեղ, ինչպէս նամակը բացած էի, բացի նաև դուք այն սալօնին, ուր Այլոսմին հրաւրեալները բազմած էին կարգով. աիկիններ, օրհորդներ, եկեղեցականներ, տարեց ու լուրջ պարոններ, անձանօթ անձնաւորութիւններ, երազի մէջ եղածի պէս, ուրիշ աշխարհի մը մէջ:

անշարժացած ու բուսականներ թուեցան ինձի: Չինուորի երկամ զամերով կոշտ կոշիկներովս վախցայ կոխելու կակուղ ու ճոխ կապերաներուն վրայ որոնք կը սփռուէն սալօնին դուռնէն դէպի ներս, մինչեւ տիկիններուն մետաքսեայ կիսակոշիկներուն ու կրօնաւորներուն թաւիչէ հողաթափներուն տակ: Լայն վերարկուս, բուրդ թաթպաններս, սրունքներուս քուրձէ փաթոյթքք, հասա կտաւէ զլիանոցս ու կերած սիտորիս հոտը կրնային ապականել անուշ խնկումները սրահին ու գեղուհիներուն, վերաւորել երազուն ու գրաւիչ աշքերը ներկաներուն, ու նոյնիսկ գուցէ զնդեցնել տեսիլքը այդ ուրիշ աշխարհի մը անիրական, սիրուն այնքան:

Անմիջապէս գոցեցի դուռը ու պահ մը քարացած մնացի դուրսը, ինքնիրենս խորհելով. «Ապահովարար ներս մտնելու համար չէ որ հրաւիրուած եմ. չըլլայ որ պահակ կենալու կանչուած ըլլամ հաս:» Եւ կեցայ պահակի դիրքին մէջ, ուղղաձիգ ու անշարժ: Այդ ինձ յիշեցուց վտարեան գեղազուարճ գեղի մը բարձունքին վրայ, հրաշալի տեսարանի մը առջեւ, մայիս ամսուն մէջ, պահակ կեցած գիշերային ժամերս. Պարզ զինուորի կողիս տարազիս տակ, կ'ապահովցնեմ ձեզ թէ ներս, հոգիս մէջ կ'անցնէր այնպիսի խորին խոռովքներ, անխառն այնպիսի հրճուածք մը՝ այդ տեսարանին հանդէպ, որուն ոչ ոք պիտի ուզէր հաւատալ: Ուրիշ ուր: Ու այդ գեղեցկագիտական վայելքին կը հետեւէին տեսակ մը իմաստասիրական խորհրդածութիւններ, որոնք ինձի պէս մէկու մը համար անիմաստ պիտի թուէին օտարի մը:

Յ. Ասպիս' զինուոր

Չիմա քանի որ Չիթթէ-Աարաֆի անունը յիշեցուցէր ինձ, կը մտածեմ որ հոգեկան այդ անբացատրելի կացութիւնս միութեան ուրիշ գիծ մըն էր, այս անգամ՝ անոր ու իմ միջեւ:

Որչափ որ կը յիշեմ, Չիթթէ-Աարաֆ, կենցաղատէր, գեղապաշտ,

սկեպտիկ անձնաւորութիւն մըն էր, և եթէ զեղեցկութիւններու հանդէպ կամ վայելքներու տակն շատուած այլն ըստ յաճախ գործածած է իր գրութիւններուն մէջը, ընտւ պիտի չի հանդիպէք սակայն զլիարկիրով գրուած «Աստուած» բառին, որու մասին հաւատքի նոյնիսկ թիթեւ արամազրութիւն մը ցոյց տուած ըլլայ: Անաստուած մը չէր հարկաւ, բայց սկեպտիկ՝ ըսի սկիզբէն: Սինչ ես, պարոն, կամ զինուոր եղբայր, ես Աստուծոյ ջերմ հաւատացող մըն եմ: Ահա ինչ որ միտութեան զիծ մը չի կազմեր իմ և անոր միջեւ, այս անգամ եթէ Աստուծոյ հաւատացող կ'ըսեմ, անշուշտ չէք հասկնար, քարաշէն աղօթարաններու պատերը պազնոց, կամ ծէսերու գերի եզոց, կամ կրօնաւորներու շահախնդիր շատարուցութիւններու բերանարաց ունկնդրող ու գործիք եղող մէկը:

Կը հաւատամ Աստուծոյ մը որ հոգի է և անմահ: Կը հաւատամ որ այդ հոգիին մէկ մասնիկը կը կրենք նաև մենք: Հետեւաբար կը հաւատամ մեր ալ հոգիի անմահութեան: Եւ հոգիի անմահութենէն դէպի հոգեփոխութիւն քայլ մը միայն կը մնայ: Մէկը, առանց միտին դժուար պիտի ըլլար բացատրել:

Այս բոլորը ինչո՞ւ կ'ըսեմ սակայն. հասնելու համար սա արամաքանական եղբակացութեան: Մահը, ինչպէս սխալմամբ կը կարծուի, վախճալու քան մը չէ ինքնին. նոյնիսկ ցանկալի է, եթէ գոհ չենք մեր այսօրուան վիճակէն. հաւանորէն, նոյնիսկ ապահովաբար լուսագոյն վիճակի մը մէջ պիտի գանք ուրիշ անգամ. ասոր զլիաւոր ապացոյցը սա է թէ — Մարգկութիւնը կը բարեկուտի, հակառակ ամէն խոչընդոտներու, տագնապներու, յեղաշրջումներու: Այս եղբակացութիւնը գուցէ ձեզ չի շահագրգռեր, բայց զիս կը շահագրգռէ շատ: Միայն թէ կայ ուրիշ եղբակացութիւն մըն ալ, որ թերեւս իր կարգին, ձեզ պիտի կրնայ շահագրգռել: Այն ալ սա է. պէտք է հաւատալ թէ, ձեր բարեկամը, զոր չէք մոռցած, անշուշտ որ մը պիտի վերադառնայ, եթէ Աստուած ուզէ, նոր ձեռի մը տակ, և երախտապարտ պիտի զգայ ինքզինքը ձեզի հանդէպ: — որ չէք մոռցած զինքը:

Հիմակուհիմա, մնամ ձեզ յարգող բնկեր ու խոնարհ նէֆէր՝
ԳՐԻԳՈՐ ՕՂԼՈՒ ՕՇԱՆԵՍ
24 Մարտ 918
Բնիօրինակից՝
ՅՈՎՀԱՆԵՍ ԱՄԴԵՏ.

Ազնիւ եղբայր,
Խորապէս կը ցաւ իմ որ նախորդ նամակս, իմ կամքէս անկախաբար, նոյնիսկ քիչ մը անգիտակցաբար, գրական կտորի մը երեւոյթն էր առերի վերջոյ, և դուն՝ փոխանակ լրջօրէն կարեւորութիւն տալու անոր մէջը բերած պատճառաբանութիւններուն, թիթեւ Ֆանթէզի մը նկատած ես զայն, և հետեւաբար առաջնորդուելով այդ թիւրիմացութենէն, տար-

ուեր եւ տարբեր եզրակացութիւններու յանդելու և վերագործուցեր ես-
ինձ ալպօմդ, կարգ մը դիտողութիւններով, զորոնք աւելի պիտի ուզէի
որ բըած չբլլայի բնաւ: Բայց եղածը եղած է, պիտի ջանամ որ նոյն
սխալը անգամ մըն ալ չի գործեմ:

Ալպօմիդ մէջ չգրելու համար, մկէ աւելի պատճառներ ունէի, և
կը խնդրեմ որ շվշտոնստ ատոր համար: Այդ պատճառներուն անցնելէ
առաջ, ըսեմ սակայն որ բնաւ միտքէս չէի կրնար անցընել որ այդքան
քիչ նկատողութեան արժանի լանի մը այդքան մեծ կարեւորութիւն
կրնայ եղեր տրուիլ, յուրջ մկու մը կողմէ, մանաւանդ ասանկ ժամա-
նակ, որ Գրականութիւնը, զխաղիւրով գրականութիւնը, համաշխարհա-
յին անհուն գրականութիւնը, հին թէ նոր, նշանախեցի մը չափ իսկ
արժէք չունի այլեւս, ո՛ր մնաց պղտիկ ալպօմ մը, որ ներքին հիմնական-
ու գրական արժանիքէ աւելի, գրչի գրօսանքներու, խուսափուկ նօթերու
ու մտածութեան աննշան ցրտարան մը բլլալու կը ձգտի կարծես:

Վերոյիշեալ պատճառներուն առաջինը զուտ անձնական բլլալուն,
նէրէ՛ որ հիմակու հիմա ինձի վերապահեմ: Բայց ամէն պարագայի մէջ,
բնաւ քու միտքէդ անցածներէն շէր կրնար բլլալ: Երկրորդը, ըսած եմ
արդէն, բայց կ'երեւայ թէ աննշտար է մնացեր քու կողմէդ: Ալպօմիդ
ձեռն ու մինչէ հիմակուան ուղղութեան կը յայտնուի որ նպատակը
է կազմել հաւաքածոյ մը՝ որուն մէջ տեղ ունենան ստ կամ նա անձերը,
կամ աւելի ճիշդը, ստ կամ նա անձերու գիրերն ու ստորագրութիւն-
ները, ինչ որ ալ եղած բլլայ անոնց՝ այդ էջերուն մէջ նետած պատա-
ռիկներուն կամ երկտողեակներուն բուն արժէքը: Անշուշտ ատիկա
ճաշակի ինդիբ է, և քիչ մը վերջը զայն քննադատելու իրաւունքը—
բարեկամութենէդ թոյլատրուելով անշուշտ, — ինձի վերապահելով
հանդերձ, անմիջապէս բնեմ թէ ճաշակի ինդիբներու խառնուելու լիալին
ու անփոփանկատութիւնը շպիտի ուզեմ գործել: Բայց ինչ ձեռի
տակ կրկնեմ, հաւատազնելու համար ք'զ, թէ այդ քու ուզած ստորա-
գրութիւնդ այլեւս իսկապէս գոյութիւն չունի երեք տարիէ ի վեր: Նարկ
պիտի բլլար թերեւս, որ մէկդի ընելով փոխարեւական ձեռք, պարզօրէն
բսէի թէ «եթէ բուն մը կ'ուզես որ գրեմ, շո՛ւտ լաւ, գլխուս վրայ,
որչափ որ կ'ուզես» բայց ստորագրել հո՞րկ է թէ ոչ, բնականաբար
«այո՛»: Ուրեմն ինչ ստորագրութիւն. ահա խնդիր մը. ոչ մէկ գինով
այլեւս պիտի չուզէի դնել, երեք տարի առաջ գործածուած անուն մը
որ այսօր այլեւս իմն չէ, որ գոյութիւն չունի ալ, կ'ըսեմ, որ մեռած է
ինձի համար: Թերեւս քմծիծաղ մը կը պատճառէ այդ քեզ, բայց ես
չատ լրջօրէն խորհած եմ ատոր վրայ: Եթէ այսօրուան փոխանցման
չըջանի մէջ եղած անունն զնել հարկ բլլար, ինչպէս սա նամակներու
ստորեւ, վստահ եմ որ ատ ալ քեզ չպիտի գոհացնէր. որովհետեւ ինչպէս
բսի, քու փնտռածը, ծանօթ գրողներու կամ մտերիմ անձերու ստորա-
գրութիւններ հաւաքել է և ոչ այլ ինչ: Իսկ փոխանցման շրջանին վերջ

գանկելն յետոյ, ողջ մնալիքս, նոր մարդուն ինչ բլլալիքը, և ինչ անուն
կրելիքը. ես իսկ չեմ կրնար գիտնալ, հիմակուց կանխելու և ստորա-
գրելու համար զայն ալպովից մէջ: Աստուած միայն գիտէ. անոր կամքը
պիտի բլլայ:

Ալպովից մէջը տասը տող բան չգրելու, թող ապացոյց մը նկատուի
թէ աւելորդ յոգնութիւն մը չեմ նկատած զայն. ապա թէ ոչ, հինգ
վայրկեանի աշխատութեամբ կրնայի օձիքս աղատուլ: Հոս փակագիծ մը
եթէ կը հաճիս (յնձի կ'առաջարկես նախորդ նամակս ընդօրինակել և
ստորագրել, կը բաւէր որ գիրն ու ստորագրութիւնը իմս բլլային. իբր
թէ գրուելիք նիւթի մը սոսք ունենայի մալիս կամ ոտներուս մէջ:
Գալով զինուորի կեանքէ պատկերներու, հիմակուհի մա չպիտի ուզէի
խառնչակել զանո՞ք յիշողութեանս մէջ, երկու պատճառով, որոնց առա-
ջինը կը կին ինձի կը վերապահեմ և երկրորդն ալ սա է որ ապագայ
հատորի մը նիւթը, որ շղթայ մը կը կազմէ, պիտի դատուէր ու շքանար,
եթէ երբեմն երբեմն, օղակներ խզէի անկէ, անհարկի պատճառներով):
Նմանապէս չեմ ընդունիր որ — ինչպէս խորին ցաւով կարգացի, — զուն
կարենաս մտածել բաներ՝ որոնք իմ մտքէս իսկ չէին կրնար անցնիլ և
բու միտքէդ ալ պէտք չէին անցնիլ, գոնէ ինձի նկատմամբ: Ասկէ առաջ,
երեք տարին առաջ բեւ կ'ուզեմ, այնչափ զբական ալպովներու մէջ,
երբեմն նոյնիսկ աղայակուն ու աննշան ալպովներու մէջ բաներ գրած եմ,
որ բնու կարելի չէ «չի բարեհաճած» բլլալու մեծամտութեան սոցառնքը
ներել երեսնու Մեծամտութիւն. տէր Աստուած. եթէ ասկէ առաջ,
յաջողութեան ու կենսավայելումի սքանչելի օրերուն, ամենազոյզն մեծա-
մտութիւն մը ունեցած բլլայինք իսկ, — թէ եւ ևս իմ մասին միշտ մեր-
ժած եմ այդ տեսակ գաղափար մը, — կը բաւէր որ այսօր Աստուած
մեզ գետնէ գետին զարկած բլլար այնպէս ինչպէս բաւ, որպէս զի մեր
ներսը, մանանեխի հատիկի շափ իսկ չկրէինք այլեւս սղորմելի ու
քամահրելի այն բանը զոր մեծամտութիւն կոչեցի:

Գալով ալպովից մտան վերապահած գաղափարիս, ահա ասիկ.
անկեղծօրէն բսեմ, — և զուն՝ բնու յետին միտքերու մի՛ տարուիր, —
թէ անոր ո՛չ նախամտածուած ձեւին և ոչ ալ գործադրութեան մէջ
առած ուղղութեան հաւնած եմ: Եւ, կը կրկնեմ, կը զարմանամ
որ տակաւին սիրտ ունիս սիրտ հատցնելու համար նմանօրինակ բանի
մը: Արդարեւ ինչ է ան և ինչի պիտի ծառայէ: Նոր գպրոցաւարտի
ազոց կամ գրասէր պղտիկ օրերդներու ալպով մըն է ան, որոնց փառա-
սիրութիւնն է ունենալ տետր մը, ուր երեւելի — ահա ասիկ նաեւ ոչ
նուազ սղորմելի ու քամահրելի բաւ մը քան անոր թելագրած մեծա-
մտութիւնը, — անձնաւորութեանց գիրերն ու ստորագրութիւնները
հաւաքուած բլլան, հոգ չէ թէ կտոր փրթու՞ծ, ու վայրկենական տպա-
ւորութիւնով զուրս տրուած յաճախ անարժէք տողերու տակ, և որ մը
կարենայ զայն ցուցադրել իբր գեղօր մը՝ զգուռը իր պղտիկ սնափա-
ռութիւնը:

Ատոր փոխարէն, ցոյց տալու համար թէ որն է իմ հունածն, անմիջապէս բռնեմ թէ ես ալ ծրագրած եմ կազմել շարք մը այգօմներ, որոնք իսկապէս արժանի ըլլան «Սօկեմատեան» անունին: Հիմակուհի մտաւ, չորս հատ միայն սկսած եմ, միւսները թողլով տպագային: Ա.—Հայ բանաստեղծութիւն. Բ.—Հայ արձակ. Գ.—Ֆրանս. բանաստեղծութիւն. Դ.—Անգլ. բանաստեղծութիւն: Այս վերջինները, իրենց բնագրին մէջը հարկաւ:

Հիմա, դուն ալ քու կարգիդ, իրաւունք ունենալ պիտի կարծես հարցնելու ինձի. — Ի՞նչն ինչպէ՞ս սիրտ ունիս եզեր զբաղելու նման բաներով: Կը պատասխանեմ. — Իմ պատրաստածս, խորքով ու ներքին արժէքով շատ բարձր բան մըն է, թէև այդ, իրօք որ և է կարեւորու թիւն չունի հիմակուհի մտաւ: Ինձի համար կարեւորութիւն ունեցողը այն է որ զայն կազմելու համար ստիպուած եմ, հանգիստի սուղ ժամանակէս շատ բան յատկացնելով ու զիջերային հսկումներով աչքէ անցընել Հայ բանաստեղծութիւնը, — մասամբ ալ անգլիականն ու ֆրանս. սակաւք, — նաև Հայ արձակէն ալ բաւական մը, անոնցմէ քաղելու համար այն մեղրը որ պէտք է ինձի: Այդ աշխատութիւնը ինձի կը ծառայէ առժամապէս մտնալու ինքզինքս, ինչ որ պղտիկ բան չէ: Իսկ այդ աշխատութիւնն առաջ եկած արդիւնքը, թէև գոյզն, դժուար ու դանդաղաշարժ, բայց արդիւնք մըն է վերջապէս, որ հետզհետե կատարեալ սպեղանի մը ըլլալու հանդամանք կ'ստանայ այն տեսակ մը անօրինակ, անծանօթ ու անիմանալի հիւսնդութեան, որ մեզի պէս հոգիները վարակած է, ներկայ անօրինակ ժամանակներուն մէջ, այն պարզ պատաճառով որ 914էն առաջ, բացառապէս շուտ տպաւորուող միտքով, ստատիկ զգածուող հոգիով, գեղեցիկին ու քաղցրին երանելի պատաբանքներովը սպրոզ մեզի պէս մարդիկ, մէկ օրէն միւսը, յանկարծ, իրենց նախկին կեանքին գլխովին հակառակ հոտանքի մը մտածուած, անլուր ու ահաւոր տպաւորութիւններու տակ մօրմօքեցան ու կփեցան: Երբ ժամանակներու կատարեալ Յոր երանելիներ, որ կը համբերէր ու կը միտքարուէր ազօթքով ու համակերպութեամբ: Իսկ ես երջանիկ եմ անով որ ազօթքէն զատ ունեցայ նաև այն սպեղանին զոր յիշէի վերը, զբական օսկեմատեաններու տախտով: Թող սակայն քեզի հակատութիւն մը չլծուի, երբ մէկ կողմէ, ամբողջ զբաղանութիւնները անարժէք կը նկատեմ ներկայիս համար, և միւս կողմէ Հայ բանաստեղծութեան փոքրիկ հաւաքածոյ մը կը նկատեմ ազօթքի շափ վէճ ու միտքարիչ՝ հոգիին համար և դեղի շափ ազդեցիկ ու բալերար՝ սիրտին համար: Գրականութիւն մը, իր ամբողջութեանը մէջ, մեծ մասով զբօսանք մը, ժամանց մը, քմայք մըն էր գրեթէ, ասկէ առաջ. իմս՝ զբական իսկու թիւն մըն է աւելի, հոծ ու պղտիկ, բուռն ու ազդեցիկ: Այսպէս, չեմ գիտեր քանի թօնօ հոգի պէտք կայ, չեմ գիտեր քանի կրամ բտտիօմ ձեռք բերելու համար: Այդ հողք, ինքնին ոչ մէկ յատկութիւն ունի:

բատիօմը ամենագոր է կարգ մը պարագաներու մէջ: Իմ ոսկեմատենիկիս
հիւթը: Բատիօմին պէս մշտապէս, մշտալոյս է, աղղու, կենսատու
ինծի համար:

Իմ ոսկեմատենաներս կազմելու համար, ես փոյթ շունիմ ոչ ոքի
գիմում քնելու, հետեւարար ոչ մերժուելու և ոչ ալ անարժէք էջով մը
պատուուելու: Այսպէս, օրինակի համար միայն յիշեմ ուշագրաւ պարա-
գայ մը: Դուրեան Սրբազան, որ ամբողջ ալպօմիդ մասնակցողներուն
մէջ, ամենէն բարձր գրական անձնաւորութիւնն է ապահովարար, ինչ է
տուած. «չայր մեր»ը, ոտանուոր մը որ յաջող չէ և նոյնիսկ բանաղբօ-
սիկ բան մը ունի. շատ գեղեցիկ նիւթով մը որ իբր չէ, ինչպէս ինքնիսկ
կ'աղղարարէ. և ինչ բնէր. ամէն ստեն, մարդ չի կրնար վերջապէս
հրաշակերտներ արտադրել կամ դանտը ալպօմներու տրամադրել: Ես
ամբողջ իր բանաստեղծութիւնները կարդալով առեք եմ «Այրիքին
զբոյցը»: աւելի խորապէս բարախուն ու մարդկային, աւելի յաջողած
կտոր մը բանաստեղծական, գժուար է երեւակայել. քանի կարդամ,
այնքան աւելի կը յուզուիմ ու կ'զմայլիմ: Կարգացե՛ր ես Ռ. Սեւակի
«Գիւնով սէր»ը. ես ստանկ խոռովիչ ու գերազանց բանաստեղծութիւն
չառ քիչ եմ կարգացե՛ր. և գրեթէ հարիւր անգամ ո՛ր կարգացե՛ր եմ և
հազար անգամ ալ դեռ եթէ կարդամ, պիտի չկրնամ ամէն անգամուն
արցունքս զսպել, և եթէ զսպել կ'ըսեմ, այդ ալ բսելու ձեւ մըն է
միայն, որովհետեւ ինչո՞ւ զսպել. ինչ աւելի անուշ բան հիմա քան
այդ թափուած արցունքը. թող բսեն թէ կանացի է այդ. մենք իսկ
այդպէս կ'ըսեինք ասկէ առաջ. մինչ հիմա՛. . . նամանպէս, միւս Դուր-
եանի «Տրտունջ»ը և դեռ ուրիշներ, այնչափ համբաւաւորներէ, որչափ
համեստներէ, անծանօթներէ երբեմն երեւակայե՛, զատուած զտուած
այդ հրաշալի կտորները, բազմաթիւ միջակութիւններու, աւելորդարտ-
նութիւններու մէջէն, նոյնիսկ միեւնոյն հեղինակին, ինչ զմայլելի հա-
ւաքածոյ մը, զոր ամենէն սրանեղ կամ սրտարեկ վայրկեանիդ կրնաս
տոնել ձեռքդ և վայրկեանարար վերանալ լաւագոյն աշխարհ մը, փոխուիլ
բլլալ ուրիշ մարդ մը, լաւագոյն մարդ մը և հանդարտիլ ու փոփոխիլ
Բայց կ'անդրադառնամ որ նորէն ինկեր եմ այն սխալին մէջ զոր
այս անգամ կանխաւ առաջադրեցի չգործել: Նամակ գրել ու բա-
ցատրութիւն տալ ուղեցի և նորէն գրականութիւն քնել սկսայ: Ինչ
անիծեալ տխու է սա, որ մեր ծուծն է վարակեր անդարմանելիօրէն: Ինչ
որ ալ բլլայ սակայն, չեմ գիտեր թէ քեզի շնորհակալութիւն յայտնե-
լո՞ւ եմ թէ ոչ, քու կողմէ առանց կանխամտածութի անշուշտ, զիս
զրգած բլլալուդ՝ այս նամակագրութեան. անշուշտ ոչ՝ նամակներուս
անխուսափելիօրէն ու ակամայ ստացած գրական ձեւէն եթէ դատենք,
որովհետեւ կը կրկնեմ թէ չեմ ուզեր այլ եւս գրականութիւն քնել,
կ'ուզեմ խուսափել անկէ հիմակու հիմա գեթ, եթէ ոչ միշտ. բայց
անպայման շնորհակալ եմ քեզ, սիրելի եղբայր, որ առիթը ստեղծեցիր

ինծի, այս նամակներովս խօսակցելու հին բարեկամի մը հետ, բան մը
ուրիշ գրկուեր եմ և որուն այնքան սաստիկ կարօտը ունիմ հոգիիս
մէջ, իբր ցանկալի անցեալին մէկ ցուքը, աւազելի ներկային մէջ . . .
Ազրայրական ողջագործանքներով, միշտ քոյդ ու նոյն խոնարհ նե-
ֆերի մերքում՝

ԳՐԻԳՈՐ ՕՂԼՈՒ ՕՇԱՆՆԵՍ

7 Ապրիլ 918

Ընկորինակեց՝ ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ԱՍՊԵՏ.

Վահագն Զահակի

(Մ. Շամսանեան)

1895 ին ի Լայրցիկ

Ա. Ռ. Ա. Ի. ՕՏԻՆ, Մ է Ձ

Գիտերին մեծ սառապանքէն
Կարի կարի քարնելով,
Մեզ կը դառնայ Լոյսն երջանիկ,
Եւ մարզին մէջ երկինքներուն
Նոր կապոյս մը կը ծաւալի:
Մարգարայեռ ծաղիկներու
Գոյներն ամէն,
Քուրումնաւոր յազումներով,
Արեւոյսի հպումին սակ երեւային
Կը նորածնին մարդկայնօրէն:

✱

Մէջերն երկա՛ր,
Գառներու պէս, լեռնց կողին,
Իրենց սարսամ ալիքներով
Ծուէն ծուէն կը կարմրին :
Եւ Սուգն համբուն, մարդկան հոգւոյն,
Գիշերին մէջ մատչէն խնջ,
Կը վերածուի կապոյտ կանաչ,
Մարդկան Յոյսի
Երանգաւոր քաղցներուն :

✽

Յաւր՝ երկա՛ր Ռոնուսմին,
Յաւր խորունկ՝
Ամեհորեայ Չախաղանիին,
Նոր խանդերու արեւծագով կրակ առած,
Նարահրաւ,
Նորոգ կեանքի ջինջ աչկերով,
Մեծ աղօթքը սուրբ Արուեստին
Կ'ուսուցանէ մանուկ մարդկան :

✽

Աստօսը կը լայնանայ,
Արշաւանքը խօ՛ւ, կը սկսի.
Սուր արշաւն է աներպասակ :
Արեւին ակ, Կեանքի համբէն
Կը խոյանայ Մայր մարդուն.
Ամէնքս համբոյրդ, Յան կառուղիդ,
Սէրը վախճան, Յոյսը խրան :

✽

Կարաւանը մեր օրերուն
Կ'ընթանայ յամբ, վախճանօրէն.
Իրիկուններն կը մրքրննան
Մտերներովն Յափրացումին :
Գիշերին մէջ, Սուգն կը մըխայ,
Եւ մարդն անցած
Մրացումէն Տառապանիին,
Այգերուն հետ նորոգ ծագող,
Կը վերածնի նոր Աւթարիին :

Վահան

Մայլգեան

Վ. Վ. Ա. Ա. Ս.

Ուզեցի ձանձնայ ինչ որ կհանձն ունի
Վեհ եւ զեղեցիկ, կհանձն առանց ամպի,
Սիրսն որ չի սեր, ձեռքն որ չի խարեր,
Եւ հոգին որ մի՛չս կը սաւառնի վեր :

Երազներով լոկ կհանձն էի ձեռք,
Ձի զեղեցիկն եր խ՛ մեակ Աստուած :
Բայց, աւա՛ղ, երբոր իջայ դղեակիս,
Տեսայ որ բարին կ'ըղայ ողբակեզ :

Պատահեալ զսայ հմայքին փոխան,
Հոգին՝ սրբապիտ, սերն՝ ուրի կոխան,
Բարեկամն իր ուխտ կը մասնէ հեշտ,
Ամեն բանի սակ սպարանք ու հաշիւ . . .

Ո՛վ երազներուս դղեակն երկնային,
Պիտի ուզի օրերս վերջին
Անցընել ոսկի կամարեհրուդ սակ,
Հո՛ն ապրիլ, փանգի սեր եւ յիշատակ

Մոռցնեն քրեւո զաւերս համբոհն,
Ձոր աշխարհի մեջ ձանդայ այն օրին
Որ երազներուս դուրս երբանկութեան
Չաւսաց խեղճ հոգիս՝ զեղապաշտ խորան :

Բօրբ-Մայիս, 30 Օգոս. 1921

Վ. ՄԱԼԵՅԱՆ

Մինակ էր այլ ևս Արուս աշխարհի վրայ, փոթորիկ մըն էր փրթեք
 իրենց քաղաքը՝ Եղզատ. և ինչ փոթորիկ, Հայուն օջախը մարեր,
 տուներ ամայացուցեր, սիրելիներ ու գրացիներ ցերուցան բերել իր պղծ-
 արլիկ ուղեղին մէջ կերպով մը շէր կրնար սեղմեցնել թէ ինչպէս ինք
 հոն էր գեռ, մէկ զին շքուցուցած, նոյն իսկ չիթը շարունած, ինք
 տարու աղչնակ մը կրնայ զիտնալ թէ ինչ է Եղզատը, կրնայ մանա-
 ւանդ չափել մեծութիւնը Սարսափին: Իտէր միայն որ աղբարիկները՝
 մայրիկին ու հայրիկին ձեռքերէն բոնած՝ խառնուեր էին պահ մը մարդ-
 կային այն մեծ թնճուկին որ կարտատնի մը տեսքն ունէր: Տեսած էր
 որ շատեր կու լային. արեւներ ողիկ ողիկ կու գային, և անոնց քոփ
 ի վեր շարունակելի մարդիկ կը թուէին խուլ մնալ ստուպանքի բոլոր
 ձայներուն: Այդ օր Դժոխքի ածն էր կարծես: Դաս բան շէր յիշեր:
 Ինչ որ կը յիշէր որոշ, ստակալի խառնիճազանճին ասան, սա էր թէ
 կանանչ փաթթոցով տարիքոս մէկը մօտեցեր էր իրենց, զինքը միայն
 դատեր առեր էր: Ենողքը պօռագեր կանչեր էին, ինք ալ միտակը: Մ'չ
 ոք սակայն սկանջ էր կտրեր իրենց ողբու կոծին:

Արուս՝ անծանօթ ասան մը սեմէն ոտքը ներս դնելուն, ծերունին իր
 կնոջը սապէս էր քսեր. «Ահա՛ աղւորիկ աղջիկ մը քեզի: Այլին քորիկ
 բըէ՛: Ի լուր այս խոստովանութեան, աղջիկը զողացեր էր՝ հոգէն
 տարու բեր աշնան տերեւի մը հանգոյն: Բշուելու, ուստի և մեռնելու
 ճակատադրուած չէ՛ք Հայուհի որ տակաւին մեռո՞ն ունիս երեսիդ և
 անգիտակ ես անմասն աղւորութեանդ, լսէ՛, գեղեցկութեանդ է որ կը
 պարտիս ողջութիւնդ, և ափսո՛ս, որութեանդ ալ. . . Արուս՝ Հանքմին
 աչքին լուսն է հիմա, տունին ճրագը, կենդանութիւնը մեռելակտան այդ
 ոլորտին: Պիտի մեծնա՛ր, կազմին վայելչութիւնն ալ հեաք. օր մը կինը
 պիտի ըլլար իր սիրական զաւկին: Գուրգուրանքի բառերով էին լեցուած
 իր տկանջները շարսթներէ. ափսոսե՛ր ի վեր: Խմածը «Նէքէր փռնար» ի
 ջուրն էր. հագածը՝ անդուսէ պարեգօս. թոչունին կաթն անպակաս էր
 հոս՝ իր մինիսիկ օրկորին համար:

Եղի մեղրի այս յղփութիւնը սակայն, շէր գիտեր ինչո՞ւ, թոյնի
 համ մը ունէր իր քիմքին: Թոյլ չէին տուած երբեք որ խոհանոցի գոր-
 ծերով զբաղէր, սանկ մատը մոխիրը թաթխէր: Իր քնքուշ մարմնոյն
 հրապոյրները պէտք էր որ անեղծ մնային մինչեւ. . . իր հարմութեան
 օրը: Այս ամէնուն անգիտակ, Արուս կ'ապրէր այդ որջին մէջ, ճիտիկը
 ծուռ, բեռանք լուռ, երբեմն խեղճուելու պէս բաներ մը զգալով, զգա-
 լով մանուանդ անանուն ցաւ մը՝ սիրտը կրծելու ետեւէ: Մ'էր գացեր
 էին իրենները. պիտի գառնային, ե՛րբ, ո՛րչափ ասան դատապարտուած
 էր ինք՝ հոս բանտարկեալ մնալու. — Հարցումներ որ կը ցանգորդէին
 շարունակ փէպի մանուկ իր երեւակայութիւնը, ցերեկին վանդակապատ
 պատուհանին առաջը անարբառ նստելուն, գիշերը՝ գլուխը բարձին

զնելուն, արցունքը սեւ աղւոր թարթիչներէն առկախ: Օրերով նայած էր լուսամուտէն պարզուող տեսարանին, Սօզուշ-Սլուք և Նօհուտլը շքեղ լեռներուն, չորս բուրբի սարերուն ու ձորերուն, և համայնապատկերին մէջ՝ արցունքէ պղտոր իր նայուածքը զո՛ր կը թարթափէր ծանօթ ստուերի մը, սիրելիներէն մէկո՛ւն գոնէ հանգիպելու համար:

••

Ու եղաւ որ մօրուն օր մը բազնիք տանէր զինք: Հերարձակ, տենւշալի, Եւայի իր մերկութեանը մէջ, տաք մթնոլորտէն նրբագեղ իրանն ամբողջ վարդաթոյր, Արուս կը թուէր մարմնացումը Շնորհին և Անմեղութեան, թեւատ հրեշտիկ մը՝ երկինքներէն վար գահազափած: Մօրուն զմայլած կը նայէր անոր, ծաղկատի իր հարսնցուն. ճերմակ մարմաբիծնին վրայ նետուած կարծես Գամէլիս՝ մը բոսոր:

Ճիտէն կախ բան մը կար: Հանրմը նշմարեց զայն ու տժգունեցաւ: Ոսկի պղտիկ խաչ մըն էր — «Ի՞նչ է ադ» ոռնաց յօնքերը վեր վեր — «Ինքամայրս տուած է պղտիկութեանս. . .» հծծեց որբուհին, կնոջը նայուածքէն ահարեկ:

Կնքամայր, առ ի՞նչ բառ էր: Վերագարծին խաչը քակուած էր ճիտէն: . . . Անունն ու տարազը փոխեր էին, ձայն չէր հանած. սիրականներէն ի սպառ բաժներ էին զինք, չէր տիրած ա՛յնքան որքան հիմա, երբ կը յափշտակէին իրմէ Յոյսին իր նշխարը փաղփուն, իրսոննայ աղջկան այդ միսիկ նշանը զոր կրցեր էր պահել Մեծ փոթորիկէն ի վեր լաթերուն ու շապիկներուն ներքեւ, լանջքին թաքթաքուր մէկ խորշը: Գիշերները երբ անկողին մտնէր, այլ եւս որո՞ւ պիտի տար կարօտի իր համարյոները. ի՞նչ բան պիտի սրբացնէր իր անձայն Հայր-մերը վերմակին տակ: Եւ իր վիշտն աւելի՛ մեծցաւ, խորունկցաւ՝ երբ Հանրմը — հակառակ իր պաղատանքներուն — չվերագարձուց իրեն այդ առարկան ու տարաւ կղպեց վերի սենեակը, գզրոցի մը մէջ:

••

Յաջորդ օր մօրուն դուրս էր ելած: Տունը մինակ էր: Փորձութիւնը մտաւ մէջը՝ գզրոցին ձեռք զարնելու: Լրտեսած էր բանային թաքստոցը: Երբ գզրոցը բացաւ, պահ մը չուզեց հաւտալ տեսածներուն: Ուժգին կը արոփէր սիրտը: Վախցաւ նոյն իսկ որ արդեօք պիտի պայթէ՞ր ան: Հո՞ն գտաւ օղեր որոնց վրայ չորցած արիւնի բիծեր կային. տեսաւ մանեակներ՝ ծաած ծռմաւկած զարգոսկիներով. տեսաւ իր փոքրիկ խաչն ալ՝ թեւիկները կտորտած: Ստակումով կղպեց գզրոցը: Աչքերը մթազնած էին: Չլացաւ: Զգաց միայն որ հրդեհ մը կար ներսիդին՝ մէկէ՛ն ի մէկ բռնկած: Այդ տուփին պարունակութիւնը կարծես անգիր պատմութիւնն էր գործուած Զուլումին: Հայուն չարչարանքին խորհրդանիշը, մանրացոյց մէկ պատկէ՛րն էր անկա:

Ու, ինչպէս թիթեւը՝ բոցէն հալածական, ինչպէս եղնիկը՝ վառօղի

մութեն գողահար, փախաւ անկիւն մը, կծկուեցաւ բազմոցին վրայ, տարապայման յուզումի մը անձնատուր: Այդ վար դնելն էր գլուխը, վեր չկրցաւ առնել մէյ մըն ալ: Դուռ-դրացի վաղեցին եկան. անօգուտ ամէն գեղ-գարաման, ոչինչ կրցաւ բուժել, ուշքի բերել զինք: — «Բազնիք մեկուց, անկէ է» կ'առարկէին ոմանք: Ընդ որ կրնար անգրաս գառնալ զարհուրելի այն տուամին որ տեղի էր ունեցեր իր հողիին զաղփաղփուն բեմին վրայ, զզրոցը բացած պահուն:

Եւ աչքերը սեւեռած սենեակին այն անկիւնն ուր ահաւոր սեւ տուփը կը հանդէսէր, մեռա՛ւ: Արուս երկար հոգեվարքով մը, ա'յնպէս ինչպէս պիտի թօշնէր մանիշակ մը՝ եղիճնէրու թաւուտքին տակ, կամ պիւլպիւլ մը՝ ազատանէրու վանդակին մէջ:

ԹԵՈՂԻԿ

Պ Ա Ր Ո Ն Ն Ա Ն Կ Ը Խ Օ Ս Ի

Առանց ստորաբաժանմանց մէջ մտնելու, հայ ազգը գլխաւորաբար երկու թերութիւն ունի. ժամանակը ջնջած է անոր սիրական զիւցազնութեան ողին, և միջավայրն ուր ապրած է՝ ստիպած է զինք վաճառակամութեան մէջ ևս մնալու: Հետեւապէս ազբուս բլլալու: Այս թերութիւններէն կը բխին անտարբերութիւն ազգ. գործոց մէջ, անկանոնութիւն վարչական մարմնոց մէջ, քննիքցասիրութեան պակաս, անհոգութիւն պարտուց և իրաւանց ճանաչման, անփութութիւն՝ եւրոպական յարաբերութեան հոսանքին մէջ քշուած եզր մը դանելու, անխոհմտութիւն՝ ամէն հողմի տաջեալ տաղասա բանալու, անուղղութիւն՝ ամէն հողմերու համեմատ ուղղութիւն մ'ունենալու ևն. ևն. բայց հայհոյութիւնն ու զրպարտութիւնը շատ տկար են ուղղելու համար այս թերութիւնները:

Ի՛նչ աղէկ բան է ճշմարտախօսութիւնը, կարծես թէ մարդու սիրտին վրայէն բեռ մը կը բառնայ և շնչառութիւնը կը դիւրացնէ. մարդիկ պարտաւոր են ճշմարտախօս բլլալու՝ գէթ առողջապահական տեսակէտով:

Լուսաւորեալ դարուս մէջ դիմակի գործածութիւնը սովորութիւն մը, պէտք մը դարձած է: Մարդիկ սովորած են ա՛լ իրենց գէմքը դիմակ անցընել, ինչպէս վարժուած են իրենց ոտքը կօշիկ և ձեռքը ձեռնոց անցընել: Ընկերութեանց մէջ, խորհրդարաններու մէջ առանց դիմակի մտնելը բոկոտն ու բոպիկ ձեռքով մտնելու չափ ծաղրելի է: Ուստի անսնք որ անդիմակ են՝ քմուռնած չեն տակաւին դարուս քաղաքակրթութեան ողին, անկիրթ են, յանձնապաստան, տիրացու, դասատու, անասն, ժամկոչ, մեռելաթաղ, ննջեցեալ, և իբր այն՝ արժանի դիմակաւորաց կսբեկցութեան:

Բանաստեղծ մը աղաս է, երբ ներդաշնակութեան վրայ է ինդիբը

մանաւանդ, խղճմտանքը սրուակի մէջ լեցնել և տրամաբանութիւնը
գաւաթով խմել: Նոյնպէս խղճածար մարդու մը համար կրնայ ըսել.
«Ահա մարդ մը որ սափոր մը լեցուն խղճմտանք ունի», ինչպէս նաև
անխղճ մարդու մը համար. «Անոր խղճմտանքին մէջ ջուր խառնուած է»:

Գեղեցիկ հոգին պճնամուլ չէ, և այս՝ իրաւունք պիտի տար ինձ
պնդելու քիչ մը թէ հոգին իգական չէ, եթէ անոր անմահութեան վրայ
ճառող կրօնաւորն այնքան ուժով չի կրնար դրկել զայն:

Անօրիւսծոյրիւն.—Միակ գիմակ որ կարող է մեր պակասութիւն-
ները ծածկել:

Ս. Գիրքը կ'ըսէ. «Ամենեւին մի՛ երզնուլ». մենք երզում քրած ենք
որ ամէն օր երզնունք. — «Եթէ ակն քո աջ գայթակղեցուցանէ զքեզ,
խլես՝ զնա և ընկես՝ ի քէն»։ մեր աչքը եթէ գեղեցիկ կնոջ մը հան-
դիպի՝ ակնոց մ'ալ կը զնենք որ կինն աւելի աղէկ դիտենք. միտքէ
գայթակղութիւն անցընելիք ժամանակ է, հոգիդ սիրես — «Արեցէք
զձնամիս ձեր»։ պատուէ՛ր որ կ'ապացուցանէ թէ ժամանակաւ բարե-
կամեն որ Կան եղեր — «Այլ դու յորժամ ողորմութիւն տունիցես, մի՛
գիտացցէ ձախ քո զինչ գործէ զաջ քո»։ Ս. Փրկչի հոգարարձութիւնը
լրագրաց մէջ ամէն ամիս կը հրատարակէ նուիրատուներու ցանկ մը, և
նուիրատուներն ալ գոհ են — Պատուես՝ զհայր քո և զմայր»։ մենք
հարուստ զոքանջները միայն կը պատուենք. — «Ամենայն որ հայի ի կին
առ ի ցանկանալոյ նմա, անզէն շնացաւ»։ երանի՛ կոյրերուն — «Եղեցի
ձեր բան, այնն այո և ոչն ոչ»։ մեր այնն ոչ է, ոչն ալ այո. Հաս ան-
գամ ալ մեր այնն ո՛չ այո է և ոչ ալ ոչ. նշանակութիւնն ապագային
կ'որոշուի պարագաներու համեմատ:

Ազդր. — Ո՛րքան կը ծափահարուի թատրոններու մէջ և ս'ըքան
փառասէր հեղինակներ դերասանուհի մը ազդրին ուղղուած ծափահա-
րութիւններն իրենց թատրերգութեան կը վերբնծայեն:

Գերեզման. — Անդիի աշխարհ բանող «Թիւնէլ»ին կայարանը:

Երազ. — Մտքի նաւարկութիւն՝ առանց կողմնացոյցի և դեկի:

Հայնոյրիւն. — Փաստի սով:

Հաւասարիտոյրիւն. — Խղճի գաղթականութիւն:

Բնականը միայն գեղեցիկ է. նոյն իսկ ազեղութիւնը չինձու գեղեց-
կութենէն շատ աւելի սիրուն է: Ամբարտաւանը շողոքորթներէն շատ
աւելի կը սիրեմ: Շինձու գեղեցիկութիւնը մարմինին շատյուած շողո-
քորթութիւն մըն է. և ով որ կը շողոքորթուի՝ կը տուժէ միշտ:

ԱՄԷՆՈՒՆ ՏԱՐԵՑՈՅԵԸ, ԺՁ. ՏԱՐԻ

2րդ

ՄԱՍ

ՀԱՅ ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏԸ ԵՐԷԿ ԵՒ ԱՅՍՈՐ

1922

Թ.ՍՏԵՐԱԿԱՆ ԱՐՈՒԵՍՏԸ

ԵՒ ՆՍԽՆԻ ՀԱՅԵՐԸ

ԱՏՐՈՆԸ — արդիական ըմբռնումով թատրոնը — շատ յեղում ու յեղաշրջում կրած է հին հին դարերէ ի վեր, հասնելու համար այսօրուան բարեկազմ վիճակին որ զայն տրժանի կ'ընծայէ «ժողովուրդներու կրթարան» անունին: Ելլազա անոր օրրանը եղաւ, և բուն թատրոնը, ողբերգութեան ու թատրերգութեան զանազան սեռերուն ծնունդ առէ առաջ, Աթէնքի ազատասէր և զրօսասէր ժողովուրդը կու գար այն հրապարակը հաւաքուիլ ուր հնձանեան աստուծոյ (Դիմիտրի) անուան ձօնուած տաղեր ու գանձեր կ'երգուէին:

Այնան աշխատութի օրերուն, աշխատուոր սյգեգրծներ, ի յիշատակ
Իկարոսի, նոխազներ կը զենուին, խրախճանքներ կը սարքելն և նոր
զինիով զորացած զուարթացած՝ կառքերով շրջանը կ'ընէին քաղաքին
Թեապիս եղաւ առաջին բարենորոգիչը որ զիներուքի երգերուն և
անկարգ խաղարկութեանց վերջ զնելով՝ անոնց տեղ սահմանեց աւելի
կրթիչ ու բարոյացուցիչ հանդէսներ, ուր նախնի Հելլէնք կու գային լսել
ազգային պատմութեան սրտաշարժ գէպքերը, իրենց դիցազանց քաջա-
գործութիւնները, աշխարհուել: պատերազմներն ու երկրաշէն գործերու
պատմութիւնները: Եսքիդէսին արուած էր այդ ողբերգական թատերա-
գութեան ծնողն ու բարեկարգիչն քլլալու փառքը. Սոփոկղէս ալ անոր
արժանաւոր նախնածորդն ու յաջորդը եղաւ, առաջինն իր եօթմանասուն
ողբերգութիւններով, իսկ երկրորդը՝ հարիւրէ աւելի ողբերգութիւններով
որոնցմէ քանի մը հասար հազիւ ճողոպրած է ժամանակին աւերքէն:
Ասոնց կը յաջորդէ Լիւրիպիդէս որուն նկատմամբ կ'արժէ հոս յիշել մեր
Քերթողաճօր գովքը.— «Որ զմեծ յաղթանակ զովութեանցն առեալ
ասանի Լիւրիպիդէս ճանաչի ողբերգակ, զի գորովագոյն իմն և զեղեցկա-
յարմար զիւցազնական ողբերգութեամբքն ուրախացուցեալ զուզիս
մտասուացն, անջինջ յիշատակաւ: 'Ի նոսին և զխրատուցն արձանագրեալ,
անմահաբար եթող արժանի յիշելոյ արուեստ: Որ մինչեւ ցայժմ ևւս
(այսինքն մինչև և Խորենացիին օրերը) զարմանալի սերայս անցեալ կեն-
ցաղ օգտակարագոյն պատմի հմտութիւնս: Հելլէն ողբերգութեանց այս
ծնողք իրենց արժանաւոր արձագանգն ունեցան ուրիշ ազգաց քերթող-
ներուն մէջ, և թատերական գրականութեան դոհարներով փալեցաղ
Ռատին, Գօսնէյլ ու Մօլիէր, Լինչուէս և հոյլ մը ուրիշներ՝ Լիրոպայի
այլ և այլ ազգերուն մէջ, որոնց շարքը շատ երկար պիտի քլլար հոս
զետեղել: Մեր քերթողահայրը շքեր սակայն թէ մեր մէջ ալ կային
այդ սեռը մշակող մատենագիրներ: Բայց եթէ Հայր չունեցաւ իր Եսքի-
դէսներն ու նմաններ, ազգային ասանդութիւնը մէկէ աւելի զուսազներ
կը ընրէ մեզ այն հանդիսութիւններն ու ժողովրդային խրախճանքնե-
րէն, ուր կը գանենք հելլէն թատրին նախակարապետը եզոդ՝ Թեսպեսն
շրջանի խազերն ու պարերը, ասներն ու ցնծութիւնները, որոնց մէջ
ազգային դիցազանց կեանքն ու գործը կը փառաւորուէին կամ հան-
րային գժբախտութիւններ կ'ողբերգուէին.— Յիշենք նախ փաւստոս Բիւ-
զանդացին որ իր Բիւզանդիտանին մէջ Գնէլի մահը պատմելու առթիւ
կ'ըւէ. «Ապա իբրև մեծ իրքն համարձակ յայտնեցան ի լսելիս ամենե-
ցուն և ի ձայնարկութն ամենայն, եղև նա (Փառասնձմ' սպանեալին
կինը) մայր ողբոցն, և ձայնարկութն ամենայն ի շայն ուրբոցն սկսան
նուագել զիրս առփականացն Տիբիթայ, զակն դնելն, զփութիւն, զնկարս
մանու Յիւրի, զսպանումն, ձայնիւր մըմնոցն ի վիտայ սպանեղոյն ի միջ
կոծոյն քարաստիլն զեղեղիայ խանդաղասութեամբ: ևն. : ճշմարտատիպ և
արդիական իմաստով ողբերգութեան մը յուզիչ գրուագներուն տողան»

ցումբ շէն տանք, խօսքերն ու իմաստները երգերով արտայայտած,
ինչպէս Օրէրայի խաղաբիւթիւն մը: Եւ չէ՞ բար թէ փառաստի նկա-
րագրած այդ եղերական դէպքէն 14 դար ետք, Խ. Թէրզեան ուրիշ բան
չէ բրած, բայց եթէ նոյն տեսարանները պատշաճեցնելով արդի թատրո-
նին պահանջմանց, յօրինել էր. տաղաշափուած Արշակ Բ. ողբերգութիւնը,
որուն երաժշտութիւնը կը պարտինք Տ. Չուհաճեանի (*):

Ինչ է, դարձեալ, եթէ ոչ յազմական Արատչէս Բ-ի կեանքին
սիրալի թատերանուագ մը զոր անշուշտ ժողովուրդը կու գար լսել
հազներուներու բերնէն, զանազան ազգէ նուագարաններու բնկերացած
արտայայտ աներիներու շարքովը՝ որմէ կը մեան միայն հետեւեալ պատա-
սելները.

Հեծա՛ տրի տրսայն Արաշիս

Ի սեան զեղեցիկ,

Եւ հանեալ զոսկոյ

Շիկափոկ պարանն,

Եւ անցեալ որսիս գարծուի

Որսիւ բնի զիճն,

Եւ հանեալ զոսկոյ

Շիկափոկ պարանն

Ընկից՝ ի սեղ օրիորդին Ալանաց

Եւ շա՛ս ցաւ ցոյց

Ձմե՛խ փափուկ օրիորդին,

Արագ հասուցեալ ՚ի քանակն իւր :

Եւ հարսանեկան շքեզ հա՛ դէմներու պարագաներէն՝

Տե՛ղ ոսկի սեղայր

Ի փեսայութեան Արաշիսի,

Տեղայր մարգարիս

Ի հարսնութեան Սարիսկան :

Կարելի չէ շիշատակել նաև հաւասարդի և այլ տարեւոր հանդէս-
ներու առթիւ կատարուած ժողովրդային խաղերը, հրապարակային հան-
դիսութիւնները, ոյժի, ճարպիկութեան, յանդգնութեան փորձերն ու
հանրային խրախճանքները՝ որոնց արձագանգը հասած է մինչեւ մեր
օրերը, մինչև զեռ երէկ, երբ Հայաստանի այլ և այլ կողմերը Մշու
Սուլթան Ս. Կարապետի կամ ուրիշ տոնական հանդէսներու առթիւ
խաղեր ու ցուցքեր կը կատարուէին: Հնութեան՝ մեզ աւանդած գու-
սանական կամ Գողթան տաղերէն կը յիշատակուին հետեւեալները. —
Վէպ, Ձրոյց, Առասպել, Երգ բանից, Պատմութիւն և Քերթուած, Թուել-
եաց երգք, Երգ պարուց, Յուցք կամ Երգ ցցոց: Ասոնցմէ քերթուածը

(*) Արշակ Բ. ի այս ողբերգութիւնը Պատերախաղի վերածուած է նաև
ուրիշ ներդրաններու կողմէ, Հ. Պետրոս Մինասեան (Վենետիկ), Մկրտիչ
Պէշիկմաշեան, Թորէն Եպիսկոպոս Նար Պէյ, Լամանուէլ Եսայեան, Սրայիւն
Թղեան և Սեպուհ (Լազ) Մինասեան:

զանազան անուններ ունի. զիւցազներգական, զիւցազնազաւեչտական, վարդապետական, փիլիսոփայական, քնարական, տրամադիւթական, հովուերգական, վիպական, երգիծական են. Իսկ նուազարաններն էին բամբիւ, սաւիղ, կանտոցաւոր աղերաղի գործիք, նաքր, ծնծղայ, թմբուկ, փող, սրինգ:

Ինչ էին ապաքէն Գողթան երգերը, եթէ ոչ ներկայացումներ ուր երգը կ'ընկերանար պարին և շքուցքին, որոնք մաս կը կազմէին ժողովրդային տեսարաններու ազգային կեանքէ թատերախաղերու, — Գուսաներգութիւնը պարզապէս որ կը մշակուէր հին շայլու մէջ:

Բայց մեր նախնիք անմասն չմնացին նաև յոյն և լատին ցեղերու սեփական թատրոնէն. և եթէ իրենք չստեղծեցին զայն՝ փոխ առին Արեւմուտքի հելլենական ճճով թատրոնը: Ահա թէ ինչպէս:

Ու է ազգ իր զրացի ժողովուրդներուն ազգեցութենէն չի կրնար անմասն մնալ, բլլա՛յ քաղաքական կամ սոցիմական, բլլա՛յ ընկերային:

Տիգրան Բ.ի դրամը

կամ իմացական կեանքի մէջ. Արդ, զիտենք թէ, մեր նախնիք սերտ յարեցութեան մէջ էին մէկ կողմէ հելլէն ցեղերու (որոնք զէպ տրեւ մուտք և արեւելք կը տարածէին իրենց կրօնական, մասնազբախտական, քաղաքական և բնկերական ազգեցութիւնը), միւս կողմէ Ալեքսանդրացի (նախնի Պարսիկներու) որոնց սերախ կայրուած էին աշխարհագրական գիբքով ու լեզուաւ, սովորութիւններով և ուրիշ պայմաններով: Այդ դրացիական առնչութիւնը՝ Գրիստանկական թուականներէն առաջ՝ կը տարածուէր մինչեւ հասմէական ցեղեր որոնք ոտխները եզան հայկական բարձրաւանդակներուն տիրապետող Տիգրան Բ.ին, մինչեւ որ անոր Պայազատին վիճակեցաւ հասմէական լեզէտները նուաճելու փառքը: Եոյն այդ Պայազատը, Արտաւազդ Գ. մասնութեամբ կը պարտուի յետոյ Անտոնինուսէն և ոսկի շղթաներով կապկոցած՝ շոտով կը տարուի, հոնկէ ալ Աղեքսանդրիա ուր երեք տարի գերութեան մէջ առաջտելէ ետք՝

Պղէնպատրայի հրամանով կը ղլխատուի Պլուտարքոս կ'աւանդէ թէ այդ թագազուրկ իշխանը՝ Նոգիհէ կեանքի ու գերութեան ցուերը մեղմելու միակ հնարք՝ բանասիրութիւնը կը դանկէր, շարագրելով «այլ և այլ թատերական քերթուածներ, ողբերգութիւններ, ճառեր ևն.» որոնք մեծապէս յարգի եղած են: Արտաւազդի այդ բանասիրական երկերը չէին միթէ շարունակուին իր արքունի նախասիրութեանց, որով թատերգութիւններ կը յօրինէր և ներկայացուումներ կը սարքէր, ինչպէս Ներոն Հոռոմի մէջ:

Արտաւազդ Կ. դրամք

Այս պատմական վըլալութեանց վրայ աւելցնենք նաև հետևեալները. — Լստ ձէյմս Մէրփի, Աղեքսանդրի արապեաութենէն առաջ՝ Թատրոնը գոյու-

թիւն ունեցեր է Պարսկաստանի մէջ, Նոյնը կը հաստատէ նաև Անաթոլ Գուանս իր «Իստա» գործին մէջ ուր կը յիշէ Նոյն Աղեքսանդրեան շրջանի համարուաւոր դերասանուհին Տայիսս պոսոնիկը:

Հելլէն թատրոնի գոյութիւնը Պարսկաստանի մէջ ալ կ'սկսի մտկեղանական արշաւանքի թուականէն և պարսկական արքունիքին մէջ կը ներկայացուէին Ներկայիդէսի ողբերգութիւններն ու Արիստոփանի կատակերգութիւնները, որոնց շնորհիւ էր որ հելլէն լեզուն գերակշիռ դիրք մը ունեցաւ Սասանեան աշխարհին մէջ, մինչև որ Արտաշէր իր գահակալութեան օրն իսկ ի Ֆիրուզ-Ապատ, հրովարտակով մը արգելեց հելլէն լեզուն, և մէկ շարթուան ընթացքին՝ ասանեակ հազար մարդոց լեզուն կտրել տուաւ, վերջ գնելով հելլէն ազդեցութեան:

Արձանագրութիւնները կը վկայեն թէ Միհրդատի արապեաութեամբ բոլոր քաղաքներուն մէջ թատրոններ կային: Լստ Թէոտոս Ռէյնազի, Տիգրանեաների մէջ թատրոններու և յոյն արուեստագէտներու կամ գերասաններու գոյութիւնը յայտնի է, ինչպէս կը պատմէ Նոյն հեղինակն իր Mithridate Ephadore, Roi de Ponte անուն գործին մէջ: Փոքր Ասիոյ այլ և այլ կողմերը, Մեծ թէ Փոքր Հայքի և Կիլիկիոյ մէջ, այսօր կենդանի և շօշափելի վկաներ են՝ ասելարանի, թատրոնի, ամփիթատրոնի նմանող շէնքեր, ինչպէս Ամասիա՝ ուր թատրոնը գոյութիւն ունէր Բսէ երկու դար առաջ, ինչպէս Կարին՝ ուր «մօզաիկ»-ով շինուած համբաւաւոր Չիֆթէ Մինարէ մզկիթին մէջ թատրոնաձեւ սրահ և այլ բաժանութեան կան, ինչպէս Անթաթիոյ կողմերը (Կիլիկիա) Էրմէնէկի մօտ ամփիթատրոնաձեւ հնութիւնք, նաև Շար-Տէրէ բուած գիւղալաղաքին մօտ (Կիլիկիա) համանման ամփիթատրի աւերակներ, Կիլիկիան աշխարհի այդ թատրոնաձեւ շէնքերէն ուրիշ հետքեր ու յիշատակներ, պատկերներով և մէկտեղ, մեզի կ'աւանդէ Հ. Պ. Ալեշան՝ իր Սիսուսին մէջ:

Ինչպէս արտաքին պատմիչներէն Յովհան Ոսկերեան և Օգոստինոս կը վկայեն թէ Դ. և Ն. դարերու քրիստոնէայ իր զանգիտնք, Անտիոք և ուրիշ ասիական քաղաքներ թատերախաղերով և զուսաններով կը զուարճանային, նոյնպէս Ն. դարու ազգ. «Մանր Գրողներէն Ս. Յովհան Մանուկունի կաթողիկոս իր կրօնա-բարոյական ճանաչումն մէջ կը խօսի Հայ Խաւարանի վրայ Ն. դարուն Այդ գրուածքը մեր նիւթին համար գերազանցապէս հետաքրքրական է, երբ նպատի առնենք թէ Մանուկունի կը խօսի հայրային հանդէսներու, թատերական ներկայացումներու և զրօսանքներու վրայ զորս «անբարոյ» և «լպիրշ» մակդիրներով կ'որակէ, և մեղադրելով հայ ժողովուրդին հաճոյասէր հակումները՝ հեղնարար կ'ըսէ. «Ոտք մեր 'ի թատերաց խաղուց... են 'ի ցաւս»։ Իրմէ 5 դար վերջ, Նարեկացին ալ կ'անհնարիկ ներկայացումներու կամ թատերական խաղերու, «թատերս տեսարանաց» բառերով, ինչպէս նաև ուրիշ եկեղեցական մատենագիրներ թատրոնի գոյութիւնը կը խոստովանին, ցաւեւ լո՛վ հանդերձ անոր «անբարոյ» նկարագրի մասին՝ բեկով. «Յորժամ թատերախաղ չն հարկանին, յայնժամ ողբայ Եկեղեցի զկորուստ ժողովրդեան»։

Իրրէս եզրակացութիւն, քե՛նք ուրեմն թէ նախնի Հայերն ալ իրենց հոգեկան վայելքներուն յագուրդ տալու համար սովոր էին համախմբուիլ՝ իրենց դիւցազներուն արիական գործերը տարփոցելու, խրախճանքներու մէջ խանդավառուելու, ողբային յաջողութիւնները հազներգելու կամ հաւաքական ցաւեր ողբերգելու, քնարի, առաջի, թմբուլի նմանոզ նուագարաններու ընկերակցութեամբ, ինչպէս Դաւիթ որ կ'առաջնորդէր Նրբայեցիներուն, ինչպէս հելլէն և հռոմէական քերթողներ Միջնաբերդի ու Կոլուսէանի պարիսպներուն մէջ բերկրանք կամ սոսկում կը սփռէին հանգիստ սահան ամբոխին վրայ։

ՍՄԲԱՍ ԴԱԽԵԿԱՆ 1906

Իսայց յաջորդ դարաշրջաններուն, երկար միջոց մը զազար առին այդ ամէնքը քաղաքական դէպքերու և ազգային դժբախտութեանց բերմամբ, մինչև որ վերջնագոյն դարերու մէջ, ազգային դիտակցութիւնն արթնցաւ, եւրոպական քաղաքակրթութեան շողերը թափանցեցին մեր մէջ ալ, և իմացական մշակոյթը վերարժանեցին զեզարուեստի ճաշակը, տալով ծնունդ արդիական թատրոնին զոր Հայերը սիրեցին ու մշակեցին աւելի քան ո՛ր և է ուրիշ ազգ՝ Մերձաւոր Արեւելքի մէջ։

Քերտ. 14 Յունիս 1921 ՍՄԲԱՍ ԴԱԽԵԿԱՆ

(1920 Յիւ. — 1921 Յիւ.)

1920ի ամառնային շրջանին, Վ. Եասինեանի առաջնորդութեամբ կազմուած «Կիլիկիան շայ Տրամաթիկ Թատերախումբ»-ն էր որ ներկայացումներ սարքեց Իանկաթի, Եասզատէ-Պաշի, Սկիւտար ևն. խաղացանին էր Սիլզակ Իմպիս (Խղճի Խայթ), Սարոնի օմր, շայ հերոսուհիին, Երկու մեհրիմ յիսնասպիսներ և Սեր-Պասիւ-Վրիտ, մեծ ամառնութեամբ «մէլ-լօտրամ»։ Խումբ մնայուն կազմ չուներ, բացի Եասինեան ընտանիքէն (Վ. Եասինեան, Սր. Հօրթանու և Լիւսի, Նուպար և Պերճ)։ Իրենց մասնակցութիւնը բերին Տիկնայք Հ. Ֆէլէկեան, Ս. Ալիքսանեան, Ա. Պին-

Ռարացեալ Սեռուսեան

Ի սկիւնի սօնազաւորք աստեղագիտութեանէ։ «Յուսիկ քհնյ»-ի գերբ «Գրուման»-ի անգուգական գերոզ։

ստեղծագործեց Պալթազար։ Բեմադրուեցաւ նաև Երբմանդազէի Եղիմինու Սեպտ. 15ին պաշտօնապէս վերակազմուեցաւ Պ. Հ. Տ. Ինկ.Ք՝ Տեառեալներէ. — Տիկ. Հ. Ֆէլէկեան, Գնար, Ս. Ալիքսանեան, Ա. Պիննէմէճեան, Օր. Լիւսի, Պ. Վ. Փափաղեան, Մատաթեանց, Թօլայեան, Չափրասա, Հրաչեայ, Նշանեան, Ստեփանեան, Չինուներ, Պաղտասարեան, Սարիմ և ևս։ Այս կազմին վրայ աւելցան Արէլեան, Չարիֆեան ամուլ, Եասիսաթունի, Սուրարեան ամուլ և Տիկ. Էլիզ Գօլման-Պիննէմէճեան, որոնցմէ փափաղեան, Ֆէլէկեան, Գնար, Արէլեան, Չարիֆեան և Սուրարեան ամուլք Տեաղհատ քաշուեցան։ Խումբին Ե. շրջան էր և Բ. տարին, 100 ներկայացումներով. — Մասալ Սան-ժիւն և Հայրհիմի (Սառաու), Մալ. Մովկօսկն (Հէնքքէն), Հանճար և Եփարուրիւն (Հայր Տիւմա), Փրիսնի (Կաստարական-Կիւրճեան), Պասի համար, Չար ողի և Նամուս (Երբմանդազէ), Մափար, Օրեղո, Արայն Լիւր, Բիւն և Հանկր (Շէքսպիր), Տրիլի (Գէ), Պաղտասար Աղբար (Յ. Պա-

բոնեան), Բօրսչ Բերլամուր, Տիաւեր Սեր, Յո՞ երբաւ (Սէնքիէզէշ), Երեկոյեան շիփոր (Ատամ Բէյէրէշն), Աւիկէ Ակօսա (Գուցկոզ), Արցունիի նոյփո (Ահարոնեան), Սեր և Դենց (Շիլլէր), Սասանայ (Գորգինի), Կեկիանի մեռեպներ, Հին Ասուածկեր (Լ. Եանթ), Թայֆուն (Լէնգրէլի), Խամսիկներ (Բիէր Վօլֆ), Մարտոյ ճրագներ (Ա. Արէլեան), Վարդանանի (Լէօ), Հարսանեկան ֆայրոզ (Հ. Պաթալլ), Բոցը (Քիսթմէքքո), Բարիկի աղֆաները, Մորիկ (Պէրնշթայն), Քօրրաս (Ճիագօմէթթի), Սայրեի օձը (Վ. Փափազեան), Օնֆիտիի կօրուր (Բօլ Կազօ) Կրոյ Սֆուր (Գրէմ Սիմօն), Փորսրիոս թոյն (Լամիլ Ֆապլ) ու Միֆիք և իր մայրը: 57ք տեղի ունեցան Բերտ, 19ք Բանկալթի, 6ք Սկիւտար, 6ք Կատրքէօյ, 6ք Մագրիքէօյ, 2ք Սամաթիա, 2ն Արնուտէօյ, 1ք Եասզաակ-Պաշի և 1ք Գում-Գափու: — Գերուսոյցն էր ՄԱՏԱԹԵԱՆՆՑ որ իր ծանր և սպերախա գործը — մեր մէջ անուշտ — գլուխ հանեց իրեն յատուկ ձեռներիցու թեամբ ու կարողութեամբ, շարժանանալով ո՛չ միայն մեր վարձկան քրոնկագիրներուն (բացառութեամբ թէև հեռուէն, բայց միշտ յարգած էմ) աճուրդի հանուած գնահատութեանց, այլ նոյն իսկ արամատխառն հեղձութեամբ ընդունելով աւանց թուղթէ սլաքները: Ինչպէս ՏԻԳՐԱՆ-ՊՕՂՈՍ խումբին հողին, Մատաթեանց ալ անոր միտքն էր: — Նուշարան էր ԱՐՇԱԿ ԼԼՄԱՍ, իր արուեստը ճշմարտապէս իւրացուցած ըլլալուն, իրբեւ պատուանուն՝ այդ մականունն ընդունած Թուրքերու ամենամեծ թատերագէտէն, Բէշաապէէ: Ըլմաս իրեն օգնական ունէր Արարատեանը:— Բեմական կտաւձարիչն էր Վրտկեան խումբի վաղեմի վաստակաւոր՝ կատակերգակ Գ. ՉՕՊԱՆԵԱՆ, որ այդ պաշտօնով անգոյզ նկատուած է, կարգապահութիւնը պահպանել պարտադրելով բեմի անսանձ ըրտնակալներու իսկ: Խումբին բժիշկներն էին Գափամաճեան, Տէօքմէճեան և Հինգիւան որ թատերաշրջանին վերջերք թատերական մասնախումբ մը կազմեց, յետոյ թատերական միութեան վերածեց զայն, փափաքելով նիւթական ու բարոյական բարձրութեան մը հասցնել հայ բեմի աշխատաւորները: Տխար թատերասէրի տիպա՛ր փափաք որ, տփսս, զանազան ու զարմանազան պատճառներով պիտի երթայ բոլոր տիպար փափաքներուն օթեկանը . . . և թերային:— Ստորեւ կը ներկայացնենք զերբք զոր մարմնաւորեցին Պ. Հ. Տրամաթիք ԼՆԿ. Եան զերասանուհիներն ու զերասանները:

Տիկ. Հրանոյօ Ֆէլէկեան
Կազմուած Թօզէճի դերով

Տիկ. ՀՐԱՆՈՅԵ ՖԷԼԷԿԵԱՆ. — Գաթերին Հիւրշի (Սան-ժէն), Գրօսէք

(Մօնկոսէն): Առաջինը մին է իր բեմական յաղթանակներէն և գնահատուած արուեստի հայ և օտար քննադատներէ: Իւր բարեղեան կերպարահմարձիկ մը, սակզծագործուցաւ Հրանդշի արուեստին յատուկ ճարտարութեամբ: Ներքին ցաւալի դէպքեր պատճառ եղան որ խումբէն կանուխ հեռանայ մեր անդրոյց «գօմէտիանթ»ը:

Տիկն Բնար

Տիկ. ԲնԱՐ. — Էլիսա (Բեն), Նուարդ (Փրկանք). Մարգարիտ (Պատու համար), Սօնա (Զարոգի): Սեր սաղանդաւոր դերասանուհիներէն է Բնք, — արուեստը սպասորիչ և ուժղին, — նոյնպէս շուտով հեռացած դժբախտարար:

Տիկ. Ս. ԱԼԻՔՍԱՆԵԱՆ. — Էլիսի Մարգարիտ (Մարգարիտ), Արսիտ (Փրկանք)

Նուշան (Զարոգի), Մսմ. Մօնկոսին (Նոյն), Եսրիտ (Ս. Ակոսթա), Փերի (Արց. հոգի), Գիլիսագ (Նամուս), Տիկ. Միլիեր (Սէր և Նենգ), Իշխանուհի (Հին ասուածներ), Աննա (Մարտո ճրագներ), Կերրիտ (Համլէթ), Սիլվան (Զարս. քայլերգ), Տիկ. Պերնիկ (Բարեղի աղքատները), Ռօզալիս (Քօրբասօ), Լիբրադի (Սալօնի օձը), Մսմ. Ռիլիս (Մնք. հօրքուր). Տիկ. Հարլանտ (Փոթոր. բոյն), Միլիերի մայր (Միքէթ), «Անաստասի» գահացանդ փորձ դերասանուհի և յորդորակ մայր դերասանաց:

Տիկ. ԱՐԱՔՍ ԶԱՐԻՖԵԱՆ. — Յուդիթ (Ս. Ակօսթա), Տօրոնգ (Հայրենիք), Սուսան (Նամուս), Լուիզա Միլիեր (Սէր և Նենգ), Անոյշ (Պ. աղբար), Ֆրէյսա (Ստանայ), Սիլա (Հին աս. ներ), Էլիս Հեմեր (Թայֆուն), Սօնա (Զարոգի), Մարթա (Մ. ճրագներ), Տիգրանու (Օթէլլօ), Վարժ դերասանուհի մը:

Տիկ. Արմա Զարիֆեան

Տիկ. ԱՏԻՆԷ ՊԻՆԷՄԷՆԵԱՆ. — Աննա Տասլի (Բեն), Ռօզալիս (Պատու համար), Անոյշ (Պ. աղբար), Իսմ (Բօթաչ և Տնակեր սէր), Լիլիս (Յօ երթաս), Ռաֆայիլիս (Հայրենիք), Սուսան (Նամուս), Տիգրան

Վճիռ (Յթէլլօ), Անրուաներ (Բ. աղբաաները), Լեմա (Քօրբաաօ)։— Քնայշ
 դերասանուհի մը։

Օր. Լիլի (ԹօօԳԱԹԼԵԱՆ)։— Նուայ (Կ. Ժամուց), Լիլիս (Յթէլլօ),
 Լիսիկն (Մօնկօտէն), Շուշան (Պ.
 աղբաա), Պօպիկա (Բօ կրթաա),
 Հիւրի (Արց. հօվիտ), Սուսանա
 (Նամուս), Լիլիս (Քիւն), Մասալ
 սը վարսօն (Խամաճիկներ)։— Խոստմա
 լէց «ս. աղ. էթ» մը։

Տիկ. ԱՏՐԻՆԷ ՊԻՆԷՎԷՆԱՆ

Վ. Ա. Ա. Մ. ՓԱՓԱՋԵԱՆ, — Նար լիօն
 (Սան-ժէն), Մաֆիկ և Քիկն (Նոյն),
 Սուրեն (Փրկանք)։— Հայ բեմի այս
 հերոսն ալ դժբախտաբար շուտ հե
 ապա խուճիկն։

Եր. թ ՕԼԱՅԵԱՆ, — Յուշի (Սան
 ժէն), Սարսօն (Քիւն), Սուրեն (Պատւի
 համար), Թօմաս Պիգօս (Տրիլլէր),
 Պաղիսի (Բօթաշ), Ներնի (Ըն կր
 թաա), Կոյր վանակալ (Հին ած. ներ),
 Օրթո Մարտիրոս (Թայֆուէն), Նիգոլ

(Խամաճիկներ), Ա. զերեզմանափոր (Համէլէթ), Պիսրուն սը Մօրի (Բոցը),
 Բլանքօզ (Լ. աղբաաները), ձիանիկօ (Քօրբաաօ), Շարլ Պիտրիկ (Ենֆ.
 հօրքուր)։— Տրամաթիկն «գօմիք»ը, «գօմիք»ներուն տրամաթիկը, դերա
 սաններուն վարչապետն ու դերա
 սանուհիներուն վար . . . պետը։

ՋԱՓՐԱՆԱՏ. — Պ. Մօնիլոսին (Նոյն),
 Բիսթօլ (Քիւն), Բ. Գամիլիարեան (Եւ
 դէնէ), Նաչպան Սսկան (Չար սգի),
 Սադարիկ (Փրկանք), Բերլանուր
 (Բօթաշ), Քիլօն (Բօ կրթաա), Խեղ
 կասակ (Լիբ), Ժօնաս (Հայրենիք),
 Հայրապետ և Իսպիծանուր (Նամուս),
 Բօրնիլուս (Համէլէթ), Տօրլանժ (Ենֆ.
 Հօրքուր), Պօնիկոն (Խամաճիկներ),
 Բժիշկ և Թաղաւ (Կենդ. մեռեալներ)։
 — Տաղանդաւոր և համակրելի կա
 տակերգակ։

Օր. Լիլի (Թօօգաբլեան)

ՏՐՊԱՏ ՆՇԱՆԵԱՆ. — Մաֆիկ
 (Մաքլէթ), Միլիլի (Քիւն), Եակօ
 (Յթէլլօ), Քօրբաա (Նոյն), Տաֆֆի
 (Տրիլլէր), Տ. Հարլանժ (Փ. բոյն), Յօսիկ (Պ.
 աղբաա), Սուսան (Բօ կր

Թաս), Էսթոն (Լիբ), Լը Պուռ (Մբբեկ), Լը Շարիլիկ (Հարս. քայլերգ), Դուսա Ալպայն (Հայրենիք), Իշխան (Հին ասծ. ներ), Ռուսսալ (Նամուս),

Հրաս Սեփասուս

Տը Ֆերեկ (Խամաճիկներ), Գոսիու (Համբէթ), Մոնսկեոր (Բոցը), Լը Ֆիլեր (Սան-ժէն), Վասակ (Վարդանանք)։ Իբ մասին խօսած ենք հերու։

ՀՐԱՆՏ ՍՏԵՓԱՆԵԱՆ. — Ռուսին (Պ. Աղբար), Պիլի (Տբելբե), Կասիո (Օթէլլօ), Ամհսկ Լըպուր (Մբբեկ), Կուս Եկյպի (Ս. ժէն), Վարսոն (Խամաճիկներ), Հորացիո և Լեյտիս (Համբէթ), Բարդեն (Արց. հոգի), Տիլիլիսու (Յո՞ երթաս), Լանիւրի (Մեքէթ), Մ. Հարսնի (Փ. բոյն), Գարո Ազուրեան (Եւգենէ), Կուսկարս (Հայրենիք), Սուրեն (Պատ. համար)։ — Կուրբ, թեթեւ երեսասարգական դերերու համար մանաւորապէս

շնորհաւորելի դերասան մը որ այս շրջանին ցոյց տուաւ սրբարեւ զգալի յառաջ գիտութիւն մը։

ՀՐԱՅԵԱՆ.— Կալիսի Իշխան (Գին), Մուրս (Ձար ոգի), Սանդի (Տբելբե), Էսկան (Լիբ), Ֆոն Լամփեն (Ե. շեփոր), Լինդիլնփի (Թայֆուն), Բ. Վասկն (Խամաճիկներ), Պոֆու (Բոց), Գոս (Փ. բոյն), Օրսուան (Պատ. համար), Ռօպի (Մօնկօտէն), — Լաւ օժտուած դերասան մը որ պէտք է թողու ընդօրինակողի մոլութիւնն ու անհմատ դիմախաղերը որոնք ձգելիք բաւական ուժգին տպաւորութիւնը կը խաթարեն։

ՎԱՀՐԱՄ ՊԱՂՏԱՍԱՐԵԱՆ. — Միխայիկ (Ե. շեփոր), Ջուզու (Տբելբե), Գորսասկիա (Հայրենիք), Գիման (Մեք. հօրքուր), Վարդան (Պատ. համար), Թադոս (Կենդ. մեռեալներ), Ֆրանսուս (Մօնկօտէն), Եատ խոսամասից։

Ս. ՍՈՒՐԱԲԵԱՆ. — Չօլուր Կարապետ (Ձար ոգի), Ժիֆօ (Տբելբե), Գործակալ (Բօթաշ), Ֆասիուս (Յո՞ երթաս), Բեն (Լիբ), Ռեւ Մեօ (Արց. հոգի), Ռիկիօն (Հայրենիք), Վուր (Սէր և նենդ), Բեյր Բեյր (Բին), ձերմակաւոր և Մոպսիս վանական (Հին ասծ. ներ)։ — Բաւական վարժ դերասան մը, կովկասեան դերերու մէջ շատ աւելի յաջող։

Հրայշեայ

Վ. ԶԿՆՈՒՆԻ.—Պրիգոս (Ս. Ժէն), Ռօսիկօ (Օթէլլօ), Ամբակում (Պ. աղբար), Ռօզինկրաց (Համլէթ), Կոկիկ (Սալոնի օձք)։— Այս շրջանին էր «ամաթէօ» մասնակցելով՝ չկրցաւ իր դերերով աւելի լայն բաժնի մը ունենալ։

Վահրամ Պաղասաւեան

ՍԱՐԻՍ.— Ուրուական (Համլէթ), Զօրական (Քին), Պոսպանցիօ և Լոստովիկոս (Օթէլլօ), Մանսահ (Ռ. Ագոստա), Կոռսօն (Յո՞ երթաս), Կարապետ (Պ. աղբար), Պոստըլին (Մբրիկ), Իօսիկ (Հարս. քայլերգ), Իռնպին զրճանքընուս (Փ. բոյն)։— «Անսամպլը» գոհացնող դերասան։

ԻՆՔՍ.— Դուխ Ռ. Սափարի (Ս. Ժէն), Ա. Նիզակեան (Կ. Ժամուց), Վարսամեան (Ե. գինէ), Պանֆօ (Մաք-

պէթ), Լօրս Միլիլի և Բեյր Բեյր (Քին), Գրօսիտի (Լեբ), Զիննի (Արց. հոգիտ), Միանսագ (Զար ոգի), Ղևոնդ (Վարդանանք), Բարխուդար (Նամուս), ձցնուտ և Ծ. վանական (Հին ած. ներ), Վարկաս (Հայրենիք), Գրակոս (Յո՞ երթաս), Ժեն. զր Պոխաբ (Մբրիկ), Միլ, Շահյիւսան (Բօթաշ)։

ՏԻԿ. ՎԱՐԳԻԹԵՐ ՖԷԼԷԿՆԱՆ. — Մայրենի բեմին ամենամեծ դժբախտութիւնը՝ զրկուելն էր իր այս զեցուհիէն, սոյն շրջանին։ Պատշաճութեան դէմ է թատերական մեղքերու վարագոյրը ցելուլ, պարզելու համար թէ կողմանուցային ինչ մեքենայութիւններ — կաւէ կուռքերու կողմէ իսկ յղացուած — կրնան եղեր խաւարել բեմական շողչողուն աստղ մը։ Տիկ. Վարդիթեր սակայն այն անպարտելի ոյժն է որուն քով կը պապանձին, կը կորնչին շատ ծափահարուած մեծ պզտիկութիւններ՝ որոնց համար ցանկալի բլլալէ շատ հեռու և վտանգաւոր է տիկնոջ հետ խաղակից բլլալը։ Բացառիկ ոյժ մը բլլալու իր մեղքը, շատ մը քառութեանց հակառակ, անբաւելի է։ Նոյն բանը պատահեցաւ Թուրք բեմի վրայ ալ. անդամ մը բեմական հականեր գաճաճեցուցած է Տիկ. Վարդիթեր՝ իր աստուածայնոյց արուեստին բարձրութեան ներքեւ։ Եւ մեր հասարակութեան տիպար թատերասեր շրջալուսն տիրօրէն ցայտուն ապացոյցն ալ՝ զինքը բեմի վրայ պահանջելու

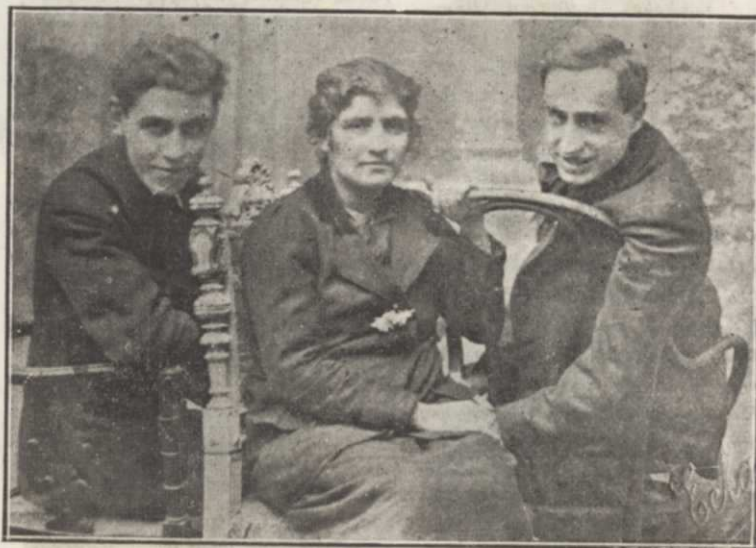

Վ. Վարդանան

աղաղակ չբարձրացնել է: Այս ոճերը պիտի տեւէ՞ ի փառս փոքրոզի փառամաներու: Յարգանք անիրաւեալ Հայ Սառա-Պէռնարին:

✠

Յ. Աբէլէն Ան. — Մայրենի բեմին վաստակաւոր մէկ «վեթերան»ը, մեր այսօրուան մեծագոյն վարպետը, Հայ Անթուանն է ինք, արուեստը տիրական և առողջ, շուքը ծանր ու տպաւորիչ: Իր գլուխ-գործոցն է Սվեմգաղին (Տրեւրի), իր ստեղծագործութիւնը՝ «Պատուի Համարչի մէջ Էլիզաւրով Անդրեասը, իր բեմական յաղթանակն ալ լիք. իսկ Կոմս Եր Ռիզօրը (Հայրենիք) իր ամենազօրաւոր դերերէն է: Իր ուսճացած խա-

Ջախէն ազ. — Կ. Պէտիկրայեան, Յր. Եւզիմէ և Մկր. Զանն

ղացանկին ցայտուն դերերն են նաև Տֆր. Եսօկմանը, Վանահայրն ու Օրիղուն: Կարլոս (Աւաղակներ), Գիժ Դանիկ (Չար ոզի) և Ասյան (Արց-Հոփա) չեն հաւատարիւր իր միւս դերերուն յաջողութեան: Յ. Աբէլէան պարտաւորուած է խուսափիլ մասնաւորապէս Քրնս. Թիփերէ: Այս յոգ-նափաստակ դերասանը հզօր տաղանդ մըն է, և իր հրաշարուեստ Սվեմ-գաղին բաւական է զինք անցունելու նոյն իսկ եւրոպական բեմական վարպետներու շարքին:

Յ. Չիլիմն Ան. — Իր տեղը Յ. Աբէլէանէն անմիջապէս վերջը կու գայ Կովկասահայ դերասաններուն մէջ: Հերոս և «Ժեօն բսիմիէ» ներկայա-

ցընող դերասան՝ որ ներկայիս կը պատկանի «կոան բոքսիէ»-ներու գա-
սունի: Իր նախկին շամբուաշին մէջ աւելի յաջող քան արդեան. այս
ինչ պատճառաւ շատեր յուսախաբութիւններ ունեցան, Հուրբիէթէն
վերջը կեղող նոյն Չարիֆեանին շատ հիացած և համակրած բլլալով:
Չգայուն, տաք ու տպաւորիչ դերասան մըն է. ունի գերեր զորս կ'անձ-
նաւորէ անմըցելի կերպով. օրինակ՝ Տօքրո Տօկերանօ (Թայֆուն), Ուրիկ
Ախոսիա (նոյն), Ժան Ռուլ (Գէշ հովիւներ), Գիթ Դանիկ (Չար ոգի): Իր
խաղացանկին մէջ են դարձեալ Համիթ և Օրիլլօ. հակառակ այս գերերը
չփճացնելուն՝ Նեքսիբեան մը չէ
ինք: Իր հարուստ խաղացանկին
ուժեղ գերերն են Կարլոս (Աւա-
զմիներ), Կարլօ (Հայրենիք), Մա-
զիկ (Սատանայ), Սեյրան (Նա-
մուս), Պաղսասար աղլար (նոյն),
Վանահայր (Հին ամեն), ևն.:
Ամէն շամբուաշի մէջ յաջողա-
պէս կը մտնէ. այս կերպով բազ-
մատաղանդ է: Իրբեւ մարդ և
իրբեւ գերասան՝ ամենասիրելին
է գրէթէ ամէնուն:

Ա. ՆԱՀԻԱԿՈՒՆԻ. — Գեղա-
կազմ, առողջ և թարմ արուես-
տով և բեմական ձայնով օժ-
տըւած զգայուն դերասան, որմէ
չատ բան կ'օգտակ մայրենի բե-
մը: Գրէթէ միակ կողմաստ՝ այն է
որ ողբերգական գերերու շար ու
նոյն իսկ անոնցմէ աւելի յաջող
կ'անձնաւորէ Քրնս. գերեր: Դեռ
երիտասարդ և արդէն իսկ ծանօթ
ու սիրուած: Իր լրումը շողարձակ
բլլալ կը թուի: Գեղեցիօրէն անձ-
նաւորած գերերն են Ռովիօ (Ռ-
նիս Ժիւլիէթ), Արեղայ (Հին ամ-
նիս), Բիմ (նոյն), Կարլօ (Հայրենիք), Հերշիկ (Սատանայ), Մարկոս Վիկի-
կիոս (Յ՞ երթաս), Սեյրան (Նամուս), Տը Մօնիլաո մարից (Խամաճիկներ),
Բիկո Ֆիլի (Բոցը), Գրո Մօնիս (Հարս. քայլերդ), Ռ. Տը Շասուուս (Մրբիկ),
Ա. Տօրլանօ (Օնֆ. Տօքուր), Օրիլլօ և Սիկեզալիի մէջ անյաջող գուրս
եկաւ:— Հայ բեմի գրէթէ միակ ներկայանալի սիրահարն է Շասուուսը:

Տիկ. Ա. Վելիկեան «Մէտէասի գերով

ՔՐԻՊՈՐ ԱԻՆՏԵԱՆ. — Կողմաստ՝ բազմամաստակ կատակերգակ՝
որուն բեմ. գործունէութեան 35ամեակը կը լրանայ այս տարի: Իր

մասնուած խաղերով, ստեղծագործած բազմաթիւ խաղերով, դիմա-
խաղի և ձայնի հարուստ վարպետութեամբ՝ ամենայարգելի մշակներէն

Տիկ. Վարդիսէր Ֆելէկեան
Թամբայ

մին է մայրենի բեմին: Իր նշ. ար-
տայայտութիւնները եղած են Մա-
նուկ աղս (Մեծ. մտբացկաններ),
Մասակեան (Ամուսիններ), Կիֆօ (Պէ-
պօ), Շմակա (Անեղ մեղաւորներ),
Քիլոն (Յո՞ երթաս), Նուխիմ (Մեր-
բաւեֆրօ), Բօրօնիու (Համէլէթ), Զկա-
նարի (Ակամայ բժիշկ), Ինդիասակ
(Լիբ), Եպիծասուր (Նամուս), Վուրմ
(Սէր և նենգ), Լիլզեր (Սատանայ)
են: Միտամանակ զբ. մշակ է
ինք, երկար ատեն աշխատակցած
բլլալով ուսաստայութեան: Թարգ-
մանած ունի աւելի քան 70 թատե-
րախաղ: Տիպար բեմական գործիչ,
տաղանդաւոր և համեստ:

Տիկ. Է.Լ.Ի.Չ. ԳՕՎԱՆ-ՊԻՆՆԷՎԷՆԱՆ. — Մեր մանկամարդ դերասա-
նուհիներուն մէջ գեղեցիկ և արժանաւոր «Փօթէօլլ» մը ունի դերասան
ամօլին այս հարազատ դուստրը՝ որ իր բնդունակութեամբ, բարեկազ-
մութեամբ, զարգացումով և աշխատութեամբ կոչուած է լուսաշող
գիրքի մը հասնելու: Ըստ իս, խուսափելու է խորութիւն և բնզլայնում
պահանջող նկարագիրներէ: Թեթեւ՝ բայց ոչ ստատուուն, պզտիկ տազ-
նապներով յուզուող նուրբ դերերը շատ կը վայլեն իր շնորհալի արուես-
տին: Նկատի առնելով իր ձայնին ու
դիմախաղին շատ սեղմ ժուժկալու-
թիւնը, եթէ իրեն յատուկ գեանէն
դուրս չե՛լլէ՝ առաջին ու հիմնական
յաջողութիւնը կ'ըլլայ այդ, իրեն հա-
մար: Ահա իր խաղացանկը, բաղկացած՝
ամբողջովին արդիական դերերէ:—Մար-
տիկ սը Մօնիլաո (Խամաճիկներ), Կոսս
սը Բիսսան (Հարս. քայլերգ), Մօնիկ-
փիլ (Բոցը), Էլին սը Պոկչիկ (Մըրիկ),
Ալպիտրին (Մն.Ֆ. հօքուրս), Միփիք
(նոյն): Այս խաղերը, բացի «Մն.Ֆլէօր»էն,
թարգմանութիւնն են իր ամուսնոյն՝
Մնիկ Գօվանի — Յայտուն յաջողու-
թեամբ ներկայացուցած իր դերերն են Ալպիտրին, Կոսս սը Բիսսան և
Մարտիկ սը Մօնիլաո: Մեծ յաջողութեամբ ներկայացուց նաև Գինի
Աննա Տաւպին:— Նուրբ և թարմ արուեստագիտուհի մը:

Վ. Չկունցի